

КІРОВОГРАДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

На правах рукопису

КОБЧЕНКО НАТАЛЯ ВІТАЛІЇВНА

УДК 811.161.2: 81'367.5

**ГРАМАТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВІЛЬНОГО ПОЄДНАННЯ
В СТРУКТУРІ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ**

10.02.01 – українська мова

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Науковий керівник:
Ожоган Василь Михайлович,
доктор філологічних наук, професор

КІРОВОГРАД – 2008

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1 СУТНІСТЬ ВІЛЬНОГО ПОЄДНАННЯ ТА ЙОГО СТАТУС У СИСТЕМІ СИНТАКСИЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....	12
1.1. ПРИНЦИПИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПІДРЯДНОГО СИНТАКСИЧНОГО ЗВ'ЯЗКУ В ПЕВНІЙ ФОРМІ	12
1.2. ТЕРМІНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ	21
1.3. ВІЛЬНЕ ПОЄДНАННЯ ЯК ОДНА З ФОРМ ПІДРЯДНОГО СИНТАКСИЧНОГО ЗВ'ЯЗКУ	28
1.4. ВІЛЬНЕ ПОЄДНАННЯ НА ТЛІ СИНТАКСИЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ	61
Висновки до розділу 1	68
РОЗДІЛ 2 ЯДЕРНА ЗОНА ФУНКЦІОНУВАННЯ ВІЛЬНОГО ПОЄДНАННЯ	70
2.1. ВІЛЬНЕ ПОЄДНАННЯ ПРИСЛІВНИКІВ.....	70
2.1.1. Формально-структурні моделі побудов із залежним власне-прислівником.....	71
2.2. ВІЛЬНЕ ПОЄДНАННЯ ІНФІНІТИВІВ	79
2.3. ВІЛЬНЕ ПОЄДНАННЯ НЕВІДМІНЮВАНИХ ПРИКМЕТНИКІВ.....	92
Висновки до розділу 2	94
РОЗДІЛ 3 НАПІВ'ЯДЕРНА ЗОНА ФУНКЦІОНУВАННЯ ВІЛЬНОГО ПОЄДНАННЯ	96
3.1. ВІЛЬНЕ ПОЄДНАННЯ ЦІЛСНИХ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ.....	96
3.2. ФОРМАЛЬНО-СТРУКТУРНІ МОДЕЛІ КОНСТРУКЦІЙ З АД'ЮНКТОМ-ГЕНІТИВОМ	103
3.2.1. Формально-структурні моделі побудов із залежним безприйменниковим генітивом	104
3.2.2. Формально-структурні моделі побудов із залежним прийменниковим генітивом	110
3.3. ФОРМАЛЬНО-СТРУКТУРНІ МОДЕЛІ КОНСТРУКЦІЙ З АД'ЮНКТОМ-ІНСТРУМЕНТАЛЕМ.....	121
3.3.1. Формально-структурні моделі побудов із залежним безприйменниковим інструменталем	122
3.3.2. Формально-структурні моделі побудов із залежним прийменниковим інструменталем	128
Висновки до розділу 3	137
РОЗДІЛ 4 НАПІВПЕРИФЕРІЙНА ЗОНА ФУНКЦІОНУВАННЯ ВІЛЬНОГО ПОЄДНАННЯ	139
4.1. ФОРМАЛЬНО-СТРУКТУРНІ МОДЕЛІ КОНСТРУКЦІЙ З АД'ЮНКТОМ-ЛОКАТИВОМ	139
4.2. ФОРМАЛЬНО-СТРУКТУРНІ МОДЕЛІ КОНСТРУКЦІЙ З АД'ЮНКТОМ-АКУЗАТИВОМ.....	151
4.2.2. Формально-структурні моделі побудов із залежним прийменниковим акузативом	154
Висновки до розділу 4	165

РОЗДІЛ 5 ПЕРИФЕРІЙНА ЗОНА ФУНКЦІОНУВАННЯ ВІЛЬНОГО ПОЄДНАННЯ	167
5.1. ФОРМАЛЬНО-СТРУКТУРНІ МОДЕЛІ КОНСТРУКЦІЙ З АД'ЮНКТОМ-ДАТИВОМ.....	167
5.1.1. Формально-структурні моделі побудов із залежним безприйменниковим дативом	167
5.2. ВІЛЬНЕ ПОЄДНАННЯ НОМІНАТИВА	175
5.3. КОНСТРУКЦІЇ З ПОДВІЙНИМ ВІЛЬНИМ ПОЄДНАННЯМ	183
Висновки до розділу 5	188
ВИСНОВКИ	189
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	194
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	217
ДОДАТОК А	225

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

Adj	Adv _{superlat}
Adv	прикметник
Adv part	прислівник
Predicat	дієприслівник
Conjunct	слово категорії стану
Inf	сполучник
Part	інфінітив
Praep	дієприкметник
S	прийменник
S _{1, 2 ... 6; 1-7} (нижній індекс)	іменник
V _f	відмінок іменника
Adj _{superlat}	дієслово дієвідмінюване
Adj _{constant}	суперлатив від прикметника
Adv _{comparat}	невідмінюваний прикметник

компаратив від прислівника

суперлатив від прислівника

ВСТУП

На межі ХХ-ХХІ ст. у лінгвістиці виразно окреслилася тенденція до вироблення комплексних теорій, яка в граматиці додатково активізувалася завдяки впровадженню функціонального підходу до вивчення мовних одиниць. У галузі студіювання зв'язку слів напрацювання мовознавців попередніх етапів (О.М. Пешковського, О.О. Потебні, В.В. Виноградова, М.А. Шапіро, Л.А. Булаховського, Є.В. Кротевича, Н.Ю. Шведової, В.А. Белошапкової, В.П. Малащенко, О.Б. Сиротиніної, О.С. Скобликової, Г.О. Золотової, Н.М. Лаврентьєвої, Л.Д. Чеснокової та ін.) і дослідження сучасних науковців (В.І. Кононенка, І.Р. Вихованця, В.В. Луцкай, Н.Л. Іваницької, І.І. Слинька, М.Ф. Кобилянської, А.П. Загнітка та ін.) сформували підґрунтя для створення викінченої й вичерпної теорії синтаксичних зв'язків. Проте деякі нерозв'язані проблеми поки що заважають втілити це завдання.

Для адекватного визначення тієї чи тієї форми підрядного зв'язку не завжди виявляється достатнім керуватися тільки морфологічними показниками, а традиційна граматики, ґрунтована на них, подекуди неточно інтерпретує синтаксичні явища. З-поміж найсуперечливіших і найдискусійніших питань сучасного українського мовознавства залишається кваліфікація вільного поєднання як форми підрядного синтаксичного зв'язку. Зорієнтованість класичної лінгвістики переважно на морфологічні підходи до потрактування мовних явищ неминуче зумовила занадто широке витлумачення керування – як форми підрядного зв'язку, що встановлюється за приєднання до будь-якої синтаксичної домінанти ад'юнкта, вираженого непрямим відмінком – та не зовсім адекватне, формальне, розуміння вільного поєднання, об'єднавши під ним зв'язок синтаксичної домінанти з ад'юнктом, що належить до класів незмінних слів. Водночас у традиційній граматиці не можна не помітити тенденції до звуження сфери керування, яка бере свій початок у роботах О.О. Потебні, закріплюється в дослідженнях В.В. Виноградова та розвивається

завдяки напрацюванням Н.Ю. Шведової, котра здійснила цілком вдалу спробу спростувати канонізоване витлумачення вільного поєднання.

Однак старе розуміння синтаксичних зв'язків виявилось живучим: в україністиці, як і в мовознавстві загалом, під терміном вільне поєднання здебільшого розуміють зв'язок з синтаксичною доміантою незмінюваних слів. Тільки в деяких студіях спостерігаються фрагментарні спроби поглибити це питання, щоправда, більшість дослідників, обмежуючись визнанням факту існування вільного поєднання у відмінковому вияві, не описує особливостей і сфер його реалізації, а лише фіксує найтипівші випадки (див. праці І.Р. Вихованця [44; 45], І.І. Слинька [191], В.В. Луцкай [126], А.П. Загнітка [76; 79], М.В. Мірченка [145] та ін).

Ще одним недоліком граматичної традиції є вивчення й опис підрядного синтаксичного зв'язку на рівні словосполучення, а між тим один з його виявів, а саме – підрядний детермінантний зв'язок, функціонує тільки в структурі речення.

Сучасний етап розвитку науки позначений переосмисленням багатьох мовознавчих проблем. Останнім часом набуває ваги запропонований І.Р. Вихованцем синтаксичний принцип кваліфікації й диференціації форм підрядного синтаксичного зв'язку, згідно з яким передумовою встановлення тієї чи тієї форми підрядного зв'язку є не морфологічне вираження ад'юнкта, а його синтаксична позиція щодо головного компонента. Саме цей принцип і став засадничим підґрунтям пропонованого дослідження, зумовивши його методологічну доміанту. Спостереження й аналіз реалізації вільного поєднання проводиться на рівні речення шляхом виокремлення в його структурі компонентів, один з яких підпорядковується іншому цією формою підрядного зв'язку, що дає змогу охопити всі сфери її поширення. У роботі маємо справу з семантико-синтаксичною структурою речення, яку розуміємо як поєднання компонентів на основі їхньої валентної й невалентної сполучуваності та семантико-синтаксичних відношень, і з формально-

синтаксичною, що є поєднанням компонентів на основі синтаксичних зв'язків між ними. На формально-синтаксичному рівні форма синтаксичного зв'язку компонента з іншим є проекцією його позиції на рівні семантико-синтаксичному.

З огляду на все вищесказане **актуальність дисертаційного дослідження** зумовлена необхідністю опрацювати й застосовувати нові підходи до витлумачення природи синтаксичних зв'язків загалом і форм підрядного зв'язку зокрема, потребою відкоригувати традиційне розуміння поняття вільного поєднання з позицій синтаксичного підходу та у зв'язку з цим уточнити й чітко окреслити сферу поширення цього явища, виробивши й обґрунтувавши при цьому критерії диференціації таких важкорозрізнявальних форм підрядного синтаксичного зв'язку, як слабке керування та вільне поєднання у відмінковому вияві. Особливої уваги вимагає студіювання вільного поєднання у відмінковому вияві, тобто з'ясування потенціалу кожного відмінка вільно поєднуватися з синтаксичною домінантою, визначення й опис умов реалізації цього потенціалу. Також актуальність роботи підсилюється відсутністю в сучасній україністиці синтезувальної праці, присвяченої вільному поєднанню, яка б сприяла усталенню адекватного погляду на цю форму підрядного зв'язку й усвідомленню її місця в системі синтаксичних зв'язків сучасної української мови.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження проведено в межах комплексної теми кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка „Актуальні проблеми лексикології й граматики української мови” (№ 0204U000690). У широкому плані робота ґрунтується на принципах категорійної граматики української мови, теоретичні засади якої опрацьовують в Інституті української мови НАН України.

Тема кандидатської дисертації затверджена вченою радою Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира

Винниченка (протокол № 5 від 17 жовтня 2005 року) та науковою координаційною радою „Українська мова” Інституту української мови НАН України (протокол № 30 від 17 січня 2006 року).

Об’єктом дослідження є форма підрядного синтаксичного зв’язку вільне поєднання.

Предметом безпосереднього аналізу постали реченнєві конструкції, у яких між певними компонентами підрядний синтаксичний зв’язок реалізовується у формі вільного поєднання.

Мета дисертаційної праці полягає в системному вивченні випадків реалізації підрядного синтаксичного зв’язку у формі вільного поєднання. Досягнення поставленої мети передбачає розв’язання таких **завдань**:

- 1) переглянути підґрунтя кваліфікації форм підрядного синтаксичного зв’язку;
- 2) визначити зміст та обсяг поняття „вільне поєднання”;
- 3) з’ясувати місце вільного поєднання в системі синтаксичних зв’язків сучасної української мови;
- 4) обґрунтувати критерії диференціації явищ слабого керування та вільного поєднання у відмінковому вияві;
- 5) показати вторинність (дериґаційну природу) вільного поєднання в структурі речення;
- 6) проаналізувати специфіку зв’язку цілісних словосполучень із синтаксичною домінантою;
- 7) простежити можливості некатегорійного функціонування відмінків і виявити явища їхнього зв’язку з синтаксичною домінантою у формі вільного поєднання;
- 8) описати особливості вільного поєднання кожної відмінкової форми сучасної української мови й типи семантико-синтаксичних відношень, що при цьому встановлюються;

9) окреслити ядерну, напів'ядерну, напівпериферійну та периферійну зони функціонування вільного поєднання.

Вибір **методів** дослідження зумовлений метою роботи, її завданнями та фактичним матеріалом. За основу взяті методи безпосереднього спостереження, комплексного та валентно-дистрибутивного аналізу, моделювання, описовий. Задля виявлення специфіки студійованих явищ принагідно використовується метод трансформаційного аналізу.

Джерела фактичного матеріалу. Роботу виконано на матеріалі речень, дібраних методом суцільної вибірки та поодиноких фіксацій здебільшого з творів художньої літератури, а також із текстів публіцистичного, наукового та офіційно-ділового стилів сучасної української мови, між певними компонентами яких підрядний синтаксичний зв'язок реалізовується у формі вільного поєднання (картотека становить понад 5000 одиниць).

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що вперше до кваліфікації форм підрядного синтаксичного зв'язку послідовно застосований синтаксичний підхід, який полягає в орієнтації не на морфологічне вираження ад'юнкта, а на його синтаксичну позицію (валентно /невалентно зумовлену) щодо синтаксичної домінанти, і згідно з цим принципом запропоновано критерії диференціації таких важкорозрізнявальних форм підрядного прислівного синтаксичного зв'язку, як слабке керування й вільне поєднання у відмінковому вияві. На основі дослідження широкого фактичного матеріалу уточнено межі поширення власне-вільного поєднання та окреслено сферу функціонування вільного поєднання у відмінковому вияві.

Теоретичне значення роботи полягає в уточненні наукових концепцій, що стосуються проблем кваліфікації й класифікації синтаксичних зв'язків, у комплексному аналізі природи й зон поширення вільного поєднання як форми підрядного синтаксичного зв'язку, у поглибленні аргументів, які свідчать про взаємозв'язок формально-граматичного та семантико-синтаксичного аспектів синтаксису, а також у доповненні студій, присвячених категорійному й

некатегорійному використанню відмінків, що сприятиме подальшому опрацюванню питань функціональної граматики.

Практичне значення одержаних результатів мотивується тим, що її матеріали можуть бути використані для наступного опрацювання загальнотеоретичних проблем синтаксису; узагальнення, висновки, методика аналізу й фактичний матеріал знайдуть застосування при написанні посібників і підручників з граматики та укладанні спецкурсів і спецсемінірів з функціонального синтаксису. Ряд положень дослідження стануть у нагоді при написанні курсових, дипломних і магістерських робіт, а також при створенні методичних розробок для навчання української мови як іноземної.

Апробація роботи. Окремі розділи й дисертаційна праця загалом обговорювалися на засіданнях кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Основні теоретичні положення й практичні результати було викладено на Міжнародній науково-теоретичній конференції „Грамотичні читання – IV” (Донецьк, 2007), Міжнародній науковій конференції „Имя и слово (проблемы семантико-прагматического взаимодействия в славянских языках)” (Брест, 2007), V Міжнародній науковій конференції „Актуальні питання менталінгвістики” (Черкаси, 2007), Міжнародній науковій конференції „Мова, культура і соціум у гуманітарній парадигмі” (Кам’янець-Подільський, 2007), Всеукраїнській науковій конференції „Іван Ковалик і сучасне мовознавство” (Івано-Франківськ, 2007), а також на науково-звітних конференціях професорсько-викладацького складу Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (2005-2007).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження викладено в 10 публікаціях, 7 з яких надруковані у фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається зі вступу, списку умовних позначень, п’яťох розділів, висновків, списку використаної

літератури (247 позицій), списку використаних джерел та одного додатку. Повна кількість сторінок роботи становить 238, основний текст дослідження викладено на 195 сторінках, додаток охоплює 11 сторінок.

РОЗДІЛ 1

СУТНІСТЬ ВІЛЬНОГО ПОЄДНАННЯ ТА ЙОГО СТАТУС У СИСТЕМІ
СИНТАКСИЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**1.1. Принципи реалізації підрядного синтаксичного зв'язку в певній формі**

При окресленні предмета синтаксису більшість дослідників чільне місце відводить синтаксичному зв'язку [117, с. 4; 90, с. 3; 202, с. 8-9; 82, с. 30; 17, с. 5; 12, с. 5; 121, с. 3; 187, с. 5; 187, с. 15-16; 45, с. 6; 236, с. 8], адже основною ознакою синтаксичних побудов і є синтаксичні зв'язки й відношення між компонентами, що формують ці побудови. Здатність слова приєднувати до себе інші слова й самому приєднуватись є чи не найважливішою його властивістю, тому що слугує передумовою формування речення, його поширення й ускладнення і, нарешті, створення зв'язного тексту. Таким чином, синтаксичний зв'язок репрезентує взаємопов'язаність елементів у синтаксичних одиницях. Стосовно цього Л. Теньєр справедливо зазначав: „Побудувати речення – значить вдихнути життя в аморфну масу слів, встановити між ними сукупність синтаксичних зв'язків. І навпаки, зрозуміти речення – значить уяснити для себе сукупність зв'язків, які об'єднують слова, що входять до цього речення” [205, с. 23].

Синтаксичні зв'язки є тими явищами, які розглядають учені всіх шкіл і напрямків, оскільки без усвідомлення їхньої сутності неможливий опис центральних синтаксичних одиниць – словосполучення й речення, що формуються завдяки здатності слів і словоформ поєднуватись з іншими словами й словоформами, вступати в ті чи ті синтаксичні зв'язки, також з урахуванням синтаксичних зв'язків відбувається визначення членів речення.

Неабияка роль у формуванні й поширенні простого речення належить саме підрядному синтаксичному зв'язку, тому постійні намагання науковців дати викінчену й адекватну характеристику його природи є не тільки

виправданими, а й необхідними. В академічній граматиці російської мови підрядний прислівний зв'язок кваліфікують як зв'язок, що зумовлюється „властивостями головного слова й здійснюється незалежно від синтаксичного місця (позиції) цього слова в реченні” [180, с. 14]. Підґрунтям визначення взято “самодостатність” повнозначного слова, тобто здатність його на основі правил, що діють у мові, вибрати для себе в ролі поширювача форму іншого слова й посісти місце головного компонента в утвореній таким чином сполучі.

В україністиці ж при витлумаченні підрядного зв'язку, навпаки, наголошують на властивості підпорядкованого компонента посісти залежну позицію [110, с. 11; 141, с. 9] і дають йому визначення, подібне до такого: „Підрядний зв'язок – синтаксичний зв'язок, який вказує на граматичне підпорядкування одного компонента іншому в реченні чи словосполученні” [214, с. 452].

Але в усіх дефініціях цього типу синтаксичного зв'язку чітко окреслена його основоположна ознака – однобічна спрямованість, що полягає в нерівноправності поєднаних ним компонентів.

Підрядний зв'язок слова зумовлений комплексом його лексико-граматичних властивостей, до якого лінгвісти відносять такі чинники (пор. праці В.В. Виногорова, І.Р. Вихованця, Н.Л. Іваницької, Г.О. Золотової, М.В. Мірченка, Л.Д. Чеснокової, Н.Ю. Шведової та інших):

1. Морфологічний чинник полягає в тому, що сполучуваність слова диктується його морфологічним класом. Так, наприклад, споріднені слова, які, проте, належать до різних частин мови, при вираженні тих самих відношень мають різну поєднуваність, пор.: *любити солодке – любов до солодкого, прибирати кімнату – прибирання кімнати*. Усі прикметники й прислівники вищого ступеня порівняння, незважаючи на їхню лексичну різноманітність, вимагають родового відмінка з прийменником *від*, знахідного з прийменником *за* або порівняльного звороту зі сполучником *ніж*: *син вищий від батька (за*

батька, ніж батько), сьогоднішній день тепліший від учорашнього (за вчорашній, ніж учорашній).

Слід зауважити, що деякі дослідники на перше місце виносять не морфологічний, а лексичний чинник, мотивуючи це тим, що для багатьох лексичних значень слів суворо визначені форми поширювачів цих слів [224, с. 50]. Але реальні факти свідчать про те, що встановлення тієї чи тієї форми підрядного зв'язку насамперед залежить від граматичних властивостей поєднаних нею компонентів. Так, наприклад, у двох словосполученнях з однаковим лексичним значенням, але різним граматичним наповненням підрядний зв'язок реалізовується в різних формах, пор.: *вивернута сукня і сукня навиворіт*. У першій конструкції *вивернута сукня* залежний компонент – ад'єктив – характеризується синтаксично залежними граматичними категоріями роду, числа й відмінка, уподібнюється ними до відповідних категорій опорного субстантива, і тому між членами цієї конструкції підрядний зв'язок встановлюється у формі узгодження. У другому ж утворенні *сукня навиворіт* ад'юнкт не має граматичних категорій, якими може уподібнитись до граматичних категорій синтаксичної домінанти, а тому в цьому разі підрядний синтаксичний зв'язок реалізовується у формі прилягання.

Отже, визначальним фактором у встановленні тієї чи тієї форми підрядного зв'язку між компонентами є не семантика, а граматичні характеристики цих компонентів, хоча цей висновок не передбачає нівелювання лексичного чинника. Доречною у цьому контексті є заувага М.В. Мірченка: „Підрядне поєднання компонентів може бути зумовлене лише граматично, але фактично не поза впливом семантики” [145, с. 202] (*розрідження наше – Н.К.*).

2. Лексичний чинник, дія якого зумовлена тим, що сполучуваність слова мотивується його семантикою. Як слушно зазначає з цього приводу Г.О. Золотова, „чим слово повніше семантично, тим самостійніше воно у своїх синтаксичних зв'язках, чим слабше семантично, тим воно синтаксичніше” [82,

с. 46]. У зв'язку з цим дослідниця встановила три синтаксичних типи слів: 1) слова абсолютного значення, або закритої семантики, – слова з самодостатнім змістом; 2) слова відкритої семантики, що вимагають доповнення певною формою; 3) слова відкритої семантики, які вимагають доповнення однією з низки можливих форм, що виражають певний зміст [82, с. 48]. Н.Ю. Шведова розподілила всі слова на дві групи – з абсолютною семантикою (слова достатні для називання певних явищ, процесів, ознак, дій тощо) та на інформативно недостатні (повнозначні слова, що не здатні, самотійно вживаючись, виражати поняття й обов'язково вимагають залежної форми) [180, с. 16-19]. Розвинула цю теорію на матеріалі української мови Н.Л. Іваницька, яка, узявши за основу опозицію „абсолютивність/ релятивність семантики” повнозначних слів, що ґрунтується на інформативній достатності/ недостатності, класифікувала повнозначні слова на чотири групи: 1) слова абсолютного (автосемантичного) значення, чи закритої семантики, із самодостатнім змістом (*двері, жовтий, усміхатися* тощо), які не потребують компенсації їхнього змісту іншими словами, а тому й їхній зв'язок з іншими лексемами ослаблений; 2) слова релятивної семантики (синсемантичні) з семантичною й граматичною заданістю заповнення позиції після них відповідними граматичними формами (*міркувати про що-небудь, чекати на когось, надокучати кому-небудь* тощо), через що вони характеризуються сильними прислівними зв'язками із залежними від них словами; 3) слова релятивного значення, чи відкритої семантики, з семантичною заданістю заповнення відкритої позиції (*перебувати де? – в будинку, на березі, у відрядженні, за містом, поряд* тощо), які прогнозують заповнення відкритих позицій при них не конкретною морфологічною формою, а набором наявних у мові форм з відповідним категорійним значенням; 4) слова відносно релятивної семантики – слова, що залежно від контексту мають ознаки то абсолютивної (*Перед сном Софійка завжди читає*), то релятивної семантики (*Саме зараз він читає свіжий номер газети*) [88].

Завдяки лексичному фактору синтаксична сполучуваність може диференціювати різні значення слова, пор.: *триматися за руку; триматися на підставці; триматися своєї позиції; Сонячна погода тримається*. Також лексичний чинник зумовлює однакову сполучуваність різнокореневих, але близьких за семантикою слів (*мета вчитися, бажання вчитися, хотіти вчитися, намагатися вчитися*) і спільнокореневих, але граматично відмінних слів (*лютувати на працівника, лютий на працівника, лють на працівника*).

Деякі мовознавці виокремлюють ще й морфемний, або словотвірний, чинник [180, с. 14-16; 191, с. 21], тобто такий, що відбиває залежність сполучуваності слова від його морфемного складу. Насамперед дослідники ведуть мову про вплив на синтаксичну сполучуваність дієслів префіксів і постфіксів, які змінюють характер керування цих дієслів, пор.: *працювати з джерелами – опрацювати джерела, лити воду – долити води, сипати цукор – посипати цукром, копати рів – обкопати двір ровом, вітати приятеля – вітатися з приятелем, ображати знайомого – ображатися на знайомого* тощо [56, с. 40-41]. Однак дієслово вимагає після себе того чи того прийменника не через наявність у його будові певного префікса чи постфікса, а через лексичне значення, якого воно набуває після приєднання певної морфеми [224, с. 50]. Таким чином, немає підстав виокремлювати словотвірний фактор як такий, що є передумовою здатності слова вступати в підрядний зв'язок.

3. Лексико-граматичний чинник, який виявляється у впливі на сполучуваність слова його граматичних категорій. В окремих випадках сполучуваність дієслів потрапляє в залежність від категорії виду: так, наприклад, прийменниково-іменникова сполука *за годину* поєднується з дієсловами доконаного виду (*вивчити вірш за годину*), а прийменниково-іменникова сполука *протягом години* пов'язується з дієсловами недоконаного виду (*вчити вірш протягом години*). Деякі дієслова з семантикою локативного стану у формі недоконаного виду вимагають приєднання відмінкових форм просторового значення, що відповідають на питання де?, напр.: *стояти на*

березі, сидіти за партою, лежати під деревом, а у формі доконаного – відмінкових форм просторового значення, які відповідають на питання куди?, напр.: *стати на берег, сісти за парту, лягти під грушу*.

4. Синтаксичний (структурний) чинник визначає структурно-зумовлену сполучуваність слова, тобто таку сполучуваність, що виявляється лише за певних синтаксичних умов, у певній синтаксичній позиції. Наприклад, іменник *необачність*, прикметник *можливий* тощо не можуть поширюватись інфінітивом, але за умови входження їх до складу дієслівних сполук інфінітив при них є необхідним: *мати необачність спізнитися, знаходити можливим відповісти*.

Однак варто зазначити, що на сполучуваність слова, а таким чином і на формування підрядного зв'язку цього слова з іншими, впливає далеко не завжди увесь комплекс його лексико-граматичних характеристик, часто буває досить лише однієї з них – частиномовної належності, тобто визначальним є граматичний чинник.

На сучасному етапі дослідження закономірностей поєднання слів усе більше мовознавців схиляється до розгляду цього питання у світлі теорії валентності. Найбільш розповсюдженим є розуміння валентності як синтаксичної потенції, що „міститься в лексичному значенні слова, тобто здатність приєднати до себе інше категорійно цілком визначене повнозначне слово” [91, с. 20]. Таке поняття валентності унеможливорює зведення цього явища лише до спроможності слів вступати в синтаксичні відношення, адже насправді вказівка на необхідність поширення деякого компонента іншими компонентами певних типів закладена в його семантиці. Цей факт спонукав учених розглядати валентність у двох площинах – власне-семантичній і формально-синтаксичній [200, с. 155-156; 91, с. 20-31; 42, с. 107-115; 121, с. 69; 77, с. 276-278]. Семантична валентність виявляється в здатності предикатних слів (що є єдиними носіями валентності) передбачати наявність певної кількості контекстних партнерів з відповідними семантичними ознаками.

Семантична валентність формує предикатну структуру речення: валентні гнізда дієслова заповнюються відповідними компонентами, які належать до певних семантичних класів (суб'єкт дії, суб'єкт стану, об'єкт дії, знаряддя дії, адресат дії тощо), – аргументами, або актантами. Формально-синтаксична ж валентність ґрунтується на оформленні відкритих позицій відповідними компонентами, що представлені визначеними морфолого-синтаксичними засобами. У сучасній українській мові аргументами виступають відмінкові форми іменника, які виконують функції підмета або керованого другорядного члена речення, репрезентуючи формально-синтаксичну валентність.

Власне-семантична й формально-синтаксична валентність становлять різні рівні вияву одного явища, про що зазначає І.Р. Вихованець: „Семантична валентність виявляється на основі сумісності і сполучуваності сем (мінімальних семантичних одиниць, елементарних диференційних семантичних ознак), а формально-синтаксична передбачає оформлення конкретною мовою відкритих семантичних позицій у вигляді членів речення і відповідних морфологічних засобів” [40, с. 42].

Мовознавству відомі спроби розширити поняття валентності розповсюдженням його й на позамовну сферу. Так, М.Д. Степанова поряд із семантичною й синтаксичною валентністю виокремлює ще й логічну, яка „являє собою відбиття відношень між позамовними явищами, оскільки одномісні предикати зазвичай віддзеркалюють властивості індивідуумів (одна відкрита позиція), багатомісні предикати – відношення між індивідуумами (дві чи більше відкритих позицій)” [200, с. 155]. Однак відсутність відповідного теоретичного підґрунтя в цій галузі спричинила до об'єднання логічної й семантичної валентності в логіко-семантичну валентність загалом. Аргументацію такого об'єднання лінгвіст будує на тому, „що семантична валентність значною мірою розглядається з позиції логіки відношень, тобто логіки предикатів, логічні прийоми застосовуються для опису семантичних відношень” [200, с. 159].

Ю.С. Долгов наголошує на необхідності розрізнення валентності на рівні мови й на рівні мовлення [71, с. 45]. Валентність на рівні мови, на його думку, має синтаксичний (здатність компонента вступати у зв'язок з іншими компонентами, які належать до певних частин мови, або бінарними конструкціями певної форми) та лексико-синтаксичний (здатність компонентів зі спільним розрядовим значенням в межах деякої частини мови поєднуватися зі словоформами певних семантичних груп або предикативними одиницями) вияви. Синтаксична валентність, як зазначає мовознавець, утворює схеми словосполучень і речень, лексико-синтаксична – моделі словосполучень і речень на основі мовних схем. А реалізовує валентність конкретних словоформ або предикативних сполучень на основі цих схем і моделей лексична валентність, що власне й належить рівню мовлення.

Відповідно до здатності слів відкривати семантичні позиції для заповнення певними актантами чи, навпаки, самим посідати такі позиції розрізняють активну й пасивну валентність [200, с. 170-171; 71, с. 44; 177, с. 45; 77, с. 277]. Активна валентність (доцентрова валентність, синтаксична проекція) передбачає здатність слова прогнозувати семантико-синтаксичні позиції для посідання їх іншими словоформами, а пасивна (відцентрова валентність, синтаксична орієнтація), у свою чергу, виявляється в призначенні певної словесної форми заповнювати відповідні гнізда, відкриті активною валентністю опорного компонента. Таким чином, підґрунтям сполучуваності слів у різноманітних синтаксичних побудовах є взаємодія активної валентності опорних компонентів та пасивної валентності ад'юнктів.

Генетично здатністю прогнозувати місця для заповнення їх відповідними актантами наділені дієслова, або предикати, тобто вони є первинними носіями активної валентності. Прикметники набувають її у зв'язку з виконанням неспеціалізованих синтаксичних функцій – при переміщенні в предикативну або напівпредикативну позицію; іменники успадковують її від твірних дієслів і предикативних прикметників, а також, подібно до прикметників, при

переміщенні в предикативну зону [91; 3; 42; 44; 77; 196, с. 67]. З огляду на сказане мусимо визнати принципове значення того факту, що активна валентність є властивістю певного компонента не безпосередньо, а як такого, що посідає певну синтаксичну позицію у структурі речення, а саме – позицію предиката на семантико-синтаксичному рівні чи позицію присудка на формально-граматичному. Це дає підстави наголошувати на тому, що валентні характеристики певної словоформи потрапляють у залежність від її функціональної позиції у реченні. Тому не випадково І.П. Распопов підкреслював, що „сполучувальні властивості словесних форм слід розглядати, так би мовити, крізь призму їхніх функціонально-синтаксичних позиційних властивостей” [177, с. 45].

Незайвим було б наголосити на необхідності розмежування понять „сполучуваність” і „валентність”, що не завжди послідовно простежується в наукових розвідках. Сполучуваність і валентність не тотожні, хоча реалізована валентність власне й є сполучуваністю. Але остання значно ширша й охоплює як валентні, так і невалентні зв'язки слова. Звідси випливає правомірність виокремлення валентної й невалентної сполучуваності і, відповідно, розрізнення керованих і некерованих залежних компонентів, бо ж валентна сполучуваність реалізується завдяки здатності предикатних синтаксем поєднуватися з певною кількістю керованих ними актантів [21, с. 12; 44, с. 41]. Невалентна сполучуваність ґрунтується на зовнішніх потенціях предиката й непередбачених його валентністю, а отже, й некерованих ним компонентів. Невалентна сполучуваність притаманна будь-якому слову, натомість валентна сполучуваність характеризує лише ті лексеми, які завдяки своїй семантиці здатні підпорядковувати собі інші слова, семантично передбачаючи їхні позиції [75, с. 18].

Саме цією підставою й мотивується розмежування Л. Теньєром актантів від сирконстантів і невключення останніх до синтаксем, що посідають місця, відкриті валентністю предиката [205]. Адже адвербіальні характеристики

дієслівної дії не залежать від семантики конкретного предиката й можливі практично при будь-якому дієслові. Однак тут доцільно зазначити, що трапляються випадки, коли вказівка на місце чи час прогнозується валентністю предиката, пор.: *Вони провели там півтори години; Він дочекав на відповідь тиждень; Будинок знаходився на березі річки* [91, с. 26; 74, с. 13]. У такому разі синтаксеми із семантикою місця й часу характеризуються валентною сполучуваністю з предикатом, і тому є керованими формами.

Таким чином, при дослідженні підрядного синтаксичного зв'язку ефективним є врахування сполучуваності поєднаних ним компонентів, активної валентності синтаксичної домінанти та пасивної валентності ад'юнкта. Принципового значення набуває функціонально-синтаксична позиція компонентів, від якої залежать їхні валентні характеристики, а отже, і форма підрядного синтаксичного зв'язку, що встановлюється між синтаксичною домінантою й ад'юнктом.

1.2. Термінологічні аспекти дослідження

Перш ніж порушувати питання про кваліфікацію й класифікацію синтаксичних зв'язків, потрібно внести уточнення до термінології цієї галузі. Зокрема, привертає увагу відсутність єдиного підходу до вибору терміна для маркування понять „узгодження”, „керування”, „прилягання”. Так, одні мовознавці називають їх типами синтаксичного зв'язку [141; 229; 95; 127; 72; 82], інші – видами [170; 61; 29; 214; 57; 9; 111], ще інші – способами зв'язку слів [215; 224], трапляються навіть поодинокі терміни: синтаксичні прийоми для оформлення членів речення [142], рубрики підрядного зв'язку [162, с. 60], способи реалізації підрядного зв'язку [174].

Ці різнотлумачення найбільшою мірою свідчать про відсутність викінченого усвідомлення всієї сукупності наявних у мові синтаксичних зв'язків як системи. У загальнофілософському розумінні, система – це сукупність визначених елементів, які знаходяться у взаємодії [218, с. 583].

Слово „тип” тлумачать як „зразок, модель, форма, яким відповідає певна група предметів, понять, явищ” [32, с. 1246]. Якщо всі елементи сукупності синтаксичних зв’язків вважати типами, то, з одного боку, буде нівелюватися одна з умов існування системи – наявність ієрархічних відношень між складовими, бо в такому разі ці відношення будуть лінійними, а з іншого, буде спотворено дійсні відношення між різними синтаксичними зв’язками, оскільки, якщо узгодження, керування, прилягання – це типи синтаксичного зв’язку, вони мають бути поставлені в один ряд з підрядним синтаксичним зв’язком і предикативним синтаксичним зв’язком (адже останні також типи). Та це неможливо, позаяк узгодження, керування й прилягання, власне, є підтипами підрядного зв’язку, і тим паче неприпустимо їх ставити в один ряд з предикативним зв’язком.

Позначення „вид” також не видається вдалим. Річ у тім, що з тлумачення цього поняття – „підрозділ, що об’єднує ряд предметів, явищ за спільними ознаками і входить до складу загального вищого розділу – роду” [32, с. 92] – випливає, що при називанні узгодження, керування, прилягання видами підрядний зв’язок слід визначати як рід синтаксичного зв’язку. Але в лінгвістиці усталена й загальноприйнята його номінація як типу синтаксичного зв’язку, і змінювати її іншою дефініцією видається невиправданим.

Спільною семою всіх значень слова „спосіб” є участь у процесі здійснення чогось, прийом для досягнення чогось [див. 32, с. 1179], але узгодження, керування й прилягання не служать знаряддями процесу поєднання компонентів, а встановлюються в результаті цього поєднання, отже, називати їх способами поєднання слів немає підстав.

Як бачимо, маркування розглядуваних понять становить певною мірою теоретичну проблему, для розв’язання якої спочатку необхідно виділити й обґрунтувати характерні особливості підрядного синтаксичного зв’язку, адже той факт, що узгодження, керування й прилягання за своєю природою є підрядними зв’язками, не викликає заперечень. Першою спробою встановити

специфіку підрядного зв'язку є виокремлення й обґрунтування В.А. Белошапковою його трьох диференційних ознак [17, с. 26-32], які пізніше уточнив і доповнив І.Р. Вихованець, здійснивши таким чином значний крок уперед в опрацюванні теорії синтаксичних зв'язків [45, с. 27-30]:

1. Визначальною специфічною ознакою підрядного зв'язку є його односпрямованість, однобічна залежність, тобто один з двох компонентів, між якими виникає такий зв'язок, обов'язково залежить від іншого.

2. Прислівний/ детермінантний/ опосередкований характер підрядного зв'язку. Прислівний підрядний зв'язок встановлюється, коли синтаксичною домінантою є слово, тобто коли одне слово залежить від іншого: *Священне море мови омиває затоки розуму й любові береги* (Микола Бажан). Основна сфера функціонування прислівного підрядного зв'язку – словосполучення й просте речення. У складному ж реченні він повторює схему прислівних поєднань простого речення, але в ролі ад'юнкта виступає підрядна предикативна частина: *Іронія – це блискавка ума, котра освітить всі глибини смислу* (Ліна Костенко).

Детермінантний підрядний зв'язок виникає, коли синтаксичною домінантою виступає предикативний центр речення або головна предикативна частина складнопідрядного речення. Цей зв'язок функціонує лише в реченні – простому чи складному – між детермінантними членами речення й предикативним ядром або між головною й детермінантною підрядною частиною: *Щось шепчуть тихі верби край дороги* (Борис Олійник); *Пишіть листи і надсилайте вчасно, коли їх ждуть далекі адресати, коли є час, коли немає часу, і коли навіть ні про що писати* (Ліна Костенко).

Опосередкований підрядний зв'язок реалізовується між двома компонентами, якщо один з них (залежний) підпорядковується другому (опорному) за посередництва третього: *Там, на столі, лежить моє перо* (Ліна Костенко) – компонент *на столі* є уточнювальним щодо компонента *там* і за його посередництва пов'язаний з компонентом *лежить*. Опосередкований

підрядний зв'язок виявляється лише в ускладненому з формально-синтаксичного боку реченні між уточнювальними й уточнюваними членами, а також між однорідними членами речення й компонентами, що вступають у зв'язки з узагальнювальним словом: *Все бачить співець у широкому роздоллі: і небо, і море, красу світову* (Леся Українка).

3. Передбачуваність/ непередбачуваність зв'язку. За передбачуваного підрядного зв'язку синтаксична домінанта визначає форму ад'юнкта. Він виникає у валентних поєднаннях опорного дієслівного слова з відповідними залежними відмінковими чи прийменниково-відмінковими формами іменника або в поєднаннях іменникових слів з прикметником чи його еквівалентом: *Поезія згубила камертон* (Ліна Костенко); *На гірських вершинах нависли димні хмари* (Олесь Гончар). Передбачуваний підрядний зв'язок функціонує у словосполученнях, простих реченнях, а також у складнопідрядних прислівних реченнях, де опорне дієслово своєю валентністю вимагає наявності підрядної предикативної частини: *Кота не треба вчити, як мишею ловити* (Нар. тв.). Непередбачуваний підрядний зв'язок реалізовується в простих реченнях з детермінантними членами, які формально зумовлюються не предикативним ядром, а лише комунікативними умовами, і у складнопідрядних конструкціях з підрядними детермінантними частинами: *До самого ранку горів у нас вогонь біля куреня над Десною* (Олександр Довженко); *Нехай життя момент і зложене з моментів, ми вічність носимо в душі* (Іван Франко).

4. Облігаторність/ факультативність зв'язку. Облігаторність підрядного зв'язку – це його обов'язковість, необхідність, регулярність, а факультативність – необов'язковість, імовірність, можливість, нерегулярність появи залежного компонента. Облігаторність підрядного зв'язку зумовлена виключно валентністю синтаксичної домінанти: *Шукайте цензора в собі* (Ліна Костенко); *А ще жаль мені, мамо, моєї коштовної крові, Од якої трісне жил запітнілий криштал* (Оксана Забужко). У словосполученнях з опорним субстантивом і залежним ад'єктивом чи його еквівалентом, а також у

складнопідрядних реченнях з присубстантивно-атрибутивною підрядною предикативною частиною прислівний зв'язок є передбачуваним, але необов'язковим, факультативним: *Іще пташки в дзвінках піснях блакитний день купають* (Павло Тичина); *Сонце ховалось за межигірський ліс, котрий од того ставав ще чорніший* (Іван Нечуй-Левицький). Ознака ж непередбачуваності підрядного зв'язку завжди супроводжується ознакою факультативності в простих реченнях з детермінантними членами й у складнопідрядних реченнях з детермінантними частинами: *Одне слово, професор Анджилеску належав до людей, що їх іноді кидає природа на життєвий ринок для реклами власної продукції* (Ірина Вільде); *У горах дороги неминуче зводяться до одної або не багатьох, через що рух на них безугавний навіть уночі* (Павло Загребельний); *Ніколи не хвались, поки гаразд не зробиш діла* (Леонід Глібов).

5. Сила зв'язку. Ця диференційна ознака підрядного зв'язку перетинається з попередніми двома – ознакою передбачуваності/непередбачуваності й облігаторності/ факультативності. Найсильнішим є підрядний зв'язок у конструкціях, де позиція ад'юнкта передбачувана й обов'язкова з погляду валентності синтаксичної домінанти, напр.: *Ляля автоматично переглянула ще кілька сторінок Рюрикового роману* (Марина Гримич); *Вершники мовчки доїхали до похідного шпиталю...* (Юрій Яновський); *Середина жовтня, пора надвечір'їв твоїх, твоїх недовір і невір і осіннього вітру* (Василь Стус); у конструкціях з передбачуваним, але факультативним підрядним зв'язком його сила менша, напр.: *Як так, то будьте ви прокляті, Я до Мазени утечу!* (Володимир Сосюра); *Тепер ти з ним через усю Україну на страту їдеш* (Ліна Костенко); і, нарешті, у конструкціях з непередбачуваним і факультативним підрядним зв'язком його сила мінімальна, напр.: *Чебрець пахтить несамовито...* (Юрій Дараган); *Що це, властиво, має значити? Ніщо інше, як те, про що згадував Мірош перед хвилиною, – жінки майстри від паніки* (Ірина Вільде).

6. Закритість підрядного зв'язку. Ознака закритості підрядного зв'язку полягає в тому, що, застосовуючи його один раз, можна поєднати лише два компоненти.

7. Наявність форм підрядного зв'язку. Формами підрядного зв'язку, за І.Р. Вихованцем, є узгодження, керування і прилягання. Однак, поділяючи думку й тих дослідників, які виокремлюють ще одну форму підрядного зв'язку – кореляцію [109, с. 9; 79, с. 25-26 й ін.], розрізняємо чотири форми підрядного зв'язку – узгодження, кореляція, керування й прилягання.

Скрупульозний аналіз вищезазначених диференційних ознак підрядного синтаксичного зв'язку приводить до висновку, що всі вони поділяються на сталі та змінні. Сталі ознаки – односпрямованість і закритість – це такі ознаки, які за будь-яких умов і в будь-яких синтаксичних побудовах супроводжують підрядний зв'язок, а змінні – прислівний/ детермінантний/ опосередкований характер, передбачуваність/ непередбачуваність, облігаторність/ факультативність, сила зв'язку – залежать від лексико-граматичної природи синтаксичної домінанти й ад'юнкта та супроводжують підрядний зв'язок в одному зі своїх виявів. Так, наприклад, у конструкціях *вчора бігав я, садив вишеньки, малі вишеньки, пустуни-джмелі*, виокремлених з речення *Наче **вчора бігав я** до школи **і садив ті вишеньки малі**, А тепер гудуть над ними бджоли **і поважні пустуни-джмелі*** (Василь Симоненко) між компонентами *я бігав і вчора, садив і вишеньки, вишеньки й малі, пустуни й джмелі* встановлюється підрядний синтаксичний зв'язок, у всіх чотирьох випадках він однонаправлений та закритий, а інші ознаки варіюються: у першій конструкції підрядний зв'язок має детермінантний характер, є непередбачуваним, факультативним та слабким; у другій – прислівний характер, передбачуваний, облігаторний, сила зв'язку максимальна; у третій – прислівний характер, передбачуваний, факультативний, слабкий; у четвертій – прислівний характер, непередбачуваний, факультативний і слабкий (навіть слабший, ніж у попередньому випадку). І саме від цих – змінних – ознак залежить спосіб вияву,

організації підрядного зв'язку, те, як він о ф о р м и т ь с я – чи як прилягання, чи як керування, чи як узгодження, чи як кореляція, тобто якої форми набуде та сама сутність. З огляду на це для маркування понять керування, прилягання, узгодження й кореляції вважаємо за доцільне використовувати термін „форма підрядного зв'язку”.

Особливо виправданим цей термін стає в контексті сучасної тенденції вивчення граматичного ладу мови через систему граматичних категорій. Як зазначає М.В. Мірченко, „узагальнені змістові класи”, тобто категорії, „мають концентроване вираження спеціалізованими формами” [145, с. 6]. Оскільки вчений з-поміж інших виокремлює синтаксичну категорію підрядності, то, очевидно, вона має реалізовувати своє значення через відповідні форми, якими для цієї категорії, власне, і є узгодження, кореляція, керування й прилягання.

Варто також порушити питання й про доцільність оперування терміном „прилягання”, адже лінгвістиці відомі випадки його використання не лише на позначення однієї з форм підрядного синтаксичного зв'язку. Так, І.І. Мещанінов уживає його у двох значеннях – у вузькому, або традиційному, тобто для позначення зв'язку слів, що „не носять синтаксично зумовленого морфологічного оформлення й пов'язані між собою за семантичним їх значенням” [142, с. 74], та широкому, маючи на увазі будь-яке контактне розташування слів у реченні, тобто, на думку мовознавця, прилягання супроводжує і керування, і узгодження [142, с. 73]. Аналогічно Т.П. Ломтєв використовує термін „прилягати” для позначення зв'язку будь-якої залежної словоформи, тобто як синонім до „приєднуватися” [124, с. 78].

І.Р. Вихованець пропонує на противагу традиційній номінації „прилягання” оперувати терміном „вільне поєднання” [50]. Погоджуємось, що перевагу слід надати останньому, оскільки він точніше відбиває природу цієї форми підрядного синтаксичного зв'язку – встановлення його на основі зовнішнього взаєморозташування компонентів. Термін „прилягання”, утворений від дієслова „прилягати” (притулятися до кого-, чого-небудь;

приставати до чого-небудь [32, с. 937]), передбачає потребу ад'юнкта сполучитися з якою-небудь синтаксичною домінантою, натомість в основі терміна „вільне поєднання” лежить вказівка на відсутність у компонентів будь-яких передумов для сполучення. Відповідно до вищезазначеного на позначення явищ відмінкового прилягання слід використовувати термін „вільне поєднання у відмінковому вияві”.

Таким чином, виправданим є використання терміна „вільне поєднання” натомість традиційного „прилягання”, а також маркування понять „узгодження”, „кореляція”, „керування” і „вільне поєднання” як форм підрядного синтаксичного зв'язку.

1.3. Вільне поєднання як одна з форм підрядного синтаксичного зв'язку

1.3.1. Історія розвитку поглядів на вільне поєднання. Більшість граматик сучасної української літературної мови, зорієнтованих на суто формальні, морфологічні підходи до кваліфікації мовних явищ, не дають адекватного уявлення про всі наявні в українській мові синтаксичні зв'язки. Насамперед це стосується такої форми підрядного синтаксичного зв'язку, як вільне поєднання, встановлення якої вбачають лише в тих конструкціях, де залежний компонент виражений незмінною частиною мови. Л.А. Булаховський трактує вільне поєднання, або, за традиційною термінологією, прилягання, як такий тип синтаксичного зв'язку, „при якому пояснюючий член речення не має тих граматичних форм, через які (за їх допомогою) відбувається узгодження або керування (тобто форм роду, числа, відмінка, особи) і в'яжеться з пояснюваним словом тільки за своїм смислом або в супроводі тих або інших слабо виражених ознак саме певного типу можливих зв'язків” [27, с. 13-14]. Такий погляд панує практично в усіх українських граматиках [113, с. 18; 202, с. 68-69; 203, с. 318, 321], а також у працях деяких російських мовознавців [143; 174; 90; 189, с. 22-23; 187, с. 13 й ін.]. Окрім того, О.Б. Сиротиніна пропонує ще

більше звузити сферу вільного поєднання, вважаючи суперечливим зарахування до неї зв'язку інфінітивів і дієприслівників з опорними словами, тому що традиційно інфінітив і дієприслівник кваліфікують як форми дієслова, а отже, вони є результатом морфологічної словозміни дієслова, членами його парадигми, “які можуть бути сприйнятими як пристосування дієслова до передачі певних відношень, тобто як керовані форми (*час любити, почати говорити, йти посміхаючись*)” [187, с. 13].

Таке витлумачення вільного поєднання не останньою чергою зумовлене його природою, адже очевидним є факт, що ця форма підрядного зв'язку, на відміну від узгодження й керування, не має формальних показників [142; 229; 110; 44; 45; 145]. Але орієнтація виключно на формальні показники, за справедливим зауваженням І.Р. Вихованця, створює „непереборні перешкоди для адекватного розуміння синтаксичної структури мови” [37, с. 36]. Зокрема, йдеться про ігнорування вченими вільного поєднання у відмінковому вияві, яке традиційне мовознавство визначає як керування, щоправда, слабке.

Тенденція до звуження сфери керування бере свій початок ще в класичній лінгвістиці, зокрема, в працях О.О. Потебні, який наголошував на необхідності розуміти під цією формою підрядного зв'язку „тільки такі випадки, коли відмінок додатка визначається формальним значенням доповнюваного (напр. знахідний відмінок прямого об'єкта при дійсному дієслові, відмінок з прийменником при префіксованому дієслові, як „надеяться на бога”). Якщо ж доповнюване саме собою не вказує на відмінок додатка, то про керування не може бути й мови” [171, с. 536]. В.В. Виноградов, покликаючись на дослідження О.О. Потебні, говорив про невинуватість об'єднання під категорією керування абсолютно всіх випадків уживання субстантивів у непрямих відмінках [61, с. 27]. Звертаючи увагу на досить високу частотність перехідних випадків між слабким керуванням і вільним поєднанням, мовознавець наголошував на нечіткості, „розмитості” терміна слабке

керування, на необхідності його уточнення, а також на потребі подальшого вивчення й диференціації явищ вільного поєднання [61, с. 33].

Першим кроком на цьому шляху були напрацювання Н.Ю. Шведової. Розвиваючи ідеї академіка В.В. Виноградова, вона звільняє сферу керування від такого зв'язку опорних компонентів з відмінковими формами залежних, який раніше не виправдано туди зараховували, напр.: *мовчати під час обіду, знижка для студентів, револьвер нової марки, побачення кожного дня, боротися мирними засобами, ваза зі скла, говорити від щирого серця, плакати з радощів* тощо, і доводить, що природа зв'язку в таких сполуках аналогічна до природи вільного поєднання [62, с. 511-516]. Намагаючись відійти від формального підходу при кваліфікації синтаксичних зв'язків, Н.Ю. Шведова за критерій встановлення тієї чи тієї форми підрядного синтаксичного зв'язку, окрім морфологічного вираження ад'юнкта, бере ще й характер семантико-синтаксичних відношень, що виникають між ним і синтаксичною домінантою. Таким чином, лінгвіст здійснює поділ вільного поєднання на власне-вільне поєднання („власне-прилягання”) та вільне поєднання у відмінковому вияві („відмінкове прилягання”) [180, с. 21].

Власне-вільне поєднання – форма підрядного зв'язку, за якої в ролі залежного компонента виступають незмінні слова. Н.Ю. Шведова відзначає, що між компонентами, поєднаними цією формою зв'язку, можуть виникати різноманітні відношення: комплетивні (*умудритися впасти*), об'єктні (*вчитися співати*), адвербіальні (*поїхати поговорити*), атрибутивні (*швидко читати, кава по-турецьки*), атрибутивно-комплетивні (*знаходиться поблизу*) [180, с. 21].

Усе ж перебуваючи на засадах синтаксичного підходу до кваліфікації синтаксичних зв'язків, вважаємо за доцільне обмежити беззастережне витлумачення зв'язку головного компонента з будь-яким інфінітивом як вільного поєднання. У наведеному вище прикладі *вчитися співати* інфінітив є функціональним еквівалентом родового відмінка іменника, який зумовлюється

семантико-синтаксичною валентністю дієслова *вчитися* і посідає позицію об'єктної субстанційної синтаксеми – *вчитися співу*, тому формою зв'язку між компонентами словосполучення *вчитися співати* є не вільне поєднання, а керування в неморфологізованому вияві, адже, як слушно зауважує І.Р. Вихованець, якщо „синтаксична позиція якихось компонентів тотожна, то ця тотожність не зникає за різної морфологічної якості цих компонентів, тобто компонентів, якими керує те саме опорне слово” [44, с. 78]. Зважаючи на це, відзначимо, що за вільного поєднання неможлива реалізація об'єктних відношень, передумовою існування яких є виключно наявність між компонентами форми зв'язку керування.

Вільне поєднання у відмінковому вияві – форма підрядного зв'язку, яка виникає за приєднання до опорного компонента відмінкової форми імені з атрибутивною чи обставинною семантикою. За вільного поєднання у відмінковому вияві виникають атрибутивні відношення (*За кермом сидів маленький боєць у великих димчастих окулярах* (Олесь Гончар); *...Подаруй мене, Земле, Вітчизні І води подаруй із Дніпра* (Микола Вінграновський); *Кім спину вигнув у тигрясту смужку, помуркотів і знов заліз у стружку* (Ліна Костенко) та адвербіальні (*Із літньої кухні дим бухав хмарою* (Михайло Коцюбинський); *Поскрипують стільці в порожній залі, єдині глядачі цієї п'єси, і мудро так вглядаються крізь мене у порожнечу, видну тільки їм* (Василь Стус); *... і безтурботна молодь без акценту вже розмовляє мовою заброд* (Ліна Костенко).

За формальними ознаками вільне поєднання у відмінковому вияві поділяють на власне-відмінкове (– *Облиште мене, – майже вигукнула тремтячим голосом нещасна дівчина* (Тодось Осьмачка); *О, так, я знаю, нам не до лиця з мечем в руках і з блискавками гніву, Військовим кроком з поглядом ловця Іти завзято крізь вогонь і зливу* (Олена Теліга); *Як невимовне віршами не скажеш, чи не німою зробиться душа?!* (Ліна Костенко)) та прийменниково-відмінкове (*І замалий, і неширокий Цей світ без берега і меж...* (Микола

Вінграновський); *І вся природа схожа на циганку – вродливу, темнооку, напівголу, в червоному намисті з горобини, з горіховими бубнами в руках...* (Ліна Костенко); *Я часто моделював свою пам'ять у вигляді альбому світлин, тому образ дівчини з фотокамерою відразу вступив у резонанс* (Любко Дереш).

Ще раз підкреслимо, що Н.Ю. Шведова до вільного поєднання у відмінковому вияві віднесла явища, які до цього розуміли як слабке керування. Такої ж думки дотримується й І.Р. Вихованець, наводячи на доказ той факт, що відмінкові та применниково-відмінкові форми можуть виступати функціональними заступниками прислівників, а тому й поєднуються з опорним дієсловом формою синтаксичного зв'язку вільним поєднанням, а не керуванням [37, с. 40], напр.: *Вже листопад підкрався з-за дубів і гай знімає золоту перуку* (Ліна Костенко); *– Бо ти такий вже, чоловіче, зроду, все б тільки очі витріщав на вроду, – сказала жінка з усміхом терпким* (Ліна Костенко); *Бо те авто, що виїхало з подвір'я Геневи на Володимирській вулиці, рухалось без жодного звуку* (Тодось Осьмачка).

Визнання такого підходу до кваліфікації форми підрядного синтаксичного зв'язку вільного поєднання залишається дискусійним у мовознавстві. Деякі дослідники наполегливо продовжують керуватися в цьому питанні формальними показниками, наголошуючи, що в іншому разі ця форма підрядного зв'язку втрачає свою класифікаційну ознаку, а саме – приєднання до синтаксичної домінанти незмінних слів [189, с. 22; 215, с. 13; 170; 141, с. 28-29].

Розглянемо детальніше погляд на вільне поєднання І.І. Меншикова й І.С. Попової, які відповідно до способу вираження залежності одного компонента від іншого розрізняють три типи цієї форми підрядного синтаксичного зв'язку – змістове, позиційне та інтонаційне вільне поєднання [141]. Встановлення змістового вільного поєднання дослідники вбачають у випадках, коли залежність ад'юнкта визначається насамперед характером семантичних відношень, що існують між ним та опорним компонентом. Напр.,

у реченні *Він любить дуже читати* слово *дуже* підпорядковується лише слову *любить*, бо сполука *дуже читати* семантично немислима.

За позиційного вільного поєднання практично єдиним показником синтаксичного зв'язку є позиція залежного члена, тобто встановлення цієї форми підрядного зв'язку між певними елементами залежить від їхнього взаєморозташування. Напр., у конструкціях на зразок *Він дуже любить читати цікаві книги* елемент *дуже* семантично може бути пов'язаний з двома іншими – *любить* і *цікаві*, але його позиція свідчить про залежність саме від слова *любить*.

Інтонаційне вільне поєднання має місце, коли залежність одного компонента від іншого зумовлюється інтонаційним оформленням фрази. Напр., структура конструкції *Він любить дуже цікаві книги* дає змогу проінтонувати її двома способами, залежно від чого слово *дуже* буде підпорядковане чи слову *любить*, чи слову *цікаві*.

Однак у мовленні той чи той спосіб вираження залежності одного компонента від іншого в чистому вигляді трапляється рідко, на чому наголошують і самі дослідники, а, зазвичай, вільне поєднання встановлюється завдяки сукупності способів підпорядкування – „коли позиційні характеристики слів накладаються на їх семантичні характеристики, а інтонація супроводжує нормативний, якщо можна так висловитися, словопорядок” [141, с. 30].

Підсумовуючи питання про природу вільного поєднання, варто окреслити його характерні ознаки:

1. Як уже було зазначено, на сучасному етапі розвитку мовознавства помітний виразний крен у бік розгляду сполучуваності крізь призму теорії валентності. Враховуючи цей принцип, а також спостереження над особливостями компонентів у конструкціях з реалізацією підрядного синтаксичного зв'язку у формі вільного поєднання, маємо вагомі підстави твердити про її невалентний характер, тобто в побудовах з вільним поєднанням

ад'юнкт не посідає позицію, відкритую семантико-синтаксичною валентністю синтаксичної домінанти, а встановлення підрядності між ними є наслідком процесів редукції, конденсації, трансформації тощо, напр.: *У полі кричить птах* (Юрій Яновський) ← *Птах кричить* + *Птах знаходиться у полі*; *Зорі злякано дивилися в очі близькому Дневі...* (Юрій Дараган) ← *Зорі дивилися в очі близькому Дневі* + *Цей погляд був зляканий*; *...Увечері він не прийшов ночувати* (Марія Матіос) ← *Увечері він не прийшов, щоб ночувати*; *Об обрій погляд свій оббий – і видивши свою країну в тяжкій короні багряній* (Василь Стус) ← *Об обрій погляд свій оббий – і видивши свою країну* + *Країна у короні* (← *Країна вбрана у корону*); *Стилет і стилос – повелось издавна. Ба й нині очі в Музи – крем'яні* (Ігор Римарук) ← *У Музи є очі* ← *Муза має очі* тощо.

2. Ад'юнкт у конструкціях, де підрядний синтаксичний зв'язок репрезентований формою вільного поєднання, характеризується морфологічною розмаїтістю. На цій підставі розрізняють власне-вільне поєднання та вільне поєднання у відмінковому вияві [180, с. 21; 121; 45, с. 41; 191, с. 48-54; 79, с. 58-60; 145, с. 207-211]. Власне-вільне поєднання функціонує в побудовах, ад'юнкт яких виражений незмінним словом, напр.: *Годинник став. Сіріють німо стіни* (Василь Симоненко); *І вийде місяць із чиєїсь хати за нами підглядати в голий сад* (Оксана Мардус), скам'янілою формою, напр.: *Життя прожити як належить – єдине, що від нас іще залежить* (Ліна Костенко); *...вийшло щось геть не те, чого праглося, а чого праглося – вона й сама до ладу не знала* (Оксана Забужко) або цілісним словосполученням, напр.: *А „богиня” вже лежала горілиць і дивилась широкими очима в фіолетову темряву купе* (Володимир Винниченко); *У кріслі, за столом сидів чоловік років п'ятдесяти з худорлявим продовгуватим обличчям* (Олександр Жовна). Вільне поєднання у відмінковому вияві поширюється на утворення, ад'юнкт яких виражений відмінковою формою. Показово, що в українській мові вільно поєднуватися з синтаксичною домінантою може практично будь-який відмінок, окрім кличного, єдиною умовою цього є його вживання у некатегорійному значенні

(див. табл. А.4 „Транспозиції відмінків за їхнього підпорядкування синтаксичній домінанті вільним поєднанням”), напр.: *...грала циганська музика в ресторані готелю „Брістоль”...* (Марія Матіос); *Стояв Пушкар, як сивий дуб озимий, Стояв Богун, як лицар із казок* (Ліна Костенко); *Не ворог я царю Латину* (Іван Котляревський); *Так довіку у темниці Довелось поету жити, За тюремний спів він мусив Головою наложить* (Леся Українка); *За вікнами день холоне, У вікнах – перші вогні...* (Олена Теліга); *І дужче в серці Гордієвім загоготала злоба на чорного чоловіка у високих чоботях* (Тодось Осьмачка) і под.

3. Специфікою побудов з вільним поєднанням є встановлення атрибутивних та різного роду адвербіальних семантико-синтаксичних відношень між синтаксичною домінантою й ад’юнктом, напр.: *Дорогою з Полтави, звідки тільки-но проїхали мотоциклісти, рухалася величезна колона машин* (Григорій Тютюнник); *І свят-вечір у хаті, і з медом кутя* (Ліна Костенко); *Господи! Чого тільки не доводиться переживати через ту літературу?!* (Остап Вишня); *Моє лице стидом горить, а на щиті моїм – ганьба. Як кровію її не змить, вогнем не випекти до тла?* (Оксана Лятуринська); *З усіх коханок дайсь єдиній – вірі, що зраджує і любить навмання* (Василь Стус) і т. д.

4. Через відсутність морфологічних показників цієї форми підрядного синтаксичного зв’язку в її реалізації значну роль відіграє семантичний чинник [45, с. 41]. Тобто вільне поєднання – форма зв’язку більше семантична, ніж граматична, оскільки нерідко в реченнєвій побудові певний компонент можна вважати поширювачем декількох синтаксичних домінант, а якій саме воно підпорядковується насправді залежить від семантичної сумісності компонентів. Наприклад, у реченні *Його постать навлежачки ледве окреслювалася серед камерних сутінок* (Тодось Осьмачка) граматична форма елемента *навлежачки* передбачає його залежність і від слова *постать*, і від слова *окреслювалася*, однак насправді синтаксичною домінантою цього ад’юнкта є компонент

постать, бо словосполучення *окреслювалась навлежачки семантично неможливе*.

5. Значної ваги за встановлення підрядного зв'язку у формі вільного поєднання набуває порядок слів, зокрема, контактне розташування синтаксичної домінанти й ад'юнкта [186, с. 150-151; 121, с. 108; 141, с. 29], напр.: *Чому їх не розрізнено – от яке питання їй невиразно дошкуляло: якщо їх виставлено там на кару, то чому обох **скарано однаково**?* (Оксана Забужко). Однак важко погодитися з думкою, що порядок слів є „основною формальною ознакою” вільного поєднання [137, с. 61], адже для української мови, як і для решти слов'янських, не характерний фіксований порядок членів речення, пор.: *Якби ти знав, як **солодко, нестерпно**, і як **спочатку** я тебе **люблю!*** (Ліна Костенко), тому ця ознака не завжди супроводжує вільне поєднання, і відтак за його встановлення головну роль відіграє семантичний чинник.

6. Природа вільного поєднання деяким чином пов'язана з екстралінгвальними чинниками [121, с. 108], зокрема, йдеться про випадки, коли певний компонент має потенцію виступати ад'юнктом стосовно двох синтаксичних домінант, від вибору якої й залежить форма реалізації підрядного зв'язку. Так, наприклад, у реченні *Через рік приїхав професор із самого Львова* (Марія Матіос) ад'юнкт *із Львова* потенційно може підпорядковуватися двом синтаксичним домінантам: з одного боку, з огляду на те, що валентність локативних предикатів дії відкриває з-поміж інших позицію для динамічної локативної синтаксеми [44, с. 95], компонент *Львова* можна тлумачити як валентно зумовлену локативну синтаксему вихідного пункту руху при аналітичному локативному предикаті *приїхав із*, а на формально-граматичному рівні форму підрядного синтаксичного зв'язку між компонентами сполуки *приїхав із Львова* – як керування; з іншого боку, контактне розташування компонентів *професор* та *із Львова*, а також факультативний характер локативної синтаксеми у структурі речення, дає підстави компонент *із Львова* вважати атрибутивною синтаксемою щодо компонента *професор* і форму

підрядного зв'язку між ними кваліфікувати як вільне поєднання. Правильний вибір синтаксичної домінанти потрапляє в безпосередню залежність від врахування комунікативної мети адресанта – вказати на місто, з якого приїхав професор, чи наголосити на ознаці професора за місцем проживання.

1.3.2. Участь категорії відмінка в реалізації підрядного зв'язку.

Кваліфікація категорії відмінка була й залишається складною й невичерпною проблемою лінгвістики. Труднощі щодо її розв'язання зумовлені структурною неодноплановістю цієї категорії (незаперечним є її пов'язаність з морфологічним, синтаксичним, а також семантичним рівнем мови), а тому концепцію відмінка маємо в різних варіаціях, найбільш помітними з-поміж яких є морфологічна теорія Р.О. Якобсона, синтаксична Є. Куриловича та семантична Ч. Філлмора.

Р.О. Якобсон наполягав на визначенні загальної семантики кожного відмінка, ґрунтованої на суто морфологічній основі, незважаючи на різноманітність їхніх контекстних виявів. Конкретні ж значення відмінка, за словами мовознавця, є „комбінаторними варіантами загального значення” [239, с. 143]. Міркування лінгвіста про те, що „в кожному відмінку всі його конкретні комбінаторні значення можуть бути зведені до спільного знаменника” і „відмінок характеризується своїм інваріантним загальним значенням”, підтримує й російська дослідниця О.В. Чешко, критикуючи, однак, теорію науковця за сплутування власне-відмінкової й контекстуально зумовленої семантики відмінкових форм [225, с. 50-56].

Позначена впливом ідей Р.О. Якобсона й відмінкова теорія М.В. Бондарчука, який не лише наполягає на розмежуванні інваріантного й варіантного значення відмінка, розуміючи перше як „відсторонене від конкретних репрезентацій і таке, що може бути виділене з них, відмінкове значення, яке володіє як загальною (інтегральною) ознакою, що характеризує систему непрямих відмінків загалом, так і специфічним, що визначає

конкретний відмінок (семантично диференційна ознака)” [24, с. 28], а й визначає інваріантне значення для кожного непрямого відмінка [24].

Натомість, Є. Курилович, акцентуючи у своїй концепції не на значенні відмінків, а на їх функції, доводить неможливість встановлення загальної семантики кожного відмінка через наявність у нього первинної (власне-граматичної, „зумовленої в системі”) і вторинної (контекстуальної, „зумовленої в полі”) функцій [116]. Таким чином, учений розбудовує ієрархію відмінкової системи, ядро якої становлять відмінки, що у своїй первинній функції спеціалізуються на вираженні суб’єктно-об’єктних відношень (граматичні відмінки), а периферію – відмінки, первинною функцією яких є вираження адвербіальних відношень (прислівникові відмінки).

Деяко різниться від описаної відмінкова теорія А.В. де Гроота, хоча вона також виписана з позиції синтаксичного підходу. Мовознавець намагався створити так звану класифікацію в класифікації: визначивши для кожного відмінка загальне значення й класифікувавши їх за вираженням того чи того відношення, А.В. де Гроот відзначав, що кожен відмінок характеризується системою вживань, які також потребують класифікації. Подібно до Є. Куриловича він диференціює вживання кожного відмінка на первинне та вторинне [245, с. 190-191].

Деякі науковці прагнули віднайти компроміс між морфологічною й синтаксичною концепціями. Зокрема, Ю.С. Степанов, приймаючи встановлену Є. Куриловичем ієрархію відмінкової системи (розподіл відмінків на ядерні й периферійні) і визнаючи різноманітність функцій її членів, усе ж вважає за доцільне визначати загальне морфологічне значення кожного відмінка, у межах якого існує певна кількість синтаксичних варіантів [197, с. 36-48].

У цьому ж контексті виписана й концепція Н.Ю. Шведової, засадничою позицією якої є окремий розгляд категорійної (морфологічної) семантики відмінка та його семантики як одиниці синтаксичного рівня [234, с. 450-451]. На думку дослідниці, при студіюванні певного відмінка з-поміж інших

чинників особливої уваги заслугоує врахування його синтаксичної позиції. Цю тезу лінгвіст доводить на прикладі російського безприйменникового генітива, показуючи, що система значень цього відмінка в прислівних позиціях не збігається з системою його значень у неprisлівних позиціях [234, с. 459].

Указують на перспективність вивчення відмінка як морфологічної категорії з позицій синтаксису та опираються на це положення у своїх дослідженнях й інші науковці (див. праці М.Я. Плющ, О.В. Бондарка [166; 23]).

Чималої популярності свого часу набула й семантична концепція Ч. Філмора, ґрунтована на понятті „глибинної структури”. Її автор повністю ігнорує морфологічні засоби вираження того чи того відмінкового значення, а термін „відмінок” використовує на позначення семантичних ролей аргументів у реченнєвій побудові [243]. Ця теорія викликала чималий резонанс, зокрема, її критиками виступили А. Вежбицька та С.Д. Кацнельсон [31; 92].

У сучасній україністиці адекватну й глибоку теорію категорії відмінка опрацював І.Р. Вихованець [40; 41; 42; 43]. Категорія відмінка пов'язана з семантичною, морфологічною й синтаксичною структурами мови. Семантичні функції відмінка зумовлюються валентністю предиката й полягають у вираженні відношень між словоформами; синтаксичні ж функції відмінка полягають у його закріпленості за роллю певних членів речення й відображенні синтаксичних зв'язків між компонентами синтаксичних конструкцій; морфологічна сутність відмінка виявляється в його кінцевому словозмінному афіксі, що корелює з іншими афіксами морфологічної парадигми даного слова [40, с. 23-40; 41, с. 61-63; 43, с. 45; 49, с. 14-15; 52, с. 54-57].

Про поліфункціональність відмінкових форм свідчить реалізація в них різної семантики – власне-відмінкової й позавідмінкової. Власне-відмінкова семантика стосується лише предметності, що втілюється в семантико-граматичних предметних функціях. Коло цих функцій обмежене й зумовлене природою дієслова, яке керує відмінковими формами зі значеннями суб'єкта дії, суб'єкта стану, об'єкта дії, об'єкта стану, адресата дії, знаряддя дії, засобу

дії тощо. Інші значення відмінків (позавідмінкові) – зокрема, нас цікавить атрибутивне й обставинне – не зумовлюються валентністю дієслова, а отже, підрядний синтаксичний зв'язок цих відмінкових форм з дієсловом реалізовується не у формі керування.

Таким чином, розмежування власне-відмінкового й позавідмінкового функціонування відмінків, а разом з цим і форми підрядного синтаксичного зв'язку їх з предикатом, безпосередньо впливає з встановлення валентної і невалентної природи поєднання компонентів.

З огляду на поліфункціональність відмінкових форм постала проблема розрізнення їхнього категорійного й некатегорійного значення, яку успішно розв'язав І.Р. Вихованець, розвиваючи положення найперспективнішої до цього часу концепції відмінка Є. Куриловича. Відмінок належить до морфологічних категорій, для яких, зважаючи на безпосереднє включення в синтаксичну систему, первинною в структурі мови є синтаксична функція. Тому для характеристики відмінка як граматичної категорії в усій сукупності його типового функціонування І.Р. Вихованець застосовує поняття категорійної семантики. Структуру категорійного значення відмінка становлять центральні функції відмінкових форм – спеціалізація певної відмінкової форми на вираженні суб'єкта дії, суб'єкта стану, об'єкта дії, об'єкта стану, адресата дії тощо. У свою чергу некатегорійні значення відмінкових форм відзначаються входженням у категорійні значення інших класів слів, доводячи наявність дериваційних зв'язків між частинами мови (див. праці І.Р. Вихованця [40; 41; 42; 49]).

Категорійні функції відмінків включають у себе сукупність первинних і вторинних індивідуальних функцій кожного з них. Семантика субстантива (клас слів з предметним значенням) визначає категорійні функції відмінків як субстанційні, або предметні. На синтаксичному рівні мовної системи загальна предметність субстантива охоплює низку різновидів предметності, які

втілюються в семантико-синтаксичних функціях, зумовлених валентністю предиката. Кожна відмінкова форма спеціалізується на виконанні певної функції, що є для неї первинною індивідуальною: називний є типовим виразником суб'єктної синтаксеми, знахідний – об'єктної, давальний спеціалізується на вираженні адресата дії, орудний є втіленням інструментальної тощо.

Вторинні індивідуальні функції відмінків граматично неоднорідні – „одні з них входять підпорядкованими елементами у відповідну семантико-синтаксичну відмінкову парадигму, пов'язуючись звичайно дериваційними відношеннями з відмінком-домінантою і відтворюючи в інваріантному (категорійному) плані типове відмінкове функціонування, інші ж не відповідають власне-відмінковим параметрам” [40, с. 168].

Некатегорійні, або невласне-відмінкові, функції відмінкових форм поширюються на три синтаксичні сфери – предикативну, адвербіальну й атрибутивну, з-поміж яких, зважаючи на предмет нашого дослідження, найбільшу цікавість становлять дві останні.

Отже, беручи до уваги таку семантичну розгалуженість функціонування відмінків, варто підкреслити й можливість різних форм реалізації підрядного зв'язку таких ад'юнктів з синтаксичною домінантою, а не обмежувати її (реалізацію) виключно сферою керування.

1.3.3. Принципи диференціації вільного поєднання у відмінковому вияві й слабкого керування. Як уже зазначалося, формальні показники втрачають свою пояснювальну силу при витлумаченні вільного поєднання, оскільки вони відсутні в його оформленні, а орієнтація на них звужує сферу цієї форми підрядного синтаксичного зв'язку, за рахунок чого розширюється сфера керування. Явища вільного поєднання у відмінковому вияві протягом тривалого часу неправомірно кваліфікували як слабке керування, тому сьогодні гостро постає необхідність вироблення методів диференціації цих двох форм

підрядного синтаксичного зв'язку (їхню порівняльну характеристику демонструє табл. А.1 „Розмежування керування й вільного поєднання”).

У мовознавчій літературі натрапляємо на два способи розмежування цих форм підрядного синтаксичного зв'язку: метод питань та метод використання функціональних ідентифікаторів.

Відповідно до методу питань, керованими є лише ті субстантиви, до яких можна поставити тільки питання непрямих відмінків, напр.: *Поетія згубила камертон* (Ліна Костенко); у конструкціях, де до відмінкової форми можливо поставити питання і додатка, і обставини, реалізується слабке керування, напр.: *Прощалось літо. Тьмянів лист, І лев лежав під кленом* (Микола Вінграновський); і нарешті, якщо до залежного іменника взагалі не можна поставити відмінкового питання, він пов'язаний з опорним компонентом вільним поєднанням, напр.: *Прокляті вітри роздулися, А море з лиха аж реве...* (Іван Котляревський); *Я хочу пити сонячні настої, Пізнать до краю радощі земні* (Василь Симоненко) [70, с. 227; 224, с. 49]. Проте такі критерії стають незастосовними щодо певних випадків, зокрема, цей метод не спрацьовує при визначенні форми підрядного синтаксичного зв'язку в сполуках, де до ад'юнкта, крім питання непрямого відмінка, можливе питання який? або чий?, пор.: *Все хтось про когось вигадє байку* (Ліна Костенко); *Садиба в Горпини Корецької, як і всі садиби українських селян, охоплювалася садком...* (Тодось Осьмачка).

Метод використання функціональних ідентифікаторів, роль яких виконують прономінативні субстантиви, ад'єктиви й адвербіативи, запропонувала В.В. Луцкай. Витлумачуючи вільне поєднання крізь призму теорії функціональної еквівалентності, дослідниця вбачає реалізацію підрядного синтаксичного зв'язку у формі вільного поєднання за умови використання непрямих відмінків іменників як функціональних (позиційних) еквівалентів прикметників і прислівників [126, с. 43]. За допомогою функціональних ідентифікаторів форму підрядного зв'язку в конструкціях на

зразок *квіти без запаху, вільно в полі* мовознавець визначає як вільне поєднання у відмінковому вияві: словоформи *без запаху, в полі* замінюються займенниковими прикметниками та займенниковими прислівниками, пор.: *такі (ці) квіти, там (тут) вільно*, тоді як за наявності в аналізованих конструкціях керування позиції залежних компонентів заповнювалися б відповідними формами особових чи вказівних займенників, пор.: *квіти без нього (без цього), вільно в ньому (в цьому)* [126, с. 42].

Але описаний метод диференціації явищ керування й вільного поєднання у відмінковому вияві важко назвати універсальним, бо він спрацьовує лише в окремих випадках, а це подекуди зумовлює помилкове витлумачення синтаксичних явищ. Наприклад, у сполуках [*Мавка*] *Ясне **намисто** з кришталю грає і ряхтить усюди...* (Леся Українка); *...Ти прекрасна, моя кохана, ти прекрасна, як **мальва під вікном** моєї матері* (Ліна Костенко) ад'юнкти замінюються відмінковими формами особових і вказівних займенників, пор.: *намисто з нього (з цього), мальва під ним (під цим)*, що за пропонуванним способом визначення форм підрядного зв'язку свідчить про наявність у цих конструкціях керування. Насправді ж маємо вільне поєднання, яке встановлюється на основі контактного розташування компонентів внаслідок конденсації слова, що у вихідній конструкції керувало ад'юнктом, пор.: *намисто з кришталю ← намисто, виготовлене з кришталю ← виготовити намисто з кришталю; мальва під вікном ← мальва, посаджена під вікном ← посадити мальву під вікном*. А у побудовах на зразок *вийшов з лісу, увійшов у хату* відповідно до методу використання функціональних ідентифікаторів треба констатувати наявність вільного поєднання, що, до речі, й робить дослідниця [126, с. 43]. Однак очевидним є факт реалізації в подібних сполуках підрядного зв'язку у формі керування, більше того, сильного керування, доказом чого є кореляція в цих конструкціях префіксів і прийменників.

Як було описано вище, на сучасному етапі розвитку синтаксичної науки чітко окреслилася тенденція розглядати закономірності сполучуваності

компонентів крізь призму теорії валентності. Таким чином, підґрунтям сполучуваності слів у різноманітних синтаксичних побудовах є взаємодія активної валентності синтаксичної домінанти та пасивної ад'юнкта, а реалізація підрядного зв'язку в тій чи тій формі потрапляє в залежність від синтаксичної позиції ад'юнкта. Відповідно, керованими є лише ті відмінкові форми, які посідають позицію, відкриту семантико-синтаксичною валентністю опорного компонента, пор.: керування: *Особливо ж він був щасливий, коли повертався з дружиною до Києва* (Семен Скляренко); *Через річку понтонами відходили розбиті французькі й грецькі полки* (Юрій Яновський); *Я не бував за дальніми морями, Чужих доріг ніколи не топтав...* (Василь Симоненко) — вільне поєднання: *Історії ж бо пишуть на столі. Ми ж пишем кров'ю на своїй землі. ...Могилами у полі без імен, дорогою до Києва з Лубен!* (Ліна Костенко); *Державний муж уподібнюється мостові через велику ріку* (Павло Загребельний); *Якщо кохаєш, – знайдеш без адрес оцю хатину за морями снігу* (Ліна Костенко).

Через те, що застосування одного критерію до диференціації певних явищ не є абсолютно переконливим, постає необхідність обґрунтування додаткових способів розмежування вільного поєднання у відмінковому вияві та слабого керування. На особливу увагу заслуговує врахування характеру семантико-синтаксичних відношень між синтаксичною домінантою й ад'юнктом, тим паче, що саме цей чинник став підґрунтям для виокремлення Н.Ю. Шведовою вільного поєднання у відмінковому вияві як специфічної форми підрядного зв'язку.

За допомогою синтаксичного зв'язку сполучаються компоненти, які вступають між собою в певні семантико-синтаксичні відношення. Науковці акцентують увагу на зовнішньому спрямуванні семантико-синтаксичних відношень, тобто на їхньому призначенні відбивати реальні відношення, що існують між предметами чи явищами об'єктивної дійсності [110, с. 4-5; 46, с. 7], тоді як синтаксичні зв'язки характеризують формальні граматичні відношення

між синтаксичними одиницями. У лінгвістичній літературі виокремлюють такі типи семантико-синтаксичних відношень (див. праці Є.В. Кротевича, Н.Ю. Шведової, О.Б. Сиротиніної, І.Р. Вихованця, А.П. Загнітка та ін.):

- предикативні – вказують на відношення ознаки (у широкому розумінні) до її носія [109, с. 11; 187, с. 18-19; 45, с. 44];
- напівпредикативні відношення мовознавці схильні кваліфікувати як проміжні між предикативними й атрибутивними або предикативними й адвербіальними, реалізація яких можлива лише в структурі простого ускладненого з формально-синтаксичного погляду речення як доповнення до предикативних [109, с. 16-17; 104; 114, с. 37];
- субстанційні – передають позначення різних власне-предметних функцій і поділяються на численні підтипи – суб'єктні, об'єктні, адресатні, інструментальні, локативні [46, с. 8; 79, с. 43-44];
- атрибутивні – є вторинними від предикативних і вказують на відношення між ознакою та її носієм як виразниками граматичного атрибута та субстанції [109, с. 10; 180, с. 18; 46, с. 9; 79, с. 42-43];
- апозитивні – виражають залежність між компонентами, що називають співвідносні предмети, один з яких позначає якість-властивість або родову ознаку, притаманну опорному компонентові [109, с. 9]. Переважна більшість дослідників такі відношення витлумачує як атрибутивні, однак є всі підстави вважати їх специфічним явищем. Ще О.О. Потебня помітив суттєву відмінність між цими двома типами семантико-синтаксичних відношень: „Різниця між означальним прикметником і означальним іменником полягає в тому, що в останньому ознака не прямо приписується субстанції, а за посередництва іншої субстанції” [171, с. 105]. Пізніше розвинула це положення О.Б. Сиротиніна, відзначивши, що за апозитивних відношень „немає уявлення про предмет і його ознаку, а є один предмет (денотат) і два співвіднесені з ним поняття, які по-різному називають цей предмет” [187, с. 19];

- комплетивні, або доповнювальні – встановлюються в сполуках, де ад'юнкт доповнює інформативно недостатню синтаксичну домінанту [180, с. 18-19; 187, с. 20];

- адвербіальні – стосуються зв'язків між ситуаціями, подіями, явищами й на нижчому рівні абстракції поділяються на часові, умовні, способу дії, причинові, наслідкові, цільові, допустові тощо [180, с. 19; 46, с. 9; 79, с. 44-45].

Деякі вищезазначені теоретичні положення потребують додаткових коментарів. Наявність предикативних відношень можлива лише між компонентами, поєднаними предикативним зв'язком, тобто між підметом і присудком, напр.: *Горить гора. Горить і ліс і небо, і діл – у полум'ї. І річка – ув огні* (Василь Стус). Напівпредикативні відношення, як уже було зазначено, реалізуються в ускладнених на формально-синтаксичному рівні реченнєвих конструкціях, і встановлюються між предикативним ядром чи певним членом речення і залежним від нього відокремленим членом речення, напр.: *Галат зупинився, задоволено оглядаючи свою роботу* (Юрій Яновський). На виконанні власне-предметних функцій спеціалізуються синтаксеми, що посідають синтаксичні позиції, відкриті валентністю предиката, а через це встановлення субстанційних відношень відбувається між компонентами, поєднаними формою підрядного зв'язку керуванням, напр.: *Гаразд, моя доню Ізольдо, я золота в сонця візьму, блакиту морського позичить попросим русалку саму* (Леся Українка). Засобами вираження атрибутів в українській мові є власне-прикметники та займенникові прикметники, порядкові числівники, дієприкметники, відмінкові форми іменників, а інколи – й прислівники та інфінітиви, тому атрибутивні відношення супроводжують підрядний зв'язок у формі узгодження, а також вільного поєднання, напр.: *Пшениця ще не продана, стояла в лантухах, і мідяне зерно полято сонячним блиском* (Юрій Яновський); *Мій перший вірш написаний в окопі* (Ліна Костенко); *Якщо ж ти хмара, а без грому, Якщо ти буря без води – Пливи у далеч невідому, А душу збоку обійди...* (Василь Симоненко); *Це зойк світів? Чи несвідома згадка? Чи,*

може, *сон прекрасний наяву?* (Ліна Костенко); *Коли ви поїдете до Італії, не буде потреби від вас утікати. Бо що таке втеча? Намагання створити якусь відстань між людьми* (Павло Загребельний). Апозитивні відношення характерні лише для конструкцій з прикладкою, тобто між компонентами, поєднаними підрядним зв'язком у формі кореляції, напр.: *В довгому покрученому яру розкинулось село Семигори* (Іван Нечуй-левицький). Наявності ад'юнкта в сполуках, де встановлюються комплетивні відношення, вимагає валентність синтаксичної домінанти, отже, підрядний зв'язок між ними встановлюється у формі керування, напр.: *Ніч перейшла у початок ранку* (Тодось Осьмачка). Ад'юнкти, що спричинюють встановлення в конструкції адвербіальних семантико-синтаксичних відношень, не зумовлюються валентністю опорного компонента, а тому пов'язуються з ним підрядним синтаксичним зв'язком у формі вільного поєднання, напр.: *Під твоїм високочолим небом Гартував я душу молоду* (Василь Симоненко); *Він дарував на мить любов і знов, байдужий, далі йшов* (Володимир Сосюра) й под.

Таким чином, між компонентами, поєднаними формою синтаксичного зв'язку керування, виникають субстанційні або комплетивні відношення, між компонентами, поєднаними формою зв'язку вільним поєднанням у відмінковому вияві, – атрибутивні й адвербіальні, пор.: керування: *Від тихої колиски до порога Вона тебе за руку провела* (Василь Симоненко); *Я, що прийшла у світ не для корид, що не люблю юрби і телекамер, о як мені упився і обрид щоденний спорт – боротися з биками!* (Ліна Костенко); *Якусь тобі він казань скаже, Дорогу добру в Рим покаже, Побачиш, як живу і я* (Іван Котляревський) — вільне поєднання: *Від тихої колиски до порога Вона тебе за руку провела* (Василь Симоненко); *А з боку Карла і Петра Вкраїнці б'ються до загину* (Володимир Сосюра); *Як невимовне віршами не скажеш, чи не німою зробиться душа?* (Ліна Костенко).

Слід наголосити, що головним чинником при розмежуванні вільного поєднання у відмінковому вияві й слабкого керування є синтаксична позиція

підпорядкованого компонента, а характер семантико-синтаксичних відношень – допоміжним. Адже застосування деякими дослідниками виключно другого чинника призводить до висновків, що неадекватно кваліфікують мовну дійсність. Так, В.В. Сидоренко в конструкціях на зразок *йти до міста, опуститися на землю, їхати вулицями, збігти по сходах* констатує реалізацію підрядного синтаксичного зв'язку у формі вільного поєднання, опираючись на адвербіальні семантико-синтаксичні відношення між компонентами цих конструкцій [183, с. 78]. Але залежні компоненти цих побудов посідають позицію локативної субстанційної синтаксеми, відкриту валентністю синтаксичної домінанти, а тому є керованими.

Отже, видається доцільним встановити такі критерії диференціації вільного поєднання у відмінковому вияві та слабкого керування: 1) синтаксична позиція ад'юнкта (керованим може бути лише та відмінкова форма, яка посідає синтаксичну позицію, відкриту семантико-синтаксичною валентністю синтаксичної домінанти); 2) характер семантико-синтаксичних відношень (за реалізації у синтаксичних побудовах підрядного зв'язку у формі керування між компонентами цих побудов виникають субстанційні або комплетивні відношення, у випадках же, де маємо вільне поєднання, – атрибутивні чи адвербіальні).

1.3.4. Спроби класифікації вільного поєднання за силою зв'язку.

Ознака сили синтаксичного зв'язку тісно пов'язана з облігаторністю/ факультативністю та передбачуваністю/ непередбачуваністю й цілком залежить від цих характеристик. Канонізованим у граматичній теорії є застосування диференціації за силою/ слабкістю для такої форми підрядного синтаксичного зв'язку, як керування. Підрядний синтаксичний зв'язок, що реалізовується у формі вільного поєднання, у переважній більшості випадків є непередбачуваним і факультативним, а тому слабким. Зважаючи на це, здійснювати його поділ за силою, здавалося б, немає підстав, проте мовознавці не раз порушували це питання.

О.М. Пешковський звертав увагу на особливості зв'язку деяких дієслів з інфінітивами. Він виокремив низку так званих „інфінітивно-перехідних” дієслів – дієслів, що „вимагають інфінітива при собі, тому що при перехідному значенні основи вони порвали з усіма керованими іменниками (зазвичай окрім іменника *що* та субстантивованого прикметника *це*) і зв'язались виключно з інфінітивами” [162, с. 338], віднісши до цієї групи модальні дієслова (*хочу, можу, вмію, намагаюсь*), деякі дієслова наміру (*збиратися, стати*) та волевиявлення (*веліти, наказувати, переконувати, примушувати*). Зв'язок таких вербативів з інфінітивами вчений назвав „сильним приляганням”, мотивуючи це здатністю перших вимагати при собі наявності других. Реалізацію сильного вільного поєднання, чи, за традиційною термінологією, сильного прилягання, О.М. Пешковський вбачав також і в конструкціях із сполуками на зразок *вважаю за потрібне, визнаю корисним, визнаю доцільним* у ролі синтаксичної домінанти та інфінітивом у ролі ад'юнкта [162, с. 336-338].

Оговорювали випадки сильного вільного поєднання й інші лінгвісти. Так, Н.Ю. Шведова виокремила два типи побудов, у яких ця форма підрядного синтаксичного зв'язку є сильною:

1) якщо між членами конструкції встановлюються об'єктні чи комплетивні семантико-синтаксичні відношення. Це, зазвичай, відбувається у сполуках залежного інфінітива з опорними дієсловами (*запропонувати пити, послати принести, дати полагодити, навчити робити, вкласти спати*), девербативами-субстантивами (*вміння зробити, звичка спати, думка втекти*) чи з субстантивами певних семантичних груп, не мотивованих дієсловом (*привід відзначити, ідея відпочити, небезпека спізнитися, манера говорити, щастя бачити, майстер спати* тощо), та деякими прикметниками (*здібний вивчити, згодний допомогти, радіий зустріти* тощо);

2) у побудовах з синтаксичною домінантою інформативно недостатнім дієсловом на зразок *бути, знаходитися, робитися, ставати, здаватися* тощо та залежним членом прислівником чи компаративом, напр.: *виглядати погано,*

ставати веселіше, знаходиться недалеко, поставитися неухважно [62, с. 511-513].

Заслуговує на увагу теорія В.А. Белошапкової про поділ власне-вільного поєднання на сильне й слабке. Зокрема, дослідниця вказує на такі випадки, коли підрядний зв'язок у формі вільного поєднання є обов'язковим, а, отже, сильним: 1) за приєднання інфінітива до дієслів із семантикою волевиявлення, бажання, можливості, а також до фазисних дієслів: *хотів читати, звелів сісти, міг сказати, продовжував спати, закінчив конспектувати*; 2) за приєднання якісних прислівників до синсемантичних дієслів: *поводився ввічливо, тримався впевнено*; 3) за приєднання обставинних прислівників місця до дієслів із значенням перебування: *був недалеко, опинився поряд, знаходився поруч* [17, с. 56].

Узявши за основу класифікації передбачуваність/ непередбачуваність, обов'язковість/ необов'язковість і характер синтаксичних відношень, науковець виокремлює такі види вільного поєднання в морфологізованому вияві (явища вільного поєднання у неморфологізованому вияві В.А. Белошапкова кваліфікує як керування):

1) непередбачуваний обов'язковий зв'язок з власне-синтаксичними відношеннями: *продовжувати мовчати, уміти пояснювати, вчинити гідно*;

2) непередбачуваний обов'язковий зв'язок з семантико-синтаксичними відношеннями: *розташуватись навпроти, перебувати всюди*;

3) непередбачуваний необов'язковий зв'язок з власне-синтаксичними відношеннями: *співати гуртом, весело сміятись*;

4) непередбачуваний необов'язковий зв'язок з семантико-синтаксичними відношеннями: *крикнути зозла, приїхати вчора, працювати внизу* [17, с. 56-57].

Варто пояснити, що виникнення власне-синтаксичних відношень дослідниця вбачає у випадках, коли лексичне значення підпорядкованої форми не відіграє істотної ролі (за вільного поєднання якісних прислівників, дієприслівників й інфінітивів), реалізацію семантико-синтаксичних відношень

– коли зростає роль лексичної семантики залежного компонента (за вільного поєднання обставинних прислівників).

Послідовницею Н.Ю. Шведової та В.А. Белошапкової в аналізованому питанні певною мірою можна вважати Л.Д. Чеснокову, яка прийняла їхнє окреслення сфери сильного вільного поєднання й навіть трохи розширила її межі, залучивши сюди й зв'язок інфінітивів зі словами категорії стану, що мають модальне значення (*треба працювати, необхідно звикнути, можна розслабитись*) [224, с. 55].

Однак, як уже зазначалося вище, слід бути уважними при кваліфікації зв'язку дієслова із залежним інфінітивом, керуючись при цьому, як і завжди при визначенні форми підрядного синтаксичного зв'язку, не морфологічним вираженням ад'юнкта, а його синтаксичною позицією та характером семантико-синтаксичних відношень, що реалізуються в даній конструкції. Такий підхід до встановлення форми підрядного синтаксичного зв'язку неминуче зумовлює витлумачення зв'язку дієслів, прикметників та слів категорії стану в ролі опорних компонентів та валентно зумовленого залежного інфінітива, що посідає місце об'єктної синтаксеми, як керування, а не як вільного поєднання.

Щодо дієслів із власне-локативним значенням, то поширювачі з обставинною семантикою місця при них обов'язкові, бо зумовлені валентністю цих дієслів [91, с. 26; 74, с. 13], а отже, керовані. Дієслова *бути, перебувати, опинитися*, поєднуючись здебільшого з аналітичними локативними морфемами-постфіксами *у(в), на, при, по*, утворюють власне-локативні предикати, які керують місцевим відмінком, що посідає відкриту ними позицію локативної субстанційної синтаксеми [47, с. 28-30], напр.: *Несподівано опинились на дні яру* (Володимир Винниченко); *Може, ми знаходимося в Болгарії, а може, і в Волощині* (Володимир Малик); *Нині в нашій теремі перебуває порятована сином їхня донька, а в руках тиверських суддів – син старійшини Забрала* (Дмитро Міщенко). Подекуди роль локативної синтаксеми

при таких предикатах можуть виконувати й інші відмінки, зокрема, орудний і родовий, однак у таких випадках у ролі локативізаторів використовують інші аналітичні постфікси, пор.: *Не знаю, як ранком **опинилася** біля якогось села. Що воно за село?* (Панас Мирний); *Він любив цю мінливу таємничість вечорів, коли розпухлий соняшник місяця осипав і осипав своїм химерним цвітом усе, що **знаходилося під покрівлею** неба* (Михайло Стельмах); *У нас знов **перебуває** професор Лорден* (Ольга Кобилянська). Функціональними еквівалентами локативних синтаксем при власне-локативних предикатах є прислівники із значенням місця. За їх вживання в таких позиціях аналітичний постфікс предикатів еліпсується, тому що його функція – переводити іменник у прислівникову сферу, надаючи його значенню семи локативності – стає надлишковою, пор.: *Він ще раз **крутнувся**, й кожушаний горб **опинився** десь збоку, а сам Сироватка просунувся ще на піваршина вперед* (Юрій Мушкетик); *Після ліквідації козащини **там** **знаходилася** Третя рота Бахмацького гусарського полку, звідки й походить назва* (Володимир Сосюра); *Ми дізналися, що полковник Яненченко, родич гетьмана і довірена його особа, таємно поїхав до Львова і зараз **перебуває там** як гість гетьмана Яблонівського* (Володимир Малик).

Викликає сумніви й інтерпретація форми підрядного зв'язку в сполуках з релятивними дієсловами на зразок *поводитися, триматися* тощо в ролі синтаксичної домінанти та якісними прислівниками, компаративами чи прийменниково-відмінковими комплексами в ролі ад'юнкта як вільного поєднання. Адже релятивні властивості дієслів з семантикою поведінки та частини дієслів з семантикою буття полягають у облігаторному приєднанні до них поширювачів з обставинним значенням якісної ознаки дії чи стану [181, с. 7]. Звідси випливає, що якісні прислівники, їхні еквіваленти – відмінкові форми та компаративи – зумовлені семантичною валентністю таких дієслів, а тому є керованими, напр.: *Мама плакала й казала, що я зовсім **неможливо** **поводжуся** з нею* (Микола Хвильовий); *Вельможі, хоча вони самі раби, з*

нестерпною гордістю поводяться з нижчими й простолюдинами... (Юрій Мушкетик); *Але, незважаючи на приязнь знайомих (а може, саме через це!) Георгіні тримався підкреслено вороже, відчужено, презирливо – як тримається здоровий серед зачумлених* (Іван Багряний); *У степу татаринів гірше живеться, ніж у горах* (Роман Іваничук) і под.

Таким чином, підстави виокремлення видів вільного поєднання за силою зв'язку нівелюються, оскільки явища, які потрактовували як сильне вільне поєднання, за синтаксичного підходу до кваліфікації синтаксичних зв'язків потрапляють у зону керування.

1.3.5. Вільне поєднання як єдина форма реалізації підрядного детермінантного зв'язку. Детермінантний підрядний зв'язок можливий лише в реченнєвих побудовах: у простому з формально-граматичного погляду реченні він виникає між детермінантними членами речення і його предикативним ядром, у складнопідрядному – поєднує детермінантну підрядну частину з головною. Як відомо, основоположником учення про детермінанти є Н.Ю. Шведова, яка встановила, що це обставини й додатки, які поширюють речення загалом, а не якийсь окремий його член: *Недалеко од хати під грушею Мотря терла коноплі* (Іван Нечуй-Левицький); *Знов він вернувся до своїх покоїв у великій тривозі* (Іван Нечуй-Левицький); *Приїхав я тоді з сином у село* (Юрій Збанацький).

Наголошуючи на відсутності зв'язку детермінантних членів речення безпосередньо з дієсловом, Н.Ю. Шведова зазначає, що вони з усім реченням пов'язуються “вільним зв'язком прилягання” [230, с. 84]. Подібного погляду на форму зв'язку детермінантів з граматичною основою речення дотримуються І.Р. Вихованець і А.П. Загнітко, які наполягають на розрізненні прислівного й приреченнєвого прилягання [45, с. 41; 79, с. 23]. Натомість В.П. Малащенко більш доцільним вважає вживати термін “вільне приєднання” на позначення такої форми зв'язку, бо саме він “вказує на односторонню залежність, тяжіння словоформи до певного елемента тексту як до пояснюваного” і “цей термін,

завдяки означенню “вільне”, вказує на те, що оформленість і вживання прийменникової конструкції не зумовлені властивостями доповнюваного, що значення цієї словоформи, зазвичай, не залежить від семантики оточення і що вона цілком вільно може переміщуватись в рамках того ж самого висловлювання” [130, с. 43-46]. Подібну позицію займає й Н.М. Лаврентьєва, яка наголошує на розрізненні вільного поєднання у відмінковому вияві (за традиційною термінологією, відмінкового прилягання) та вільного приєднання детермінантних членів речення, адже останнє „відноситься до розряду підрядних зв’язків, що реалізуються лише в конкретному висловлюванні” [121, с. 103]. Українська дослідниця Л.М. Руденко паралельно з цим терміном використовує й інший – “підрядно-вільний приєднувальний зв’язок” [178, с. 13].

З огляду на те, що детермінантний зв’язок є одним з виявів підрядного синтаксичного зв’язку, поряд з прислівним та опосередкованим, немає підстав кваліфікувати форму його реалізації як специфічне явище. А всі ознаки підрядного детермінантного зв’язку – незумовленість ад’юнкта валентністю синтаксичної домінанти, його вираження незмінним словом чи відмінком у некатегорійному значенні, відсутність морфологічних показників зв’язку, його синтаксична слабкість та встановлення на підставі семантики компонентів – засвідчують, що він (підрядний детермінантний синтаксичний зв’язок) реалізовується у формі вільного поєднання.

1.3.6. Питання про предикативне вільне поєднання. Граматична традиція зв’язок між підметом і присудком інтерпретувала як узгодження. У сучасній лінгвістиці завдяки напрацюванням Н.Ю. Шведової, Н.М. Лаврентьєвої, Є.В. Кротевича та І.Р. Вихованця природа предикативного зв’язку дістала адекватне витлумачення. І.Р. Вихованець, аргументувавши своєрідність предикативного зв’язку, з-поміж його диференційних ознак відзначив і форму цього типу зв’язку – координацію. Координація – взаємоподібнення головних членів речення, у якому беруть участь визначальні

категорії іменника й дієслова – категорія відмінка й категорія валентності відповідно. „Спільною точкою взаємодії”, завдяки якій називний відмінок і особові форми дієслова „знаходять спільну мову”, науковець вважає категорію особи, яка властива власне-іменникам (3-тя особа) і займенниковим іменникам (1-ша, 2-га, 3-тя особи). Рід і число виступають „супровідними” морфологічними категоріями за взаємодії двох названих [44, с. 24].

Отже, координація, за І.Р. Вихованцем, – це синтез двох форм підрядного зв'язку – узгодження й керування, оскільки присудок керує підметом, вимагаючи від нього форми називного відмінка, і водночас уподібнюється йому категоріями числа, роду, особи.

Однак, незважаючи на те, що координація є найбільш поширеною формою предикативного синтаксичного зв'язку, у мові трапляються випадки, коли між підметом і присудком не відбувається взаємоуподібнення.

На такі явища (з відсутністю формального взаємного уподібнення головних членів речення) звернув увагу ще О.М. Пешковський. Зв'язок підмета з присудком, вираженим дієслівно-вигукowymi формами (*Хлопець стриб; Діти гун*), дослідник трактує не як узгодження (традиційна на той час думка), а як вільне поєднання (прилягання), обґрунтовуючи це тим, що 1) дієслівна форма пов'язана з називним відмінком, оскільки останній не має ні номінативного, ні буттєвого, ні іншого значення, а має значення підмета; 2) підпорядкування називному впливає з несаможитності цих форм; 3) прилягання до називного “впливає з самого визначення поняття “прилягання”, яке є будь-який виявлений і доведений у мові підрядний зв'язок двох слів, який не є ні узгодженням, ні керуванням” [162, с. 198-199].

Про можливість встановлення вільного поєднання, як, власне, й керування, між підметом і присудком ведуть мову й інші дослідники. Зокрема, В.О. Добромислов і Д.Е. Розенталь так зване предикативне вільне поєднання вбачають у таких випадках: 1) при вираженні підмета інфінітивом, а присудка – іменником, і навпаки, напр.: *Навчатися – наше завдання; Наше завдання –*

навчатися; 2) у реченнях, де присудок виражено прислівником, категорією стану, вигуком або дієслівно-вигуковою формою, напр.: [Лісовик] *Він здалека, не з сих лісів, а з тих борів соснових, де наша баба любить зимувати...* (Леся Українка); *Летів верхи на полі, а собака з-за могили, як вискочить, а кінь убік! А я лясь! Здорово впав* (Остап Вишня); *Пливе човен, води повен, та все хлюп-хлюп-хлюп-хлюп* (Нар. тв.); 3) якщо роль присудка виконує словосполучення, напр.: *Він високого зросту* [70, с. 201-202]. О.К. Федоров же до сфери предикативного вільного поєднання відносить лише зв'язок підмета-іменника та присудка-прислівника, напр.: *Товари – нарозхват; Кава – по-турецьки* [215, с. 10].

Чергову спробу запровадити диференціацію форм предикативного синтаксичного зв'язку свого часу здійснила й Л.Д. Чеснокова. Лінгвіст механічно, за формальною подібністю, переносить форми підрядного синтаксичного зв'язку на предикативний. За критерій визначення форм зв'язку між підметом і присудком дослідниця бере морфологічне вираження останнього: якщо присудком виступає ад'єктив чи особова форма вербатива, то між ним і підметом предикативний зв'язок реалізовується у формі узгодження, пор.: *Яблука зелені; Трава запашна; Дитя засмучене; Хлопець посміхнувся*; якщо присудок виражено відмінковою формою субстантива – у формі керування, пор.: *Ця людина з почуттям гумору; Цей піджак без коміра*; і якщо присудком є незмінна частина мови – у формі вільного поєднання (прилягання), пор.: *Їжа натщесерце; Дорога навпростець* [224, с. 16].

Заслуговує на увагу й висвітлення питання про предикативне вільне поєднання В.В. Луцкай. Вона вбачає його встановлення у випадках, коли підмет і присудок виражено незмінними словами, напр.: *Вчитися – завжди цікаво*, наголошуючи на особливості цього зв'язку, а саме – його варіюванні в модально-часовій парадигмі речення з предикативним узгодженням, пор.: *Вчитися завжди було цікаво; Вчитися завжди буде цікаво; Якби вчитися завжди було цікаво*. За словами мовознавця, у наведених прикладах дієслово-

зв'язка у формі минулого часу узгоджується з інфінітивом у числі й роді (однина, середній рід), а у формі майбутнього часу – в категорії числа [126, с. 29].

Цікавою є думка В.В. Луцкай про реалізацію вільного поєднання в складеному іменному присудку між зв'язкою та іменною частиною, коли остання виражена незмінним словом чи прийменниково-відмінковою формою або коли рід підмета й іменної частини складеного присудка не збігається, пор.: *Белінський був геніальна особистість* [126, с. 31]. Синтаксичний зв'язок у таких конструкціях науковець поділяє на зовнішній – предикативне узгодження між підметом і зв'язкою – та внутрішній – непередикативне вільне поєднання зв'язки та іменної частини складеного присудка.

На сучасному етапі розвитку граматичної теорії намітилась тенденція не поширювати номінації форм підрядного зв'язку на форми предикативного зв'язку, а виробити для їх позначення нові терміни. Так, І.Р. Вихованець, вважаючи координацію єдиною формою предикативного зв'язку, усе ж зазначає, що йому притаманна й “форма некоординації як його нехарактерна, периферійна ознака” [37, с. 37], яка об'єднує випадки, коли відсутнє формальне взаємне уподібнення головних членів речення: *Вона сміється; Навчатись необхідно.*

Детальніше до цього питання підходить А.П. Загнітко, який пропонує на формально-синтаксичному рівні розрізняти такі форми предикативного зв'язку: координацію – *Я працюю; Ти працюєш; Ми працюємо*; співвідношення – *Ніч темна, День ясний, Світло яскраве*; співвияв (“дві форми тільки співвиявляються, перебуваючи у позиціях підмета і присудка, при цьому вони не можуть ніяк виявляти свою взаємодію”) – *На війні засміятися – бій виграти наполовину* (Юрій Яновський) [78, с. 19], а також співположення – зв'язок підмета з присудком при “нетиповому вираженні іменної частини”, коли головні члени вступають у зв'язок через власний співвияв: *Зал в огнях, кружляють пари, хвилі музики пливуть* (Володимир Сосюра) [79, с. 32].

Щодо терміна „співположення”, то ним послуговуються й інші вчені, використовуючи його на позначення зв’язку між головними членами речення в тому разі, коли між підметом і присудком немає формальних показників зв’язку, пор.: *Дитина без пальто; Мати вдома; Читати – корисно; А вона сміятися* [29; 69, с. 47]. Сферу реалізації предикативного зв’язку у формі співположення Н.М. Лаврентьєва вважає більш широкою, ніж репрезентують наведені приклади [121, с. 46-49].

На основі різних формально-граматичних відношень між підметом і присудком І.І. Меншиков та І.С. Попова виокремлюють три форми предикативного синтаксичного зв’язку: 1) координація – „такий предикативний зв’язок, при якому має місце взаємне уподібнення форм підмета й присудка або змінюваної частини складеного присудка, а також безпосереднє узгодження з підметом смислової частини іменного складеного присудка” [141, с. 43], напр., *Тітка приготувала вечерю; Я мушу йти; Мій брат розумний*; 2) паралелізм – предикативний зв’язок, за якого „форма присудка дублює форму підмета, створюючи таким чином особливу синтаксичну фігуру з оборотними, як правило, відношеннями” [141, с. 43], напр., *Його сусід – актор і Актор – його сусід; Жити – це радіти і Радити – це жити*; 3) функціональна предикація – „формально не виражений предикативний зв’язок, коли форма підмета й присудка граматично не координуються один з одним” [141, с. 44], напр., *Зупинятися заборонено; Ця дівчина доброго виховання*.

Отже, тенденція використання термінів „вільне поєднання”, „предикативне вільне поєднання”, або, за традицією, „прилягання”, „предикативне прилягання”, на позначення форми предикативного зв’язку, що встановлюється за відсутності взаємоуподібнення підмета й присудка, видається недоречною, оскільки природа вільного поєднання як форми підрядного зв’язку жодним чином не виявляє ні граматичної, ні типологічної подібності з природою предикативного зв’язку. Зважаючи на це, доцільними є намагання мовознавців віднайти й обґрунтувати специфічний термін для

номінації форми предикативного зв'язку у випадках, коли підмет і присудок не мають здатності до формального взаємного уподібнення.

1.3.7. Вільне поєднання й тяжіння. До сьогодні залишається нез'ясованим питання про синтаксичний зв'язок між компонентами дуплексива – дієсловом і прикметником у формі називного або орудного відмінка чи його еквівалентом. Порухення цієї проблеми знаходимо лише в поодиноких працях. Так, Л.А. Булаховський цей зв'язок назвав тяжінням: “він в основному становить собою граматичну пару з дієслова і прикметника (дієприкметника або займенника-прикметника), узгоджуваного з першим у числі та роді; із смислового боку цей зв'язок означає, яким є предмет-підмет у момент здійснення приписуваної йому присудком дії” [117, с. 15].

Подібний погляд на зв'язок між складовими дуплексива переймає й Ф.П. Смагленко, аргументуючи це неможливістю підвести його під будь-яку іншу форму зв'язку: він не може бути узгодженням, бо „прикметникові форми узгоджуються тільки з іменниками”, не може бути керуванням, бо за керування „залежне слово являє собою непрямий відмінок іменника (чи іншого слова в значенні іменника)”, і не може бути вільним поєднанням, бо „залежне слово виражається тут відмінюваною частиною мови” [192, с. 20-21].

Однак, маючи інший, не суто формальний, погляд на вільне поєднання, можна говорити про реалізацію в таких сполуках і цієї форми підрядного зв'язку. Так, М.М. Баженов, використовуючи термін „тяжіння” подібно до Л.А. Булаховського для позначення зв'язку між дієсловом і ад'єктивом, які входять до складу дуплексива, кваліфікує його як різновид вільного поєднання (прилягання) „у широкому розумінні цього терміна”. Широке розуміння вільного поєднання передбачає, на думку науковця, підведення під цю форму підрядного зв'язку усіх випадків „змістового зв'язку між словами в реченні за відсутності формальної залежності одного слова (чи групи слів) від іншого слова (чи комплексу)” [217, с. 493-494].

Прогресивними для встановлення адекватного розуміння зв'язку між компонентами конструкцій структурної моделі $S_1 + V_f + Adj_{1,5}$ були напрацювання І.П. Распопова. Він термін „тяжіння” наповнює іншим змістом, використовуючи його на позначення зв'язку між трьома компонентами – підметом і членами дуплексива. Таким чином, дослідник визначає тяжіння як „такий різновид підрядного зв'язку, який виражає семантично зумовлене намагання одного з компонентів синтаксичної конструкції співвіднести своє наповнення з іншим компонентом за посередництва третього компонента, з яким вони обидва також знаходяться в певному зв'язку” [174, с. 40]. За І.П. Распоповим, тяжіння включає два бінарні зв'язки: координацію (*мати прийшла*) і субординацію (*прийшла радісна*).

Однак, започаткувавши розуміння тяжіння як своєрідного контамінанта двох типів синтаксичного зв'язку – предикативного й підрядного, вчений не зазначив, у якій саме формі підрядний зв'язок присутній у тяжінні. Варто зазначити, що це питання не є популярним у мовознавстві й, зазвичай, оминається науковцями. Усе ж подекуди фіксуємо його порушення. Так, Б.М. Кулик визначає його як „своєрідний тип підрядного зв'язку, що стоїть на межі між узгодженням і приляганням”, тобто вільним поєднанням [113, с. 19-20]. Трапляється витлумачення зв'язку між компонентами дуплексива, за умови, що ад'єктив виражено орудним відмінком, як керування [220, с. 9], але більш поширеною є тенденція кваліфікувати форму підрядного зв'язку між дієсловом і ад'єктивом у конструкціях формально-структурної моделі $S_1 + V_f + Adj_{1,5}$ як вільне поєднання [224, с. 67-68; 126, с. 31]. Хоча Л.Д. Чеснокова наголошує, що це не власне-вільне поєднання, а лише його „аналог”, оскільки в таких конструкціях прикметник чи його еквівалент має форми словозміни, але його зв'язок з дієсловом встановлюється без їх участі, тобто „так, якби слово не мало цих форм”. „Іншими словами, – зазначає дослідниця, – зв'язок виявляється схожим на прилягання” [224, с. 68].

Визначити складову тяжіння, що поєднує дієслово й ад'єктив, як узгодження важко, адже число й рід прикметника або його еквівалента в таких сполуках залежить не від дієслова, а від іменника, що виконує роль підмета. Окрім того, за вираження другого компонента дуплексива прийменниково-відмінковою формою або цілісним словосполученням уподібнення в числі й роді взагалі неможливе, пор.: *Ничипір лежав без руху, доки не втопився думати* (Юрій Яновський); *Як добре увійти в корчму звичайнісіньким дядьком...* (Ліна Костенко). Також ад'єктив не є керованим з боку дієслова, оскільки він не посідає місця жодної з субстанційних синтаксем, зумовлених валентністю цього дієслова. Натомість встановлення зв'язку між компонентами дуплексива можливе лише на основі їх взаєморозташування й за змістом, а все це дає підстави стверджувати, що його природа певним чином подібна до природи вільного поєднання, але не може бути так кваліфікована, адже немає підґрунтя для членування тяжіння на складові та розгляду його на одному рівні з формами підрядного синтаксичного зв'язку, бо його реалізація можлива лише в реченні [98, с. 68-69; 44, с. 28-29; 212, с. 20]. Цей зв'язок виникає в результаті синтаксичного перерозподілу предикативних зв'язків двох простих речень – *Ішов я спраглий спрагою пустель* (Ліна Костенко) ← *Я ішов + Я був спраглий спрагою пустель* – і має особливий статус у системі синтаксичних зв'язків української мови.

1.4. Вільне поєднання на тлі синтаксичної деривації

Завдання дериваційного синтаксису вбачають у виявленні синтаксичної похідності, тобто в з'ясуванні семантичних і формальних (структурних) співвіднесень між базовою й похідною синтаксичними одиницями [150; 193; 58]. Семантичні відношення базової й похідної одиниць простежують на рівні їх власне-семантичної та семантико-синтаксичної структур. Оскільки базова й похідна синтаксичні одиниці відбивають ту саму ситуацію позамовної дійсності, їхня власне-семантична структура завжди однакова, на відміну від

семантико-синтаксичної, яка зазвичай є відмінною, адже в результаті дериваційних перетворень базової одиниці виникає низка вторинних синтаксем, характерних лише для похідної одиниці. Очевидно, що результатом змін семантико-синтаксичної структури базової одиниці є спрощення її формально-граматичної структури. Цей процес в більшості випадків відбувається шляхом редукції одного зі структурних компонентів базової одиниці та перебудові синтаксичних зв'язків між іншими компонентами [53, с. 13; 58, с. 8-13; 44, с. 25-26].

Структуру елементарного з семантико-синтаксичного погляду речення становить предикат та актанти, що заповнюють його валентну рамку. На формально-граматичному рівні такі конструкції формують предикативний зв'язок (встановлюється між предикатом і лівобічною суб'єктною синтаксемою) та підрядний прислівний у формі керування (встановлюється між предикатом та правобічними субстанційними синтаксемами). Цей факт дає підстави для витлумачення форми підрядного прислівного синтаксичного зв'язку керування як первинної у структурі простого речення, інші ж форми підрядного зв'язку можливі лише за семантичного ускладнення реченнєвої конструкції, яке є наслідком певних дериваційних процесів. Зважаючи на це, форми підрядного синтаксичного зв'язку узгодження, кореляцію та вільне поєднання слід кваліфікувати як вторинні.

Так, узгодження виникає в семантично неелементарному реченні, яке утворюється в результаті контамінації двох елементарних зі спільною синтаксемою, пор.: *Кружляв тут яструб в яснім небі, по озеру плив **чорний лебідь*** (Оксана Лятуринська) ← *Лебідь плив по озеру* + *Лебідь був чорний*. Аналогічним є й механізм виникнення підрядного зв'язку у формі кореляції, пор.: *Коли ми їхали у **місто Яготин**, на нас упав із неба астероїд* (Ліна Костенко) ← *Ми їхали у місто* + *Місто називалось Яготин*.

Різноманітнішими є шляхи витворення вільного поєднання у структурі простого неускладненого на формально-граматичному рівні речення.

Зумовлюється це насамперед тим, що воно в реченневих утвореннях існує у двох різновидах – як форма підрядного детермінантного та як форма підрядного прислівного синтаксичного зв'язку.

Аналіз спеціальної літератури [58; 44] та спостереження мовних фактів дозволяє вести мову про шлях виникнення вільного поєднання як форми підрядного детермінантного зв'язку в структурі простого неускладненого з формально-граматичного погляду речення через дериваційні перетворення базових складнопідрядних конструкцій. Специфіка процесу таких трансформацій зумовлює диференціацію її ступенів. Найпростішим ступенем є трансформація в прості речення з детермінантним другорядним членом складнопідрядних побудов з підрядною предикативною частиною, структуру якої визначає власне-локативний або процесуально-локативний предикат (обидва типи утворюються завдяки приєднанню до дієслів з локативною семантикою – *бути, перебувати, опинятися, знаходитися* – та з семантикою процесу – *сидіти, стояти, лежати* – аналітичних постфіксів), валентність якого зумовлює наявність локативної синтаксеми. Підрядна предикативна частина, до складу якої входить ця локативна синтаксема, у результаті конденсації перетворюється на детермінант з просторовим значенням, тобто редукується предикат підрядної предикативної частини, а локативна синтаксема у новій конструкції без змін семантики та морфологічної форми переходить у позицію детермінанта. Таким чином, у похідній синтаксичній одиниці встановлюється підрядний детермінантний зв'язок у формі вільного поєднання між детермінантним другорядним членом речення та його предикативним ядром, пор.: *Недалеко од хати під грушею Мотря терла коноплі* (Іван Нечуй-Левицький) ← *Коли Мотря знаходилась недалеко од хати під грушею, вона терла коноплі; Горіла лампа над столом, де червоніли полуниці і вабив глечик з молоком* (Юрій Клен) ← *Коли лампа знаходилась над столом, вона горіла; Та й живемо. Вже третій день. Давно. Спимо на сні* (Ліна Костенко) ← *Коли знаходимось на сні, спимо.*

Вищий ступінь дериваційних перетворень властивий процесу трансформації складнопідрядних речень розчленованої структури з підрядними темпоральними, фінальними, каузальними, кондиціональними тощо в прості з відповідними семантичними типами детермінантів, оскільки він супроводжується глибшими змінами граматичного характеру. Зокрема, відбувається трансформація предиката підрядної предикативної частини в девербативний чи деад'єктивний субстантив або навіть прислівник та його міграція з ядерної позиції в периферійну, а також заміна сполучників, які є виразниками семантико-синтаксичних відношень між головною й підрядною предикативними частинами, на прийменники, в результаті чого утворюється прийменниково-відмінковий комплекс з функцією детермінантного другорядного члена речення [58, с. 16-31]. Таким чином отримуємо семантично неелементарну побудову, у якій прийменник поєднує дві семантично елементарні реченнєві конструкції, одна з яких згорнута у відмінкову форму з адвербіальною семантикою, пор.: *Степан безсило ворухнув одною губою і знову застиг у непорушності* (Володимир Винниченко) ← *Степан безсило ворухнув одною губою і знову застиг, бо був непорушний*; *Я піду квітчати дрібним рястом коси...* (Леся Українка) ← *Я піду, щоб квітчати дрібним рястом коси*; *Зверніть увагу на той факт, що ми брали для допомоги собі навіть генералів і то таких, що уставали і лягали, думаючи про царя* (Тодось Осьмачка) ← *Ми брали собі навіть генералів, щоб вони нам допомагали*.

Реалізація вільного поєднання як форми підрядного прислівного синтаксичного зв'язку пов'язана з контамінацією двох і більше семантично елементарних реченнєвих побудов. Автори наукових студій, які так чи так порушують це питання, відзначають, що майже всі сполуки, між компонентами яких підрядний прислівний зв'язок встановлюється у формі вільного поєднання, виникли внаслідок структурної редукції або контамінації кількох реченнєвих утворень [150; 58; 44], однак проведене дослідження фактичного

матеріалу дає підстави виокремити ще один механізм – транспозиція субстанційних синтаксем. Розглянемо детальніше шляхи цих процесів:

1. Правобічна структурна редукція. Має місце при згортанні присудка в результаті контамінації речень з однаковими лексичними елементами, які, проте, різні функціонально, пор.: *...чи думав Байда про такого внука, що зрадить славу прадіда свого?!* (Ліна Костенко) ← *...чи думав Байда про такого внука, що зрадить славу?!* + *Слава належить прадіду*. За об'єднання цих двох речень лексично тотожні аргументи – *славу*, що виконує роль об'єктної синтаксеми в першому вихідному реченні, та *слава*, що виконує роль суб'єктної синтаксеми в другому вихідному реченні – об'єднуються в один компонент *славу*, який у похідному реченні посідає позицію об'єктної синтаксеми. Однак не можна говорити про повну редукцію предиката володіння, або належності, оскільки він прихований у сполучі *слава прадіда* [44, с. 179]. Окрім предикатів належності, прихованими в українській мові можуть бути деякі інші: *Над доріжкою з асфальту дві берізки обнялись* (Володимир Сосюра) ← *Над доріжкою дві берізки обнялись* + *Доріжку виготовили з асфальту*; [Доля] *А тепер я блукаю, наче морок по гаю, низько припадаю, стежечки шукаю до минулого раю* (Леся Українка) ← *А тепер я блукаю, наче морок по гаю, низько припадаю, стежечки шукаю* + *Стежечка веде до минулого раю*; *Волинське село під лісом, куди він зараз приїхав, відоме було тим, що поблизу відбулося кілька славних боїв українських повстанців і з німцями, і з енкаведистами* (Юрко Покальчук) ← *Волинське село, куди він зараз приїхав, відоме було тим, що поблизу відбулося кілька славних боїв українських повстанців і з німцями, і з енкаведистами* + *Село знаходилося під лісом* тощо.

2. Лівобічна структурна редукція. Відбувається за згортання підмета. Внаслідок лівобічної структурної редукції можливе витворення двох типів сполук, між компонентами яких реалізовується підрядний прислівний зв'язок у формі вільного поєднання: 1) конструкцій з опорним віддієслівним іменником чи інфінітивом та залежною прийменниково-відмінковою формою з

атрибутивним значенням. Утворюються ці побудови завдяки тому, що у вихідному реченні з детермінантним другорядним членом згортається підмет, дієслово-присудок субстантивується, перетворюючись на інфінітив чи віддієслівний іменник, а детермінант, набуваючи атрибутивного відтінку, переміщується з типової неприслівної позиції у прислівну, напр.: *Він прогулювався вранці* → *Прогулянки вранці підіймали йому настрій*; *Дівчина розмовляла у читальному залі* → *Розмовляти у читальному залі було заборонено*;

2) субстантивних словосполучень з генітивом у ролі ад'юнкта. Присудок вихідного речення перетворюється на свій дериват-іменник, як і в попередньому випадку, але підмет при цьому не еліпсується, а набуває форми родового відмінка, що функціонує в ад'єктивній сфері, напр.: *Ворони гвалтують* → *Пустеля, степ... ворон голодні гвалти...* (Ліна Костенко); *Хворостина шурхотіла* → *... З діброви чувся шурхіт хворостини...* (Микола Вінграновський); *Мистецтво було незвичайним* → *Розумієш, старий, я часто думаю про незвичайність мистецтва* (Василь Стус).

3. Контамінація двох взаємопов'язаних вихідних речень. Перше вихідне речення заступає позицію підмета другого, а його присудок, виражений ад'єктивом, потрапляючи в залежність від дієслова й виконуючи обставинну функцію, мусить змінити свою морфологічну форму [150, с. 126; 44, с. 81], пор.: *Магда сердито дивилась на Наталю* (Юрій Збанацький) ← *Магда дивилась на Наталю + Її погляд був сердитий*; *Грім ударив несподівано* (Юрко Покальчук) ← *Грім ударив + Удар був несподіваний*; *Поїзд ніжно заколисував жінок* (Марина Гримич) ← *Поїзд заколисував жінок + Заколисування було ніжним* тощо.

4. Транспозиція правобічних синтаксем у лівобічну позицію суб'єктної синтаксеми. Здебільшого виявляють здатність переміщуватися в позицію суб'єктної синтаксеми її атрибути. Так, з метою образної передачі ситуації синтаксема атрибутивної функції з локативним відтінком, виражена місцевим

відмінком і утворена внаслідок згортання локативного предиката, транспонується в суб'єктну сферу, однак новостворений суб'єкт позначену в ситуації дію виконує не сам, а за посередництва того, чим він наповнений, а тому номінатив (що вказує на фактичного виконавця дії) у свою чергу переміщується в позицію адвербіальної синтаксеми способу дії, трансформуючись у інструменталь. Таким чином, між цим інструменталем і предикатом на формально-граматичному рівні встановлюється підрядний зв'язок у формі вільного поєднання, пор.: *Тисячі іскринок спалахнули + Тисячі іскринок знаходилися у зеленої воді → Тисячі золотих іскринок, які знаходилися у зеленої воді, спалахнули → Тисячі золотих іскринок у зеленої воді спалахнули → Зелена вода спалахнула тисячами золотих іскринок...* (Юрко Покальчук).

Аналогійними є дериваційні процеси й у випадках з атрибутом посесивного відтінку, пор.: *Душа знов оживе + Душа належить мені → Моя душа знов оживе → Коли я буду щасливим, я знов оживу душею...* (Леся Українка); *Стеблини в'язалися із дном + Стеблини належать лататтю → Стеблини латаття в'язалися із дном → Густе темнозелене латаття плавало по воді і тонкими довгими стеблинами в'язалося із дном...* (Юрко Покальчук); *Лице привабливе + Лице належить Рудигеру → Лице Рудигера привабливе → Рудигер привабливий лицем → Генріх Штаденський, названий мужем здаля й непевно, прислав [...] високого, вельми спесивого, хоч і привабливого лицем Рудигера* (Павло Загребельний).

5. Транспозиція об'єкта партитивного відношення у позицію об'єкта дії. Цей процес уможлиблюється контамінацією двох речень з однаковим лексичним компонентом, у першому з яких він заповнює місце об'єкта дії, а в другому – суб'єкта партитивного відношення, пор.: *Як навіжена, прискакала, Нептуна в губи цілувала...* (Іван Котляревський) ← *Цілувала губи + Губи – частина Нептуна; Живий труп уже почав робити якісь натяки на щось більше, частіше брати Юдіф за руку й кликати до себе „на склянку чаю”*

(Володимир Винниченко) ← *Живий труп почав брати руку* + *Рука – частина Юдіф* і под. Прямий об'єкт першого вихідного речення, водночас будучи суб'єктом другого вихідного реченнєвого утворення, тобто маючи семантику частини від цілого, втягує в орбіту предиката дії це ціле, в силу чого в похідному реченні прямим об'єктом стає вже саме це ціле, а так званий колишній об'єкт (тобто об'єкт першого вихідного речення), починаючи виражати посередника спрямування дії на новий об'єкт, транспонується до адвербіальної сфери, але продовжує зберігати в собі імпліцитне об'єктне й партитивне значення. Таким чином, у похідній реченнєвій структурі між новоутвореною адвербіальною синтаксемою та предикатом відсутня валентна зумовленість, а тому на формально-граматичному рівні між цими компонентами підрядний зв'язок встановлюється у формі вільного поєднання.

Отже, форма підрядного синтаксичного зв'язку вільне поєднання є вторинною в структурі простого речення, і її виникнення пов'язане з певними дериваційними процесами.

Висновки до розділу 1

1. Проблема зв'язку слів не є новою у мовознавстві, однак вона й досі продовжує привертати увагу лінгвістів, оскільки без адекватного розуміння природи синтаксичних зв'язків неможливий опис центральної одиниці синтаксису – речення, аналіз його структури на формально-синтаксичному рівні та визначення семантико-синтаксичних відношень між його компонентами на семантико-синтаксичному рівні.

2. На сучасному етапі становлення теорії синтаксичних зв'язків морфологічні показники втрачають свою пояснювальну силу, тому для адекватного визначення типів і форм синтаксичних зв'язків слід керуватися синтаксичною позицією ад'юнкта, зокрема, її зумовленістю/ не зумовленістю семантико-синтаксичною валентністю синтаксичної домінанти.

3. Вільне поєднання – це форма підрядного синтаксичного зв'язку, за якої семантико-синтаксична валентність синтаксичної домінанти не зумовлює наявності ад'юнкта, тобто за якої опорний компонент не вимагає певних граматичних форм від залежного. Характерними ознаками вільного поєднання є незмінність залежного компонента, яку представляють власне-прислівники, їх функціональні еквіваленти, а також відмінкові форми зі знівельованою предметною семантикою, відсутність формальних показників зв'язку та його встановлення на основі зовнішнього взаєморозташування поєднаних ним компонентів. Реалізація вільного поєднання можлива у двох різновидах – як однієї з чотирьох форм підрядного прислівного зв'язку та як єдиної форми підрядного детермінантного зв'язку – та у двох виявах – власне-вільне поєднання й вільне поєднання у відмінковому вияві.

РОЗДІЛ 2

ЯДЕРНА ЗОНА ФУНКЦІОНУВАННЯ ВІЛЬНОГО ПОЄДНАННЯ

2.1. Вільне поєднання прислівників

У сучасній граматиці української мови усталився погляд на прислівник як на самостійну, периферійну частину мови, що вживається для вираження ознаки іншої ознаки, і для якої характерна морфологічна безкатегорійність і незмінність [52, с. 299]. За морфологічного підходу до кваліфікації синтаксичних зв'язків адвербіативи як клас незмінних слів автоматично потрапляють у сферу елементів, що вільно поєднуються. Однак слід обмежити (що й роблять деякі лінгвісти [44]) таке беззастережне витлумачення форми підрядного зв'язку прислівників з будь-якими словами як вільного поєднання. Так, подекуди при локативних предикатах позицію локативної синтаксеми посідають власне-прислівники: *Та так відсунула, що аж горобці перелякані захурчали з тину кудись між вишні* (Тодось Осьмачка); *Уперед піду – вогню не мину, а назад піду – загину* (Василь Стус); *А безкінечний обоз тим часом уперто й невпевнено просувався вперед і вперед по ледве означених дорогах...* (Павло Загребельний); *Бійці з розформованих п'яти панцерників стоять осторонь* (Юрій Яновський). Очевидно, що прислівники в таких випадках є функціональними еквівалентами відмінкових форм, які зазвичай і спеціалізуються на посіданні позицій субстанційних локативних синтаксем, пор.: *Мов ельфів мрійний хоровод, Там пари ніжні і щасливі Ідуть направо і наліво, Щоб десь, забувши часу лік, Зійтись чи розійтись навік* (Володимир Сосюра) — *І шум і співи в коридорі – курсанти з лекції ідуть* (Володимир Сосюра); *Вітер блискавку виструга, хмара насуне з-за гір – перекидом, колесом, вистрибом вибігали діти надвір* (Ліна Костенко) — *Остюк часто вибігав на вулицю, зачувши співи студентської ватаги, але веселість та була чужа йому* (Юрій Яновський); *Протягом дня він не сидів удома, а ввечері куток той був темний* (Юрій Яновський) — *Там все було блискуче і латунне, і*

на роялі гномик там сидів (Ліна Костенко). Тобто, наявність таких адвербіативів зумовлена валентністю опорного дієслова, а отже, вони є керованими.

2.1.1. Формально-структурні моделі побудов із залежним власне-прислівником

2.1.1.1. Власне-прислівник у детермінантній позиції речення. Завдяки своєму функціональному призначенню певна група прислівників спеціалізується на вираженні обставинних характеристик ситуації, а саме: часу, місця, мети й причини. Зазвичай такі прислівники посідають позицію адвербіальної синтаксеми, що на формально-граматичному рівні проектується в детермінантну сферу речення й виявляється підрядним синтаксичним зв'язком у формі вільного поєднання з предикативною основою цього реченнєвого утворення. Отже, у такій функції прислівники набувають наступних різновидів обставинного значення: 1) темпорального, напр.: *Але часом* русалки показуються людям у дівочому уборі, в плахті, в сорочці, в червоному намисті (Іван Нечуй-Левицький); *Вона завжди* стояла коло хати і *завжди* усміхалася (Василь Герасим'юк); *Звечора* забрали всю фамілію Василя Слижукового (Марія Матіос); 2) локативного, напр.: *Навкруги* блимали ліхтарі, стукотіли підковами коні, перегукувалися полки (Юрій Яновський); *Синіють вдалині* тополі, співає в небі жайворон (Володимир Сосюра); *А угорі* про таїнства природи задумався мислитель-чорногуз (Ліна Костенко); *Надворі* засірів зимовий ранній гірський вечір (Марина Гримич); 3) цільового, напр.: *...ніби все те, що доля завинила їй, Марії, було взято наборг* на одне життя, щоб у наступному, доччиному, повернутися, як у чесній купецькій угоді, із через верх відшкодованим чиншем (Оксана Забужко); *Скажу наперед, що це місце дуже зацікавило пана возного і він навмисне* ходив до шинкарки Марини Пензлихи розпитатися... (Валерій Шевчук); 4) каузального, напр.: *І знічев'я* Роберт задивився *На роботу того павука...* (Леся Українка); *Розбив я їх зозла, як давні розбивали немовлят об камінь* (Валерій Шевчук).

2.1.1.2. Формально-структурні моделі $V_f + Adv$, $Part + Adv$ та $Adv\ part + Adv$. Сполуки, які формуються синтаксичною домінантою-дієсловом і ад'юнктом-прислівником, є розповсюдженими в українській мові, що зумовлено семантикою адвербіативів як класу слів – виражати ознаку дії чи стану. Між компонентами таких конструкцій встановлюються адвербіальні семантико-синтаксичні відношення двох різновидів: 1) способу дії. Здебільшого на виконанні цієї функції спеціалізуються якісно-означальні прислівники на *-о, -е*, напр.: *В темряві, як хорий, Вогонь пожежі гарячково блимав, І перелякано тремтіли зорі* (Юрій Дараган); *З бурого неба починають надлітати ліниво мохнаті пластинки снігу* (Ірина Вільде); *До нового зимового спортивного сезону інтернат з недобудованим трохи нижче трампліном було урочисто відкрито* (Юрій Андрухович); менш поширеними є форми на *по-* – *-ому (-и)*, напр.: [Ономай] *Голову нести, губити військо, щоб „хвалу і дяку” сказав хтось по-троянськи?* (Леся Українка); *Шотландія – була. А ви ще є, Щоб по-англійськи плакати за нею* (Оксана Забужко); *Глигнувши в нього, Чижик здригнувся, по-старечому зіщулився і, злодійкувато втягнувши голову в плечі, подався до своєї кімнати* (Марина Гримич); а також прислівники інших морфологічних моделей, напр.: *Ішов далі навпомацки* (Ольга Кобилянська); *Білаш спробував щось вимовити, але несамохіть зітхнув і знітився* (Олександр Жовна); *Вінок тобі плетуть. І ти підходиш тричі* (Василь Герасим'юк); *Маленький Волин часто приходив туди, сідав під деревом і подумки розмовляв з бабусею* (Юрко Покальчук); 2) квалітативні, напр.: *Абат Бодо вельми радів тій обставині, що зміг доправити невісту для графа Генріха саме на цю пору щедрої, тишної осені...* (Павло Загребельний); *Хай нап'ються донесхочу ниви* (Ліна Костенко); *Розбився світ, як череп'яний глек, уцент* (Ігор Римарук).

Не відзначається розмаїтістю семантичних функцій прислівник і в поєднанні з дієприкметником, набуваючи значення: 1) способу дії, за якою цей дієприкметник виражає ознаку, напр.: *Правда, чорні могутні вуса його не були*

по-європейському поголені, а по-староукраїнському, по-козацькому звисали по обидва боки соковитого рота (Володимир Винниченко); *Біліють смолоскипи Грайливо пофарбованих ялин...* (Василь Симоненко); *Боюся екзальтованих подруг, ... і мислителів – оригінальних, як вдруге відкритий біном* (Ліна Костенко); *Та провід мав відомості, що ліси блоковані зусібч* (Марія Матіос); 2) квалітативного, напр.: *І так часто я тебе зову крізь сон, щоб душу натрудити повік незабутнім молодим гріхом* (Василь Стус); *Щаслива я. І ні про що не думаю. І мозок мій здивований украй* (Ліна Костенко); *Ще озирається, нитку рвучи, Діва Обида: може, душа, спеліла дотла, не озвіріє...* (Ігор Римарук); 3) часу виникнення або періоду існування ознаки, вираженої дієприкметником, напр.: *Відвічно наїжена Росія По-старому нахабно заборча* (Юрій Дараган); *І в пуга тяжкі клинописні закована з давніх-давен, в степу оживає пісня давно занімілих племен* (Ліна Костенко); *Та тільки ж які вони ті чеберяйчики? Невже не схожі на вічно розвеселеного воєводу Кирпу?* (Павло Загребельний).

Семантична обмеженість прислівників, що вільно поєднуються з дієприслівниками, зумовлена функціональним призначенням останніх: дієприслівник як клас слів спеціалізується на вираженні в реченні дії, додаткової, супровідної до основної [203, с. 293], а тому вона відбувається в той самий час, у тому самому місці, у тих самих умовах, з тих самих причин тощо, що і дія, виражена дієсловом-присудком; єдина ознака, за якою ці дві дії (основна й супровідна) можуть відрізнятися, – це спосіб їхнього протікання. Отож, у конструкціях з синтаксичною домінантою-дієприслівником і ад'юнктом-прислівником зазвичай реалізуються адвербіальні семантико-синтаксичні відношення способу дії, напр.: *Звечоріло вже, коня виводжу з стайні та сідлаю. Його **пустивши наманья**, в житах високих я щезаю* (Юрій Клен); *Автобус знову засичав, зупинився і, **по-старечому переваливши** з боку на бік наповнене черево, заспокоївся* (Олександр Жовна); *...за тою мовою*

зачісуючи доню так *гладенько* – так *тісно заплітаючи* її коси в дрібушки, аж голівка починала вилискувати проти вогню з печі... (Оксана Забужко).

2.1.1.3. Формально-структурні моделі Adj + Adv, Adv + Adv та Predicat + Adv. Однією з характерних рис прислівника сучасної української мови є його сполучуваність з прикметником, що вможлиблюється специфікою адвербіатива – позначати ознаку іншої ознаки. У конструкціях з синтаксичною домінантою-ад'єктивом адвербіатив має семантику: 1) додаткового відтінку ознаки, вираженої ад'єктивом, напр.: *Гордій, подержавши якусь мить полонену долоню у своїх жменях, відчув усім напруженим первісним людським єством оте вічне жіноче тепле й божевільно солодке чуття...* (Тодось Осьмачка); *Уперто покірлива* рослина. *Хороша* рослина (Остап Вишня); *...і Оксана Павлівна, вчителька історії, в яку Тарас був закоханий в п'ятому класі і на все життя зберіг у пам'яті її глибокі пронизливо сині очі, завжди такі теплі до нього, такі добрі* (Юрко Покальчук); 2) обмеження або конкретизації ознаки, вираженої ад'єктивом, напр.: *Урядові ясно, що це акт психічно хворої людини або злобної дурної помсти* (Володимир Винниченко); *Його тексти бездоганні. Мовно бездоганні, та за змістом – нудні й штучні, а тому його давно ніхто не читає* (Марина Гримич); 3) квалітативну, напр.: *Які ж були вони вродливі, три Лади-Лебеді тоді! І трішки-трішки вередливі, і дуже-дуже молоді* (Ліна Костенко); *Напрочуд привабливою* була квітка (Юрко Покальчук); *Дівчина вдалася шалено довгоногою і, безперечно свідомо цього факту, не знала ніякого стриму в підкорочуванні спідниць* (Юрій Андрухович); 4) атрибутивно-темпоральну, позначаючи час виникнення або тривання ознаки, вираженої ад'єктивом, напр.: *Вічно юний, первісний і дикий, творець, на власнім творі розіп'ятий, – це він на незглибній глибині шаліє й казиться без берегів!* (Павло Тичина); *Лошиця з дикими і гордими ногами, із ніздрями рожжевими на сонці і матово-темнашими вночі...* (Микола Вінграновський); *Вечірній сон закоханого літа і руки, магнетичні уночі* (Ліна Костенко); *...Одна тисяча дев'ятсот сорок п'ятого року подобрілий москаль процідив крізь зуби євреям – колишнім румунським підданам – забиратися з совіцької тепер Буковини в свою Румунію* (Марія Матіос).

Синтаксичною домінантою щодо прислівників можуть виступати прислівники тільки власне-означальні й способу дії. Семантичні відтінки ад'юнктив-прислівників у таких конструкціях є обмеженими й становлять два різновиди: 1) додаткова ознака дії, напр.: *На це Андрія так само незмінно погорливо* біла Андрійка по метких пальцях і щораз *однаково неприязно* цідила крізь дрібні щербаті зуби: – *Поки твій тато був на війні, мого тата*

закатрупили черкеси... (Марія Матіос); 2) міра вияву ознаки дії, напр.: *І якась жінка під корогвою страшно голосно затужила* (Тодось Осьмачка); *Таксі їхало напрочуд швидко* (Юрій Яновський); *Тарас одружився доволі несподівано для самого себе* (Юрко Покальчук).

Однією зі специфічних властивостей адвербіативів є й їхнє вільне поєднання зі словами категорії стану. Зазвичай у такій функції виступають кількісно-означальні прислівники, даючи квалітативну характеристику стану, вираженого словом категорії стану, напр.: *Дуже приємно. Будьмо знайомі* (Іван Багряний); *Коли йшла з вокзалу, мені було страшенно весело* (Микола Хвильовий); *Маня повертається до мене, очі їй темно, глибоко і гаряче блищать, аж страшно трохи* (Григір Тютюнник); *...ми того веселого вечора раптом зрозуміли, що дуже буде нам сутужно жити без бубна* (Роман Федорів) тощо.

2.1.1.4. Формально-структурна модель S₁₋₇ + Adv. У побудовах, що утворені синтаксичною домінантою-субстантивом і ад'юнктом-адвербіативом, здебільшого виникають атрибутивні відношення. Сполуки, у яких прислівник вільно поєднується з власне-іменником, є наслідком конденсації речень з підрядними присубстантивно-атрибутивними предикативними частинами: *За ними [дверима] стояла Маруся в зеленому беретіку набакир, з-під якого на плечі скочувались хвилі жовто-пшеничного волосся* (Володимир Винниченко) ← *беретик, одягнений набакир*; *І від цього образу бабці навшпиньках, перед якою щойно зачинено фіртку до серця, стає зразу гаряче на всьому тілі, а потім мокро в очах* (Ірина Вільде) ← *бабця, котра стоїть навшпиньках*; – *Твої улюблені, – сказала дружина, ставлячи на стіл котлети „по-київськи”* (Олександр Жовна) ← *котлети, приготовані по-київськи* й ін.

Конструкції з головним відприкметниковим іменником утворюються в результаті трансформації речень з предикатом, вираженим ад'єктивом: *Це так природно – музика, і час, і Ваша скрізь присутність невлівима* (Ліна

Костенко) ← *Ви присутні скрізь*. Особливістю цієї трансформації є перехід адвербіатива з детермінантної позиції у прислівну.

Зазвичай іменники поєднуються з означальними прислівниками способу дії, інколи, якщо вони похідні від предикативних прикметників чи дієслів, з обставинними. Однак подекуди трапляються сполуки власне-субстантивів з кількісно-означальними адвербіативами. Між членами таких конструкцій не можна констатувати наявності атрибутивних відношень, їхній опорний компонент-іменник у реченні є предикатом якості, а прислівник вказує на ступінь вияву цієї якості: *Я трохи звір*. *Я не люблю неволі*. *Я вирвуся, хоч лапу відгризу* (Ліна Костенко); *Пшепюрський – трохи жевжик і трохи патріот* (Ліна Костенко).

2.1.2. Вільне поєднання прислівникових сполук. Прислівниковими сполуками заведено вважати поєднання прийменника з іменником, двох іменників з одним чи двома прийменниками або прикметника, числівника чи займенника з іменником у формі родового відмінка, у яких повнозначні частини мови зберігають своє конкретне лексичне значення й граматичну форму, але конструкція загалом має адвербіальну семантику; складники цих поєднань не стягуються й пишуться окремо, пор.: *до біса, з намови, час від часу, з дня на день, темної ночі, третього дня, тим часом*. У мовознавчій літературі на позначення таких конструкцій використовують й інші терміни – синтаксичні, або фразні, прислівники [221, с. 78-80], прислівникові еквіваленти слова [125].

Прислівникові сполуки не створюються щоразу в мовленні, а відтворюються в готовому вигляді завжди в тій самій формі, подібно до фразеологізмів. Однак зарахуванню прислівникових еквівалентів слова до фразеологічних одиниць перешкоджає відсутність у них образності, вторинної номінації: утворившись у певній ситуації, вони вживаються в подібних умовах, не переносячи свою первинну мотивацію на інші ситуації.

Питання походження прислівникових сполук порушував свого часу І.К. Чапля, у міркуваннях якого можна розгледіти вказівку на два шляхи виникнення цих одиниць [221, с. 78-79]:

1) керовані форми можуть відриватись від опорного дієслова й вживатися при дієсловах, валентність яких не зумовлює їхньої наявності, пор.: *не було того дня, щоб не згадала про нього, взявся до діла* (виділені сполуки є керованими формами й мають об'єктну семантику) — *зробив того дня, сказав до діла* (виділені сполуки не є керованими і виражають обставинне значення);

2) прислівникові сполуки виникають під впливом аналогії – позиція, відкрита валентністю дієслова для конкретного іменника, заповнюється абстрактним, внаслідок чого виникає „розходження змістових понять при однакових граматичних зв'язках” [221, с. 79], що призводить врешті-решт до послаблення цих граматичних зв'язків, повного відриву відмінкових форм від опорного дієслова й функціонування їх як прислівників. Наприклад, *надати з туги* утворилось за аналогією до *надати з дерева*, але відсутність у конструкції *з туги* об'єктної семантики і наявність адвербіальної причинової зумовили зміни функції цієї форми.

Тим фактом, що прислівникові сполуки початково є керованими формами, очевидно, зумовлене їхнє вживання в сучасній українській мові переважно при дієсловах: *Це ті, що вміють кохати до загину і покидати без сліз!* (Ірина Вільде); *Я хочу пити сонячні настої, Пізнать до краю радощі земні!* (Василь Симоненко); *А повінь прибувала по інерції і заливала всі комунікації* (Ліна Костенко); *Ляля з першого погляду вгледіла інтерес Гайгера до Масюні і глибоку всесвітню нудьгу на обличчі його пасії* (Марина Гримич) і под. Також доволі поширеними є прислівникові сполуки, подібно до власне-прислівників, у детермінантній функції, напр.: *Дідона гірко заридала, Із серця аж волосся рвала, І закраснілася, мов рак* (Іван Котляревський); *Тоді мовчки зняв свого бриля на прощання, а потім надів* (Тодось Осьмачка); *Белугін знову на момент зупинив на Марусі погляд* (Володимир Винниченко) тощо. Не

бачимо потреби наводити семантичні різновиди прислівникових сполук, що вільно поєднуються з дієсловами чи предикативними основами речень, оскільки вони дублюють семантичні різновиди власне-прислівників у відповідних функціях.

Однак, варто вказати, що, підпорядковуючись ад'єктивам (прикметникам і дієприкметникам), прислівникові сполуки не відзначаються різноманіттям значень, а виражають лише квалітативну семантику, напр.: *Тому, може, стане Тетяна й послушніша без Маври, а то, розпещена нею до краю, не все піддається бажанням і наказам поважної матері* (Ольга Кобилянська); *Ми спустошені, Марченко, до краю спустошені для того щоб жити поодиноці* (Юрій Яновський); *До сліз закохана в Мазепу її дочка, як день, прекрасна* (Володимир Сосюра); *Не полював у хащах звіра, А, розлютований без міри, Мазепу він уполював* (Володимир Сосюра).

Вільне поєднання прислівникових еквівалентів слів з іменниками пояснюється трансформаційними процесами, результатом яких є згортання підрядних присубстантивно-атрибутивних предикативних частин, де ці прислівникові сполуки вільно поєднувалися з дієсловами або, виконуючи роль детермінанта, з предикативним центром речення: *Ходив він завжди у чоботях і в синіх штанях і по-московському у верхній сорочці на випуск, і підперезаний кавказьким черкеським поясом* (Тодось Осьмачка) ← *сорочка, яку носять на випуск*; *Боже – життя на гріш, а так багато слів* (Василь Стус) ← *життя, що відмірене на гріш*; *Ох, килими, барвисті килимочки! Фонтан, кальян і сльози на зорі* (Ліна Костенко) ← *сльози, які пролилися на зорі*.

2.1.3. Вільне поєднання компаратива й суперлатива. Донедавна в традиційних граматиках прислівники вищого і найвищого ступенів порівняння зараховували до словозміни цього класу слів, однак дослідження останніх років свідчать про помилковість цієї думки й доводять тісний зв'язок категорії ступенів порівняння із словотвірним рівнем мови. Той факт, що компаратив і суперлатив мають іншу порівняно з вихідним прислівником семантику –

виражають вищий чи найвищий ступінь якісного стану динамічної чи статичної ознаки, дав підстави мовознавцям кваліфікувати їх та вихідні прислівники не як форми того самого слова, а як різні слова [105; 52, с. 308-309].

Придієслівною позицією й вільним поєднанням як формою підрядного зв'язку з синтаксичною домінантою-вербативом характеризуються компаративи й суперлативи, вихідними для яких є означальні прислівники, а тому між членами подібних сполук встановлюються адвербіальні семантико-синтаксичні відношення способу дії, напр.: *Звуків цих зачаровану силу я все дужче і дужче люблю* (Володимир Сосюра); *Маруся уважніше подивилася на матір* (Володимир Винниченко); *Юр'яна тугіше зав'язала хустку і вже помішувала лопаткою осіле ванно* (Марія Матіос); *З дівчат її любить найліпше, признає сам, що вона приводить його до розуму, принукує до роботи, навертає до родичів* (Ольга Кобилянська); *І старий приятель виконав прохання Волина якнайкраще* (Юрко Покальчук).

2.2. Вільне поєднання інфінітивів

Дослідження природи, статусу й властивостей інфінітива в сучасній лінгвістиці не втратили своєї актуальності, зокрема, досі не знайшло розв'язання питання про його частиномовний статус. Генезис інфінітива (це застигла відмінкова форма віддієслівного іменника з основою на -ї [163, с. 9]) зумовив формування двох кардинально протилежних тенденцій щодо його інтерпретації. Першу, яка полягає у кваліфікації слів цього типу як субститутів іменника й приписуванні їм синтаксичних функцій імені, започаткував О.М. Пешковський, охарактеризувавши інфінітив як „іменник, що не дійшов на один крок до дієслова” [162, с. 131]. Більш усталеним є погляд на інфінітив як на дієслівну форму, що виражає дію безвідносно до особи її виконавця, модальності та часу її протікання, а відсутність вказаних категорій мова долає синтаксично [171, с. 344; 201, с. 423; 188, с. 24; 83, с. 50; 25].

Останнім часом набуває поширення новий підхід до витлумачення природи інфінітива, який аргументував І.Р. Вихованець. Лінгвіст доводить необхідність розглядати інфінітив як „специфічну міжчастиномовну форму, позбавлену чітких морфологічних характеристик і використовувану двома центральними частинами мови іменником і дієсловом” [42, с. 81]. Витоки такого трактування слід вбачати в працях В.В. Бабайцевої, А.В. Жаркової, які пояснюють гібридний, або синкретичний, характер цього класу слів [10; 73].

Незважаючи на таке розмаїття у визначенні частиномовної належності інфінітива, питання про форму підрядного зв'язку між ним і синтаксичною домінантою не становить теоретичної проблеми: граматична традиція опису мовних явищ форму підрядного зв'язку інфінітива з будь-яким опорним компонентом, зважаючи на морфологічну незмінність першого, інтерпретує як вільне поєднання. Однак, вважаючи принциповим за критерії визначення форми підрядного зв'язку брати не морфологічне вираження ад'юнкта, а його синтаксичну позицію стосовно синтаксичної домінанти та характер семантико-синтаксичних відношень, що виникають між ними, вбачаємо доцільність переглянути таку беззастережну кваліфікацію форми підрядного зв'язку інфінітива з опорним компонентом. Так, наприклад, у реченні *І циганча, ні голе, ані вбране, просило їсти* (Ліна Костенко) валентність предиката *просило* відкриває позицію для субстанційної об'єктної синтаксеми, яку зазвичай заповнює сильнокерований знахідний відмінок (*просити їжу*). У наведеному ж прикладі цю позицію посідає інфінітив *їсти*, отже, він є функціональним еквівалентом знахідного відмінка, а підрядний зв'язок між синтаксичною домінантою *просило* й ад'юнктом *їсти* встановлюється у формі керування, яке, щоправда, постає в неморфологізованому вигляді.

Автори деяких мовознавчих студій епізодично зазначають про властивість інфінітива спеціалізуватися на функції об'єктної синтаксеми [44, с. 78; 89, с. 85-94; 122], проте неокресленими залишаються тематичні групи предикатів, гнізда валентної рамки яких здатні заповнюватися інфінітивами.

Між тим розв'язання цього питання є дуже важливим, оскільки лише це поставить на реальну основу визначення сфери поширення керованих і вільнопоєднаних інфінітивів.

Спостереження й аналіз мовних фактів дають підстави виокремити два типи керованих інфінітивів: 1) у складі аналітичного дієслівного присудка або головного члена односкладного речення, співвідносного з присудком; 2) у позиції субстанційної синтаксеми.

Дієслова певних груп не спроможні самотійно виражати дію або стан суб'єкта через свою інформативну недостатність, тому для виконання цієї функції вимагають приєднання до себе інфінітива. Саме тому між компонентами такого присудка встановлюються комплетивні семантико-синтаксичні відношення, а синтаксичний зв'язок реалізується у формі керування. Слід зауважити, що серед науковців немає одностайності у визначенні кола допоміжних елементів аналітичного дієслівного присудка: окрім модальних і фазисних дієслів [86, с. 76; 123, с. 65; 17, с. 88] до них зараховують пробаційні, дефінітивні, а також десемантизовані дієслова інших семантичних груп [89, с. 98-149], предикативні прикметники та стійкі словосполучення [202, с. 157-159; 79, с. 151-152]. Найбільш обґрунтованим видається виокремити такі типи лексем, що виконують роль допоміжного елемента складеного дієслівного присудка й, відповідно, керують підпорядкованим інфінітивом: 1) модальні дієслова, напр.: *Якби життя за мене говорило, **Бажав би** я усе життя **мовчать**...* (Микола Вінграновський); *Яким вогнем **спокутувати** мушу хронічну українську доброту?* (Ліна Костенко); *Чому? Вона так і **не здужала** собі цього **пояснити*** (Марина Гримич); 2) фазисні, напр.: *Венера **зачала благати** І за Енеєчка **прохати**...* (Іван Котляревський); *...в купе вже було багато сонця, а посеред нього стояла „богиня” й **докінчувала упорядковувати** своє ніжно-каштанове волосся* (Володимир Винниченко); *Галя **узялась поратись** коло нього* (Юрко Покальчук); 3) пробаційні, напр.: *Говорячи, Донець весь час пильно, занадто*

пильно, дивився Андрієві в обличчя, здається, **намагався не пропустити** жодного поруху м'язка, намагався проглянути його наскрізь (Іван Багряний); **Пробували ми у футболу кавуном грати** – важко, ноги болять (Всеволод Нестайко); **Татари силкувалися відчинити ворота, лиш їм те не йшло** (Андрій Чайковський); 4) дефінітивні, напр.: **Серце знов застукало в грудях, Харитя наважилась тікати** (Михайло Коцюбинський); **За деякий час ревізор уже обіймав Лесю, а ще за деякий час він ризикнув її поцілувати** (Микола Хвильовий); **Між іншим, так я навчилась плавати: не встигла злякатись – і попливла** (Ліна Костенко); 5) з семантикою асистивності, напр.: **Та сталася подія, що завадила йому зробити се...** (Іван Білик); **Поможіть ввібрати в холодні очі край полинний і захватить на смерть** (Василь Стус); **Ця сутичка допомогла Андрію Сидоровичу вибрати рішенець, на перший погляд дріб'язковий, але він скерував усі подальші кроки його** (Володимир Дрозд); 6) зі значенням володіння/ неволодіння уміннями й навичками, напр.: **Княгиня Іванко вміє не тільки грати, але любить і танцювати** (Іван Нечуй-Левицький); **На устах появилася тая приваблива усмішка, якою він умів чарувати людей** (Богдан Лепкий); **Вселенська шльондра, вміє дієувати. Під ліхтарем тупцюючи старим, ще й святістю потрафить здивувати** (Ліна Костенко); а також 7) предикативні ад'єктиви, напр.: **Бо ми радіти зобов'язані до смерті** (Василь Стус); **По-друге, ті великі зелені очі й русяві коси так засліпили мене, що я сам ладен був тричі перевернути себе всього навиворіт, аби хоч трохи відповідати Мері й її оточенню** (Богдан Антонечко-Давидович); **– Я спроможний любити лише недосяжне** (Володимир Дрозд) та 8) фразеологізовані сполуки з модальним значенням, напр.: **Вона мала охоту зараз таки в'язати пліт** (Михайло Коцюбинський); **Тепер я не маю страху, я його ліквідував, а тому я не маю потреби брехати** (Володимир Винниченко); **З начальством Хома тримався гідно і був мастак побалакати** (Олесь Гончар).

З-поміж усіх різновидів субстанційних синтаксем інфінітив виявляє здатність посідати позицію тільки об'єктної, виступаючи зазвичай у цій позиції

функціональним еквівалентом певних відмінкових форм. Здебільшого побудови з інфінітивом у ролі об'єктної синтаксеми мають синтаксичні синоніми з відмінком на місці цього інфінітива, пор.: *Я хочу добре **навчитися цілуватися**, щоб молодий мій не вигнав від себе на другий день по шлюбі* (Тодось Осьмачка) — *Я хочу добре **навчитися цілуванню**, щоб молодий мій не вигнав від себе на другий день по шлюбі; Не написав ніхто й про те, що Генріх все ж **примусив Євпраксію їхати** разом із ним до Італії* (Павло Загребельний) — *Не написав ніхто й про те, що Генріх все ж **примусив Євпраксію до подорожі (до їзди)** разом із ним до Італії; [Клітемнестра] Рабині, **готуйтесь квіти сипати під ноги!*** (Леся Українка) — *Рабині, **готуйтесь до сипання квітів під ноги!**; Боже, який мені розум Господь дав, що я свого діда **відмовила оленів бити!*** (Марія Матіос) — *Боже, який мені розум Господь дав, що я свого діда **відмовила від биття оленів!*** Не вступають у подібні синонімічні відношення лише конструкції, предикати яких виражені дієсловами з семантикою вербального наказу, напр.: ...***Звелів покинути** нам Трою, **Підмовив плавати з собою...*** (Іван Котляревський); *Я оголошую себе вашим командиром і **наказую слухати тільки мене*** (Юрій Яновський); *Суфлер **наказує** нарешті **зупинитись**, і я вганяюся з розгону в зал* (Василь Стус).

Аналіз фактичного матеріалу дає змогу окреслити деякі семантичні класи дієслів, у валентній рамці яких позицію об'єктної синтаксеми може посідати інфінітив, а на формально-граматичному рівні це реалізується як підпорядкування інфінітива дієслову у формі керування. Отже, інфінітивом керують дієслова із значенням: 1) волевиявлення, напр.: *Щось, що було сильніше від неї, держало її в долині, вдома, **не допускало виходити проти нього*** (Ольга Кобилянська); *Він уперто **відмовляв** своїй жоні **спорядити посольство до Києва?*** (Павло Загребельний); *Так я **заборонив** собі **дивитися** на речі по-іншому* (Любка Дереш); 2) бажання, напр.: *Далі, далі від душного міста! **Серце прагне бують** на просторі!* (Леся Українка); *Там, у Новгороді, посилаючи слів до твого батька, я говорив, що хочу мати з ним мир і любов, а тебе на*

знак цього **волю назвати своєю жоною**... (Семен Скляренко); 3) великою натугою Юля закінчила десять класів і на запитання батьків, чи хоче вчитися, відповіла, що **жадає на вокзалі торгувати сельтерською водою**, бо „там весело і багато приїжджих” (Григорій Тютюнник); 3) інтенційні, напр.: Я **задумав цієї ночі втікать** з села з Кавуном та ще з чотирма чоловіками (Іван Нечуй-Левицький); Тішився він з того, збирався, наче **готувався вирушити в далекі, незнані світи** (Іван Пільгук); Не пам’ятаю деталей, але, здається, він заблукав у степу, поранився, прожив без води та їжі багато днів і вже **зібрався помирати**, коли на нього випадково натрапила машина якихось геологів (Володимир Дрозд); ...завтра вранці вони **планували вирушати** автом до Нью-Йорка... (Оксана Забужко); 4) настановчі, напр.: Гетьман і полковники підписали ту Гадяцьку умову і **постановили послати** посланців в Варшаву на сейм і просили, щоб король знов прийняв Україну під свою державу (Іван Нечуй-Левицький); І тільки тоді, коли він **погодиться змінити** своє прізвище на Мазеніна, ти не їдеши, зостаєшся і ходиши до нас, розумієш тепер? (Микола Куліш); Хто-хто, а він допоміг би мені знайти дочку, адже тоді, вночі на острові Хортиці, князь так сердечно говорив зі мною, **обіцяв знайти** Малушу (Семен Скляренко); 5) психічного ставлення, напр.: За пів-верстви нижче за течією в правий берег врізалася зелена плавня, в тих очеретяних нетрях і **сподівався сховатися** Сірко (Юрій Мушкетик); ...в його [Рода] руках майбутнє кожної з’яви, і **стережись розгнівити** його! (Юрко Покальчук); 6) психічної діяльності, напр.: Не знаю, зло це чи добро – та загадкова невідомість вже й **закінчиться спішить** (Василь Стус); Коли вечірнє сонце згасне, бо вже **натомиться палати**... (Ігор Римарук); 7) володіння уміннями й навичками або їх набуття/ втрати, напр.: [Лісовик] Я **звик волю шанувати** (Леся Українка); Слухаючи його, козаки час від часу вибухали веселим реготом, бо Стихальський навіть про трагічні події з їхнього життя **умів розповісти** дотепно і весело (Володимир Малик); **Учиться спати** ягня. **Учиться вовк завивати** (Василь Герасим’юк); 8) прищеплення умінь і навичок або впливу на об’єкт з метою

втрата ним умінь і навичок, напр.: *А Греція в своїй преславній школі навчила Рим лиш бабських теревенів, що тільки нам релігію зганьбили, та ще **привчила розумом крутити** без жодної мети, як пес хвостом* (Леся Українка); *Ну, так я вас навчу шануватись. Я з вас виб'ю ваше гайдамацтво* (Адріан Кашченко); *Я навчу його любити Озеро, і Ліс, і все в ньому* (Юрко Покальчук); 9) вербального впливу, напр.: *Стара бабуся їм докладно все розказала й **намовила їх полізти** через тин та нарвать груш* (Іван Нечуй-Левицький); – *Словом, ти мені **рекомендуєш не чіпати** цього питання і мовчати? Я мовчу* (Микола Хвильовий); *Тарновський **запропонував** гостеві занести до альбому свою яку-небудь думку* (Іван Шаповал); 10) розумової діяльності, напр.: *Якийсь розумний чоловік **вигадав** колись **ставити** на вершинах гір кам'яні неприступні замки* (Павло Загребельний); *Але **зметикувала кинутися** відразу ж під тин, бо повз неї промчав з шаленою швидкістю вогняний смерч* (Валерій Шевчук); *Графоманові краще. Графоман **вирішив написати** – і написав* (Ліна Костенко); 11) давання, напр.: *Декому **їсти принесла** дружина, дехто розгорнув червону хустину з хлібом, каштанами й жменею винограду* (Юрій Яновський); *І **не давайте** людям **пити*** (Марія Матіос); – *Що ж мені **можеш подати напитися?** – солодко проказав він. – Води або що?* (Валерій Шевчук).

Окремо слід зупинитися на підпорядкуванні інфінітивів словам категорії стану. Низка слів категорії стану на зразок *(не)можливо, (не)можна, (не)потрібно, певно, бажано, варто, правильно, неймовірно, необхідно, (не)доцільно, (не)треба, (не)слід* завдяки своїй модальній семантиці виявляє регулярну сполучуваність з інфінітивом. Найсуттєвішу ознаку безособових речень, головний член яких виражений словом категорії стану з модальним значенням та інфінітивом, становить те, що їхня категорійна структура „ґрунтується на взаємодії двох семантичних предикатів: дієслівного, який репрезентує ситуацію, і модального, що актуалізує її” [133, с. 27]. Іншими словами, особливістю слів категорії стану модальної семантики є не позначення власне-стану, а лише вказівка на його можливість/ неможливість, бажаність/

небажаність, доцільність/ недоцільність тощо, а для вираження значення стану вони вимагають приєднання інфінітива, напр.: *Перш за все **необхідно напоїти й покормити** коні* (Улас Самчук); *Чи можемо ми це зробити зараз і чи **доцільно йти** з друзинами в степ, щоб зустріти там ворога?* (Володимир Малик); *І наперед **не треба ворожити**, і за минулим **плакати не варт*** (Ліна Костенко). У реченнях же з формальною відсутністю інфінітива маємо явище контекстуальної неповноти або підрядну предикативну частину як функціональний еквівалент інфінітива, пор.: *Жінки богів придумують, бо **треба**, щоб наші будні не минали сіро* (Ганна Чубач) — *Жінки богів придумують, бо **треба придумувати** для того, щоб наші будні не минали сіро; **Такі можна писати, навіть доцільно*** (Микола Сиротюк) — *Такі можна писати, навіть **доцільно писати**; **Бажано, навіть потрібно**, щоб між автором оригіналу і перекладачем була внутрішня спорідненість* (Максим Рильський) — *Бажано, навіть потрібно **мати внутрішню спорідненість** між автором оригіналу і перекладачем.* Таким чином, семантична валентність слів категорії стану з модальним відтінком зумовлює приєднання інфінітива, що на формально-граматичному рівні реалізовується через підрядний зв'язок у формі керування.

За інших умов, коли інфінітив не зумовлюється валентністю або інформативною недостатністю синтаксичної домінанти, а транспонується до ад'єктивної чи адвербіальної сфери, підрядний синтаксичний зв'язок у конструкціях реалізовується у формі вільного поєднання, напр.: *Ви вийшли, незнані, із темряви нор **Позначити** шлях перемоги* (Олег Ольжич); *Іде гроза дзвінка і кучерява садам замлілі руки **цілувать*** (Ліна Костенко); *Щоби вести за собою, **треба мати силу пояснити**, заради чого* (Любко Дереш); *Той, кому подали знак під землю, знав: при прикритому дуплі нема **права рипатися** з криївки, а хоч би до самої смерті* (Марія Матіос) і т. д.

2.2.1. Інфінітив у детермінантній позиції речення. У сучасній українській мові інфінітиви посідають позицію адвербіальної синтаксеми

здебільшого в реченневих утвореннях з предикатами, вираженими дієсловами руху чи переміщення, спеціалізуючись на вираженні виключно цільової семантики, напр.: *...Вибив шибку одну із рогатки І додому **спати** помчав...* (Василь Симоненко); *Петро поїхав до далекого волинського села **написати** про боротьбу повстанців УПА* (Юрко Покальчук); *Шаленіють в кишені дукати – ти виходиш у світ із воріт воріженька свогого **шукати**...* (Ігор Римарук); *І вийде місяць із чиєїсь хати за нами **підглядати** в голий сад* (Оксана Мардус).

Л.С. Муравйова, розглядаючи інфінітивні словосполучення, виокремлює такі, в яких інфінітив має просторове значення, напр.: *Якщо не в берег, то десь туди погнали тітка корови **пасти*** (Тодось Осьмачка); *...Увечері він не прийшов **ночувати*** (Марія Матіос). На думку дослідниці, інфінітив у подібних побудовах „виражає не лише значення дії, але й також імпліцитно й значення місця (у найзагальнішому вигляді), де буде відбуватися дія” [149, с. 2], пор.: *погнала корови туди, де їх пасуть; не прийшов туди, де ночують*. Важко погодитися з трактуванням функції інфінітива в таких випадках як просторової, адже, по-перше, за словами самого лінгвіста, інфінітив має „найзагальнішу” семантику місця, а по-друге, вона не домінує над цільовим значенням інфінітива, яке досить чітко в ньому виявляється. Зважаючи на все це, вважаємо виправданим кваліфікувати значення інфінітива в наведених прикладах як цільове з просторовим відтінком.

Подекуди інфінітив виконує функцію адвербіальної синтаксеми мети й у реченнях з предикатами інших лексичних класів, зокрема, досить поширеними є утворення, де предикати виражені дієсловами 1) процесуально-локативними, напр.: *І, вирвавши скобель разом із замком, пустив свою жінку в сіни, а сам сів на призьбі **ждати*** (Тодось Осьмачка); *Натомлені села **вечеряти** сіли Під грушами, вишнями і небесами* (Микола Вінграновський); *Порозпрягали хлопці коні та й полягали **спочивать*** (Ліна Костенко) та 2) зі значенням маніпулювання певним об’єктом, напр.: *Всю вашу зброю ешелон мусить **здати** мені, а вас я пропущу тоді **їхати** далі* (Юрій Яновський); *Пустіть мене у*

молодість мою. Пустіть поглянути. Пустіть хоч краєм, хоч крихіткою ока ухопити прогірклу землю (Василь Стус); *Хлопчик був добряче зашуганий мамою, яка істерично ревнувала його до всіх і всього, [...] і віддала його до церкви допомагати священникові* (Юрко Покальчук).

Варто зазначити, що здатність інфінітива спеціалізуватися на функції саме обставини мети є не його первинною властивістю, а наслідком контамінації інфінітивних та супінних конструкцій. Адже, за свідченнями мовознавців, інфінітив у ході історичного становлення української мови витіснив супін – особливу дієслівну форму з суфіксом *-ть*, близьку до інфінітива, – який використовувався при дієсловах руху, виражаючи мету цього руху [190, с. 28; 188, с. 30; 15, с. 53].

2.2.2. Формально-структурна модель S₁₋₇ + Inf. Однією з характерних рис інфінітива в сучасній українській мові є здатність сполучатися з субстантивами абстрактної або узагальненої семантики [235, с. 19; 228, с. 3; 160, с. 27; 25, с. 137; 52, с. 119], що вможлиблюється його транспозицією до ад'єктивної сфери. Розглядаючи сполуки іменника з інфінітивом, до уваги не беремо такі, де субстантив входить до складу стійких дієслівно-іменних конструкцій на зразок *мати охоту, виявити бажання, припуститися необережності* тощо, оскільки інтерпретуємо їх як аналітичні дієслова. Загалом же субстантиви, яким підпорядковуються інфінітиви вільним поєднанням, утворюють дві групи: а) віддієслівні й відприкметникові деривати та б) непохідні іменники й похідні, які втратили мотиваційні зв'язки з твірним словом.

Спостереження мовного матеріалу дозволяють виокремити такі семантичні групи субстантивів-девербативів і -деад'єктивів, що виступають синтаксичними домінантами стосовно інфінітивів в атрибутивній функції: 1) волевиявлення, напр.: *З'являючись сим разом тут, в оцім селі під горою Чабаницею, просили про дозвіл задержатися з тиждень* (Ольга Кобилянська); *Мишко чекав наказу виїхати до міста й уже майже не їздив у Комарівку*

(Микола Хвильовий); *Навіть ставилися вимоги послабити трагічні ситуації, поповнити твір мелодраматичними та комічними епізодами* (Іван Пільгук); 2) бажання, напр.: *Під ложечкою ссе докучливе бажання закурити, справді закурити. Пекельне бажання закурити!* (Іван Багряний); *...ось це і заводить їх по-справжньому, змушує пашіти од ярости роздутими ніздрями й бити в землю копитом од нетерплячки – дух суперництва, хіть перемагати, виклик на герць, нечутний звук бойової сурми...* (Оксана Забужко); 3) уміння або спроможності, напр.: *На другий день вона прийшла знову, але Степан Петрович усе так само лежав горілиць з заплющеними очима й майже не відповідав на її спроби поговорити* (Володимир Винниченко); *– Коли ви поїдете до Італії, не буде потреби від вас утікати. Бо що таке втеча? Намагання створити якусь відстань між людьми* (Павло Загребельний); *Й це було те ж саме невміння зав'язати вузлик* (Марина Гримич); *Мовленнєва компетенція полягає в умінні застосовувати знання мови на практиці, користуватися мовними одиницями, адекватними меті спілкування...* (Дивослово 2006, № 9); 4) потенційної дії, напр.: *Але ти у мене робиш, то і твій батько не тільки не має загрози вилетіти з рідного села, але ще й держатиме й надалі шкільні коні для мого комнезамівського хазяйства* (Тодось Осьмачка); *Вони заздрять і водночас радіють, що не їм випала на долю перша можливість умерти* (Юрій Яновський); *Якийсь час він ще плекав намір втекти від ханських сейменів* (Юрій Мушкетик); 5) ментальної або мовленнєвої діяльності, напр.: *Думка намалювати грім і блискавку в формі ловів певно з'явилась у народі в той давній час, як ще народ жив ловами, не знаючи хліборобства* (Іван Нечуй-Левицький); *І без слів я все розумію, Що сказати маєш мені, Та в мовчанні живе й надія Не почути жорстоке „ні!”* (Василь Симоненко); *Підпилі вже добряче, енкаведисти виганяли геть усіх з хат з погрозами й лайками і обіцянкою розстріляти на місці кожного, хто лишиться в хаті* (Юрко Покальчук).

Привертає увагу той факт, що з-поміж похідних субстантивів трапляються й деривати таких дієслів і прикметників, які не спроможні сполучатися з інфінітивом, пор.: *Взискуй **терпіння витримати** все* (Ліна Костенко) — **терпіти витримати*; *Так само і Гордій відчув у собі **рішучість** ще раз **обняти** дівчину...* (Тодось Осьмачка) — **рішучий обняти*; *Як хотіла вона зостатися, відчути таємниці тої сили, яка скеровує життя, і яким відчаєм повнилася від думки **про неможливість повернутися*** (Павло Загребельний) — **неможливий повернутися*; — *Ніхто не може відібрати у нас **задоволення малювати** себе на іконах!* (Марина Гримич) — **задоволений малювати*. Д.Б. Чионг подібне явище в російській мові намагається пояснити змінами в семантичній структурі слова [228, с. 6-7].

Субстантиви другого типу (непохідні й похідні, які втратили мотиваційні зв'язки з твірним словом), що мають властивість виступати синтаксичною домінантою стосовно ад'юнктив-інфінітивів, також утворюють декілька лексико-семантичних груп, виражаючи: 1) час дії, напр.: *Настав мій **час сказати** свою правду* (Ліна Костенко); *Настав **час прощатися*** (Юрко Покальчук); ***Час вирушати**, о лицарство, пристрасті наші були замалі...* (Ігор Римарук); 2) спосіб дії, напр.: *Тільки один був **спосіб гамувати** людей, а іменно той, що побратими обіцували їм, що таким способом скоріше прийде „пора”* (Іван Франко); *Він добре знав стару англійську **манеру** дуже багато **обіцяти й нічого не давати*** (Вадим Собко); 3) здатність до дії, що залежить від її суб'єкта, напр.: *І мав дивовижну **пристрасть мучити** солдатів* (Микола Сиротюк); *Господи, дай же ти кожному **сили** жінку в ранковому місті **забуть**...* (Ігор Римарук); *Вона так довго вчилася **мистецтва контролювати** свої емоції, надто ж перед начальством і підлеглими!..* (Марина Гримич); 4) здатність до дії, незалежну від її суб'єкта, напр.: *[Поліксена] Се вже **доля** така жіноча **слухати** не серця, а волі рідних...* (Леся Українка); *Біля нього сиділи на конях якісь юнаки, що, можливо, чекали своєї **черги говорити*** (Юрій Яновський); *Відмічений суворим **правом жити**, З тобою розминутись я не міг!*

(Микола Вінграновський); 5) зумовленість дії, напр.: *До того ж Дарка мала окрему причину відчувати симпатію до професора Анджилеску* (Ірина Вільде); *Та тепер Євпраксії навіть подобався отой германський звичай позбуватися свідків* (Павло Загребельний); *Після першої ж операції навчання припинили, але Зозуля ніколи не минав нагоди відвідати Косачів* (Микола Олійник) і т.д.

2.2.3. Формально-структурна модель Predicat + Inf. У валентній рамці слів категорії стану, окрім лексем з семантикою модальності, наявні гнізда для суб'єктної та, у деяких, і для об'єктної синтаксем, які зазвичай посідають давальний і знахідний відмінки відповідно. Поява ж у реченневих побудовах з предикатом-словом категорії стану інфінітивів є результатом дериваційних змін, що полягають у спрощенні складнопідрядної конструкції з підрядною умови в просте на формально-граматичному рівні речення, пор.: *Тепер, думає він, такими кіньми соромно буде між люди виїхати* (Улас Самчук) ← *Тепер, думає він, соромно буде, якщо він такими кіньми між люди виїде*; *Як страшно відкриватися добру* (Василь Стус) ← *Як страшно, коли ти відкриваєшся добру*; *І цілиться. Бо холодно і нудно йому стоять, арийцю, на посту* (Ліна Костенко) ← *Бо холодно і нудно йому, арийцю, коли він стоїть на посту*. Як відомо, за згортання складнопідрядних речень у прості предикат підрядної частини, переміщуючись у детермінантну позицію похідної структури, трансформується у відмінкову форму для вираження адвербіального значення. У випадках же, коли в головній частині маємо категорію стану, він трансформується в інфінітив, хоча потенційно можливе й утворення субстантива, пор.: *Як страшно, коли знаєш правду без прикрас* → *Як страшно знати правду без прикрас* (Ліна Костенко) і *Як страшно від знання правди без прикрас*.

2.3. Вільне поєднання невідмінюваних прикметників

Виокремлення невідмінюваних прикметників становить теоретичну проблему для сучасного мовознавства й викликає дискусії серед науковців. Граматичні особливості таких слів зумовили різне трактування лінгвістами їхнього частиномовного характеру: одні дослідники зараховують ці одиниці (зокрема, невідмінювані назви мов на зразок *гінді, бенгалі, ларі* тощо) до класу іменників [147; 238; 16, с. 127; 77, с. 180], інші обґрунтовують правомірність віднесення їх до розряду прикметників [156; 8; 219]. Прибічники надання розглядуваним словам статусу прикметників керуються насамперед синтаксичним критерієм, наголошуючи, що за нечіткості або ослабленості морфологічних ознак частин мови вирішальне значення при визначенні місця певного елемента в граматичній системі мови починають відігравати його синтаксичні функції. А оскільки для більшості таких слів функція означення є або первинною, або єдино можливою, до того ж їхня семантика зводиться до вираження ознаки певної субстанції, немає сумнівів у кваліфікації таких одиниць як прикметників [8, с. 12-13].

Форму підрядного прислівного синтаксичного зв'язку невідмінюваних прикметників з опорними іменниками встановлюємо методом виключення: валентна рамка субстантива не передбачає позиції, яка обов'язково має бути заповнена синтаксею атрибутивної семантики, тому форма зв'язку іменника з таким прикметником не є керуванням; невідмінювані прикметники не мають форм словозміни й не уподібнюються своїми категоріями опорним іменникам, тому форму зв'язку між ними не можна інтерпретувати як узгодження; зв'язок цих елементів зумовлений лексичним чинником і їх контактним розташуванням, а отже, реалізовується у формі вільного поєднання. У конструкціях з ад'юнктом-невідмінюваним прикметником встановлюються атрибутивні семантико-синтаксичні відношення, адже ці елементи спеціалізовані на вираженні різноманітних ознак, з-поміж яких найуживанішими дослідники (див. праці В.М. Арутюнян, В.М. Фурси)

визначають такі: 1) ознака за кольором або відтінком, напр.: *Ця дивна музика... Ця тиша барви індиго...* (Ліна Костенко); *У жінки гарненький песик, з пишним бантом на шиї, кольору d'orange...* (Аркадій Любченко); *Роздуми кольору хакі після брифінгу на фоні другого пришестья спеки* (Українська правда); 2) назви мов та народів, напр.: *Особливо багато носових у мові гінді, де кожному чистому голосному відповідає носовий...* (Михайло Кочерган); *Уорф виявив цілу низку відмінностей між англійською мовою і мовою хопі* (Михайло Кочерган); 3) назви стилів, кроїв фасонів одягу, напр.: *Її здивував його вигляд - завжди застебнутий на всі гудзики і зтягнений крохмальним комірцем, Джим сьогодні з'явився у сорочці „апах” з широким коміром* (Яна Дубинянська); *Наприклад, колись носити твідовий піджак із спідницею гофре чи плісе з атласу чи натурального шовку вважалося б несмаком, нині — „писк” моди* (Рівне Вечірне); 4) ознака за матеріалом, з якої виготовлено предмет, напр.: *Як бачимо на знімку, це був досить великий колектив, з багатими українськими костюмами, афішами, а також програмами, виготовлених за театральною традицією того часу на шовку ліберті* (С.О. Кочерга); 5) назви стилів і напрямків у мистецтві, напр.: *Я дуже хотіла, щоб кліп був витриманий у стилі „гламур”, де буде багато дорогоцінних каменів* (www.anilorak.com/ua/press/329); *В неділю вдень по вулицях столиці пройде парад ретро автомобілів, одягнених в атрибутику динамівця* (www.boberz.kiev.ua/news); *А знаєш, – перемовчавши продовжив тихо, – я був найбільш визнаним художником у стилі „ню”* (Марія Матіос); 6) назви видів кулінарних виробів, напр.: *Гамбургер і картопля фрі страшніші за героїн* (Народний оглядач); *З кавою Мокко пов'язано існування найстарішого в світі бленду – Мокко-Ява (одна частина Мокко і дві частини Яви арабіка)* (Кавовий словник // www.kolyba.org.ua); 7) низка торгівельно-економічних назв, напр.: *Колотий та грудковий цукор-рафінад упаковують насипом у мішки для цукру першої та другої категорії масою нетто до 40 кг* (Про затвердження Правил перевезень вантажів...); *Плата за перевезення контейнерів масою бруто 5т і*

3(5)т, завантажених понад 2400 кг, нараховується за схемами 11 і 14 зі збільшенням у два рази (Збірник тарифів...) тощо.

Невідмінювані прикметники в сучасній українській мові вільно поєднуються з обмеженим колом субстантивів, що пояснюється їхнім термінологічним характером, адже більшість цих одиниць – терміни найрізноманітніших галузей науки, техніки й мистецтва, а тому й спроможні виступати атрибутом „тільки для невеликої кількості певних іменників тієї самої терміносистеми” [8, с. 8].

Висновки до розділу 2

1. У центрі сфери поширення вільного поєднання знаходиться власне-вільне поєднання, тобто ядерну зону функціонування цієї форми підрядного синтаксичного зв'язку становлять конструкції, ад'юнкт яких, вживаючись у своєму категорійному значенні, будь-якій синтаксичній домінанті підпорядковується цією формою підрядного зв'язку. Це побудови з валентно незумовленим залежним компонентом, вираженим одиницею, що належить до класів незмінних слів, а саме: прислівником, прислівниковою сполукою, компаративом, суперлативом, інфінітивом чи невідмінюваним прикметником. Формально-структурні моделі конструкцій, між компонентами яких підрядний зв'язок встановлюється у формі власне-вільного поєднання див у табл. А.3 „Зведена таблиця формально-структурних моделей конструкцій, між компонентами яких підрядний синтаксичний зв'язок реалізовується у формі власне-вільного поєднання”.

2. У сучасній українській мові прислівники виявляють здатність виступати ад'юнктами щодо синтаксичних домінант, виражених практично всіма самостійними частинами мови. Підрядний зв'язок у таких сполуках встановлюється у формі вільного поєднання, окрім випадків, коли адвербіатив посідає позицію локативної субстанційної синтаксеми при локативних предикатах.

3. Вільне поєднання компаративів і суперлативів з опорними дієсловами вважаємо доцільним розглядати окремо, а не описувати в межах вільного поєднання прислівників, з огляду на те, що компаративи, суперлативи та відповідні їм вихідні прислівники трактуємо як різні лексичні одиниці, а не як форми того самого слова.

4. У побудовах з ад'юнктом-інфінітивом підрядний синтаксичний зв'язок не завжди встановлюється у формі вільного поєднання. Семантико-синтаксична валентність дієслів певних семантичних груп відкриває позицію для об'єктної субстанційної синтаксеми, роль якої здатен виконувати інфінітив – у такому разі підрядний зв'язок між ним і синтаксичною домінантою реалізовується у формі керування.

5. Виступаючи в детермінантній позиції речення й вільно поєднуючись з його предикативною основою, інфінітив не відзначається розмаїттям семантичних відтінків, а виражає виключно цільове значення. Це пояснюється фактом витіснення інфінітивом супіна, який, власне, й спеціалізувався на цій функції.

6. Підрядним зв'язком у формі власне-вільного поєднання з синтаксичною домінантою-субстантивом характеризуються й невідмінювані прикметники, щоправда, коло іменників, з якими вони здатні сполучатися, є обмеженим.

РОЗДІЛ 3

НАПІВ'ЯДЕРНА ЗОНА ФУНКЦІОНУВАННЯ ВІЛЬНОГО ПОЄДНАННЯ

3.1. Вільне поєднання цілісних словосполучень

Активно обговорювана в сучасній лінгвістиці проблема про граматичну природу й статус цілісних словосполучень сприяла усталенню їх кваліфікації як побудов, що відтворюються в готовому вигляді за стійкими граматичними структурними схемами шляхом вільного наповнення їх лексичним матеріалом; загальне значення всієї цілісної конструкції не складається з суми значень її компонентів, а закріплюється за всією структурною схемою [12, с. 50-51; 79, с. 63-64; 13, с. 16], напр., конструкції з кількісним значенням на зразок *семеро козенят, згряя птахів, десяток олівців*, зі значенням вибіркості на зразок *один з троянської громади, хтось із класу, дехто з присутніх* тощо. Однією з визначальних особливостей синтаксично зв'язаних словосполучень є їхня нечленованість на реченнєвому рівні, а отже, і їхнє функціонування як неподільної одиниці [12, с. 50; 100, с. 54; 13, с. 15-19; 128, с. 31], пор.: Микола з Нимидорою склали два полукіпки жита й повернулись в село (Іван Нечуй-Левицький).

Специфіку цих неподільних конструкцій становить стійка граматична структура, бо вживання компонентів, які є складниками певного синтаксично нерозкладного словосполучення, у іншій граматичній формі призводить до руйнування цілісності, пор.: *дівча краси недоторканної – милуватися красою недоторканою; хлопець з карими очима – зазирати у карі очі* тощо. Така сталість граматичної структури цілісних словосполучень, за слушним зауваженням М.В. Балко, „детермінована контекстом” [13, с. 18], поза певним контекстом або в інших контекстах унаслідок зміни своєї морфологічної форми вони перетворюються на синтаксично вільні утворення. Таким чином, синтаксично неподільні словосполучення умовно можна зарахувати до класу незмінних функціональних одиниць, а з огляду на це цілком умотивованим

буде віднесення підрядного зв'язку їх з синтаксичною домінантою до сфери не відмінкового, а власне-вільного поєднання.

Отже, наводимо моделі побудов з цілісними словосполученнями, між компонентами яких підрядний зв'язок реалізовується у формі власне-вільного поєднання (у дужках подаємо структурну модель самого синтаксично неподільного словосполучення).

3.1.1. Формально-структурна модель $S_{1-7} + (Adj_2 + S_2)$. Цю формально-структурну модель репрезентують конструкції, утворені вільним поєднанням синтаксичної домінанти-субстантива та цілісного словосполучення, що складається із субстантива й ад'єктива чи його еквівалента у формі родового відмінка. Ад'юнкт таких побудов характеризується атрибутивною семантикою, виражаючи ознаку предмета за: 1) часом його виникнення чи періодом існування, напр.: *Англійські журнали сімнадцятого століття виповнено портретами ваших гетьманів та полковників...* (Юрій Яновський); *І скелі ще архейської доби стоять, немов камінні кадуби* (Ліна Костенко); *Київ 60-70-х років асоціювався у Лялі з великим простором і чистотою* (Марина Гримич); 2) його віком, напр.: *Дівчина років шістнадцяти, яка сапала щось за деревами, побігла з сапою, очевидно, до контори* (Тодось Осьмачка); *...це було дуже гарне, молоде і надзвичайно миле лице жінки років двадцяти п'яти – двадцяти шести* (Володимир Винниченко); *Зіпершись на спинку сусіднього сидіння, від нічого робити, Білаш став розглядати занесену вітром шкільних років юну Стрекозу у булому фартушку* (Олександр Жовна); 3) його оцінкою, напр.: *[Ступай] Знов біжи! Я вже не знаю, чи я українець запорозької крові, чи я просто кінь* (Микола Куліш); *Перед нею стояли професіонали високого класу...* (Марина Гримич); *До речі, у скандальному відео висміяний не лише Джексон, а й інша поп-зірка глобального масштабу* (Україна молода); 4) його належністю до певного виду чи угруповання, напр.: *І курка глинястої масті вівсяне триння розгріба* (Ліна Костенко); *Її беззахисність і її чарівна постать напівдівчука, і сірі і ніжні, і в*

той же час страшно енергійні очі надавали їй якоїсь невлучної протяжності, яка властива **дівчатам тільки українського племені** (Тодось Осьмачка); 5) кольором, напр.: У нього були дивні очі – **кольору повільної грозової хмари** (Ліна Костенко); *Белугін озирнув її постать: чепурний, кокетливий беретик хорошого зеленого тону* (мабуть, закордонного походження) (Володимир Винниченко); 6) матеріалом чи способом його виготовлення або оформлення, напр.: *Під верхніми шатами – вузька сорочка **александрійського полотна** з дуже вузькими рукавами і золотими наругами* (Павло Загребельний); *Встиглиши здивовано помітити, що довгою вулицею, де стояв їхній готель, ходить маленький **трамвай** зовсім **старого зразка*** (Юрко Покальчук); 7) місцем його перебування, напр.: ***Люди великих міст** не знають, коли ходить біля них смерть, коли вона торкається їхнього чола холодними пальцями, коли вона дмухає на них смердючим ротом* (Юрій Яновський) тощо.

О.С. Мельничук вказує на похідність родового в названих функціях від досить поширеного у праслов'янській мові родового „назви речовини чи матеріалу, з якого складається названий у зв'язку з цією формою предмет” [138, с. 448-449], пор.: *свити простого сукна, каблучка коштовного металу* тощо.

М.В. Балко при описі цілісних словосполучень аналізованої моделі акцентує на формальній ролі іменника в них – він лише вказує на ту сферу ознак, яка використовується для характеристики предмета чи явища, граматично ж залежний прикметник необхідний для створення змісту, тому він і є семантично головним словом [13, с. 92-96], пор.: *...бо [воєвода **Кирпа**] належав до **людей вдачі незлобливої**...* (Павло Загребельний) → *людей вдачі*; *Ця кругловида і модно, як на ті часи, підстрижена панянка, що зовні нагадує – так на знімку – типових **кіноакторок другого плану**, [...] мала стати провідною супутницею **Антоничевого життя*** (Юрій Андрухович) → *кіноакторок плану*.

3.1.2. Уживання цілісних словосполучень моделей Adj₂ + S₂ та Praep + Adj₂ + S₂ у ролі детермінанта. Досить поширеним явищем української мови

є спеціалізація генітива на вираженні темпоральної семантики в детермінантній позиції речення. Однак показово, що самотужки функціонувати в такому значенні він не спроможний, і тому завжди за такого вживання поширюється ад'єктивом [54, с. 207; 128, с. 106-107]. До того ж, і на переважну більшість прийменникових форм родового поширюється облігаторне приєднання атрибутивних синтаксем, з-поміж яких, як і при безприйменниковому генітиві, найуживанішими є вказівні та означальні прономінативи на зразок *той, цей, такий, той самий, один, кожен* тощо, рідше використовують власне- та порядкові ад'єктиви на зразок *минулий, наступний, літній, зимовий, ранковий, перший, другий* і под. [54, с. 209]. Усе це уможлиблює потрактування конструкцій, що складаються з безприйменникового й прийменникового генітива темпоральної семантики та ад'єктива, як цілісних словосполучень, які підпорядковуються предикативному центру підрядним зв'язком у формі власне-вільного поєднання, напр.: *Я знаю певно: дня одного прохожий по пустих дорогах мені доручить мовчки меч увесь в щербі* (Оксана Лятуринська); *Гнат цього вечора нікуди не пішов* (Улас Самчук); *Здається, не плив я човником тієї ночі по Десні* (Олександр Довженко); *А одного ранку Мальва зникла* (Роман Іваничук); *І тієї ж миті її голова схилилась на мої груди, обливаючи мене щирими слізьми* (Олександр Жовна); *– Як знаєте, панове товариство, я минулого року ходив з ляхами у Крим, аж у Кафу* (Андрій Чайковський); *Зимової ночі приснився їй білий янгол* (Павло Загребельний); *Наступного ранку я відплив на торгівельному вітрильнику в Акерман* (Юрій Логвин); *Третього року не прийшла вже картка ні від батьків, ні від бабці* (Ірина Вільде); *Після першого разу вона ще і ще показувалася Волинові з води...* (Юрко Покальчук); *А між тим у Сашка з першого дня у війську були чималі неприємності* (Юрко Покальчук).

3.1.3. Формально-структурна модель $V_f + (Adj_5 + S_5)$. Особливістю утворень цієї формально-структурної моделі є те, що орудний субстантива неодмінно вживається з атрибутом, становлячи цілісне словосполучення, таким

чином, з опорним вербативом вільно поєднується не сам субстантив у формі орудного відмінка, а вся неподільна сполука. Ґрунтовний опис цілісних словосполучень сучасної української мови, як уже було зазначено, здійснила М.В. Балко, яка побудови даної моделі залежно від характеру відношень між синтаксичною домінантою-дієсловом і ад'юнктом-цілісною сполукою розподілила на дві підгрупи: 1) словосполучення з тавтологічними відношеннями; 2) словосполучення з плеонастичними відношеннями [13, с. 85].

Специфіку конструкцій з тавтологічними відношеннями становить те, що іменник-девербатив стрижневого дієслова не є інформативним, а основне змістове навантаження несе на собі ад'єктив, напр.: *І наколи справді всі заснули сильним сном від трунку, заправленого Андронаті усипляючим зіллям, за котрим ходив він два дні по горах, Андронаті і товариш винесли Мавру з дитиною з шатра* (Ольга Кобилянська); *Вже небо не біжить тим синьобілим бігом В своєму зорехмарному ряду* (Микола Вінграновський); *Нічого, каже, і на тому світі душа козацьким сміхом засміється, а вороги хай думають, що грім!* (Ліна Костенко).

Особливістю словосполучень з плеонастичними відношеннями є те, що субстантив називає поняття, імпліцитно виражене вербативом: *А „богиня” вже лежала горілиць і дивилась широкими очима в фіолетову темряву купе* (Володимир Винниченко); *Хай пада все, палає небо, А ти іди спокійним кроком До точки, що намітив оком* (Володимир Сосюра); *Заглядає в шибу казка сивими очима, Материнська добра ласка в неї за плечима* (Василь Симоненко); *...мамо, спитала Ганнуся хрипким, сливе басистим голосом, пощо там та пані сидить на тому возі?...* (Оксана Забужко).

Побудови обох підгруп трансформуються у вербально-адвербіальні словосполучення, прислівник яких є або дериватом прикметника, або композитом іменника й прикметника: *На вулиці – я чую крізь вікно – сміється жінка штучним сміхом* (Ліна Костенко) → *сміється штучно*; *А Шахай усміхнувся собі непомітно і ходив позад гармат розміреним нешвидким*

кроком (Юрій Яновський) → *ходив розмірено, нешвидко*; *Він [абат Бодо] теж завжди говорить притишеним голосом* (Павло Загребельний) → *говорить притишено*.

3.1.4. Формально-структурна модель S₁₋₇ + (Praep + Adj₅ + S₅). У конструкціях цієї формально-структурної моделі функціонує лише препозитив з (*із, зі*). Характерною рисою таких побудов є змістова обов'язковість атрибута при субстантиві, тобто ад'юнктом при синтаксичній домінанті-іменнику виступає цілісне словосполучення. Здебільшого нерозкладна сполука виражає постійну ознаку предмета, вираженого опорним компонентом, напр.: *Шапка-кубанка з чорним верхом ледве тримається на голові* (Юрій Яновський); *Козацький син з козацькими очима, при чому тут мечеть і той півмісяць?* (Ліна Костенко); *В мосяжне коливання передліта летить бджола, любов'ю обігріта, як янгол із надламаним крилом* (Василь Стус); *До речі, якраз саме в цьому місці живуть сині стрекози з оксамитовим крильцями* (Олександр Жовна). Однак трапляються утворення, де цілісне словосполучення вказує на змінну ознаку предмета: *Взагалі любив я книжки з м'якими палітурками* (Остап Вишня); *Там він представив його дружині, молодій дамі з модною зачіскою і пофарбованим „платиновим” волоссям, яка посадила його поруч себе* (Володимир Винниченко); *А тиша – як в соборі з давно-давно загубленим ключем* (Ліна Костенко); *Манюня з заплаканими очима махнула на неї рукою: відвернись мовляв* (Марина Гримич).

3.1.5. Формально-структурна модель S₁₋₇ + (Praep + S_{2,5,6} + Praep + S_{2,4,5,6}). У сполуках цієї структурної моделі найчастіше трапляються такі співвідносні прийменники: *від – до, з – до, з – в, від – в, в – на*. Зазвичай субстантиви, що входять до складу цілісного словосполучення, яке вільно поєднується з синтаксичною домінантою, містять у своєму значенні сему руху, напр.: *Чи серце знову плакати навчилось на цій дорозі в Київ із Лубен?!* (Ліна Костенко); *Вона встає і наново починає свою дорогу від вікна до дверей: що мав Богдан робити?* (Ірина Вільде); *...він саме переходив вагонами не в міру*

розхитаного пасажирського потяга сполученням із Франківська до Києва зі свого 18-го в буфетний 9-ий... (Юрій Андрухович); *Освітить горобина уночі від мого серця стежечку до тебе* (Оксана Мардус).

Слід зауважити, що за вживання конструкцій з двома співвідносними прийменниками й двома іменниками з просторовою семантикою при предикатах руху (та їхніх дериватах) їх не можна кваліфікувати як цілісні словосполучення, що сполучаються з синтаксичною домінантою підрядним зв'язком у формі вільного поєднання, оскільки в такому разі дві прийменниково-іменникові сполуки посідають позиції локативних синтаксем і є керованими, пор.: *дорога з Кіровограда до Києва – подорожувати з Кіровограда до Києва – подорож з Кіровограда до Києва; стежка від річки до лісу – прогулюватись від річки до лісу – прогулянка від річки до лісу* тощо.

3.1.6. Формально-структурні моделі S₁₋₇ + (Praep + S₅ + Conjunct + S₅) та S₁₋₇ + (S₂ + Praep + S₅). Роль синтаксичної домінанти у таких конструкціях переважно виконує субстантив з семантикою опредмеченої дії, яка передбачає як мінімум двох учасників, що й виражаються субстантивами-складовими самих цілісних словосполучень. У побудовах формально-структурної моделі S₁₋₇ + (Praep + S₅ + Conjunct + S₅) завжди функціонує препозитив *між* та кон'юнктив *і* (*й, та*), напр.: *Суть у тому, що вони пропонують інший спосіб розв'язання суперечки між Америкою і Радянським Союзом, чи інакше кажучи: між Заходом і Сходом* (Володимир Винниченко); *Поки тривало змагання між східною і західною церквами, поки роменські імператори намагалися запанувати в своїй частині світу, на заході запекло змагалися між собою папа й германський імператор...* (Павло Загребельний), а в утвореннях формально-структурної моделі S₁₋₇ + (S₂ + Praep + S₅) – препозитив *з* (*зі, із*), напр.: *Зустріч Шахая з Єськовим відбулася в маленькій кімнаті з невеличким віконцем* (Юрій Яновський); *Стосунки чоловіка з жінкою породжують небажаний стан душі, чоловік, у захватах жоною, відволікається думкою від Бога, тому все це пронизано гріховністю і найбільшими небезпеками* (Павло Загребельний); *...і в сутичці святого з ганебним світлішає розум зацькований мій* (Ліна Костенко).

Сполуки зазначених формально-структурних моделей виступають синтаксичними синонімами – побудови з родовим і орудним відмінками відрізняються від побудов з двома орудними тільки додатковим семантичним відтінком посесивності – і легко трансформуються одна в одну, пор.: *Імператорові стало відомо про дружбу між жоною і*

сином (Павло Загребельний) → *Імператорові стало відомо про дружбу жони з сином; Дивно, чому вона, Ляля, ніколи не замислювалася над стосунками Масюні з Рюриком?* (Марина Гримич) → *Дивно, чому вона, Ляля, ніколи не замислювалася над стосунками між Масюнею і Рюриком?*

3.2. Формально-структурні моделі конструкцій з ад'юнктом-генітивом

Чи не найцікавішим щодо потрактування в сучасній українській мові є родовий відмінок. Поштовхом до адекватного визначення функцій і статусу генітива стало теоретичне положення про його похідність від номінатива й акузатива, обґрунтоване незалежно один від одного Е. Бенвеністом і Є. Куриловичем [18, с. 156-164; 116]. В україністиці ця теорія набула поширення в дещо зміненому вигляді. І.Р. Вихованець на матеріалі української мови довів, що родовий відмінок не може безпосередньо ґрунтуватись на знахідному. Субстантивні конструкції із об'єктним генітивом на зразок *перегляд фільму* походять не від відповідних дієслівних словосполучень *переглядати фільм*, а від пасивних речень, що у свою чергу утворились з активних: *Діти переглядають фільм* → *Фільм переглядається дітьми* → *Перегляд фільму дітьми*. Саме через це родовий в українській мові ґрунтується не на називному і знахідному, а тільки на називному, а вже за його посередництва й на знахідному [40, с. 146-151; 42, с. 61-62; 68, с. 7].

Зважаючи на похідність генітива навіть у своїх первинних власне-відмінкових функціях, немає сумнівів щодо його абсолютної транспозитивної природи. Специфікою приіменникового генітива в сучасній українській мові є його спеціалізація на виконанні ад'єктивної функції [138, с. 448-454; 20, с. 35; 43, с. 50-51; 68, с. 7, 8; 226, с. 98]. А отже, не слід беззастережно кваліфікувати форму підрядного синтаксичного зв'язку генітива з опорним субстантивом як керування, оскільки валентні властивості останнього не завжди вимагають обов'язкового приєднання атрибута.

3.2.1. Формально-структурні моделі побудов із залежним безпрійменниковим генітивом

3.2.1.1. Формально-структурна модель $S_{1-7} + S_2$. Оскільки валентність власне-іменника не відкриває позиції, яка обов'язково має бути заповнена родовим відмінком з атрибутивним значенням, між компонентами побудов цієї формально-структурної моделі встановлюється підрядний прислівний зв'язок у формі вільного поєднання у відмінковому вияві.

Генітив у сполуках вказаної вище формально-структурної моделі має таку семантику:

1) посесивну різних відтінків – власне-посесивну, напр.: ...чи думав *Байда про такого внука, що зрадить славу прадіда свого?! (Ліна Костенко); Промінь сонця гасне у косі (Микола Вінграновський);* іманентно-посесивну [65, с. 45], напр.: *А з безгоміння, з тлуму світового напружена підноситься рука і пісня витикається тонка, як віть оливи у долоні бога...* (Василь Стус); *В кам'яному черві сиджу як Йона в черві кита (Ліна Костенко); Поети – не кроти. Поета очі – це вітчизни очі (Микола Вінграновський);* реляційно-посесивну, напр.: *– Та це ж вдова полковника Пилипа, який іще під Корсунем поліг! (Ліна Костенко); Ця річечка – Дніпра тихенька синя доня...* (Микола Вінграновський); посесивно-агентивну, напр.: *Король із казки Андерсена такі зажурені мав очі (Галя Мазуренко); [Музикант] Ростуть могутні дерева. Таких тепер нема. Ну такі, як на героїчних пейзажах Пуссена (Микола Куліш).*

Нерідко структурна схема розглядуваної моделі словосполучень ускладнюється за рахунок приєднання до залежного генітива компонента з атрибутивною семантикою, напр.: *Десь дзвони далекої церкви потужно гудуть над містечком (Ліна Костенко).* Посесивне значення родового відмінка поряд з родовим якісної характеристики найбільшою мірою репрезентують його вияви атрибутивності [68, с. 10].

Родовий посесивний при власне-субстантивах за своїм походженням є аналогічним до родового суб'єктного й об'єктного. Сполуки на зразок *голос горлиці* утворилися шляхом редукції предикатного слова й посилення функціонального навантаження родового, „що поєднує в собі значення посесивного суб'єкта і завуальоване значення редукованого предиката” [40, с. 150-151], напр.: *Горлиця має голос* → *Я вранці голос горлиці люблю* (Ліна Костенко) (пор. також міркування Е. Бенвеніста – [18, с. 163-164]).

Реалізацію саме атрибутивних відношень у конструкціях цього типу підтверджує й трансформація залежного генітива в ад'єктив, пор.: *очі поета* → *поетові очі*; *промінь сонця* → *сонячний промінь*; *череву кита* → *китове череву*; *дзвони церкви* → *церковні дзвони*;

2) близькою до попередньої є функція генітива й у сполуках розглядуваної моделі з ад'юнктом-власною назвою. Такі побудови є конденсатами – компонент, що у вихідних конструкціях керує родовим відмінком, еліпсується, у результаті чого останній починає вільно поєднуватися з опорним іменником, напр.: *На площі Згоди біля Луксорського обеліска маршал побачив уперше крізь вулицю Єлісейських Полів – Триумфальну арку* (Юрій Яновський) ← *площа, названа на честь згоди*; *З лівого боку, на самій сцені, великий портал храму Артеміді* (Леся Українка) ← *храм, побудований і названий на честь Артеміді*; *Ми вже прийшли. В підземку зійдем На станції Тараса Шевченка* (Василь Герасим'юк) ← *станція, названа на честь Тараса Шевченка*. Значення генітива в подібних утвореннях пропонують інтерпретувати як родовий відношення предмета до особи (чи події), на честь якого (чи якої) його названо [20, с. 39-40];

3) певним чином дотикається до вищевказаної й семантика родового відмінка при синтаксичній доміні, вираженій лексею *портрет*, напр.: *Біля лампи висів портрет Сталіна в уніформі генералісимуса і з добрим, привітним усміхом батька* (Володимир Винниченко); *Тоді, коли я дивився на його фізіономію, мені чомусь спало на думку, що до цього обкуреного типа,*

*недопалків та задимленого кабінету доречніше пасував би не **портрет Павлова**, а скоріше якогось анархістського лідера (Олександр Жовна); А ще зняли зі стіни **портрет Тараса Шевченка** і рушники (Марина Гримич).* Інтерпретація її як посесивної [20, с. 39] видається помилковою, адже генітив у таких сполуках означає не ту особу, якій належить портрет, а ту, яка на ньому зображена. Витворення цих конструкцій відбувається під дією аналогії до побудов з синтаксичною домінантою-словом *зображення* та ад'юнктом родовим відмінком іменника, що виражає особу, яку зображено. Між компонентами сполук на зразок *зображення Тараса Шевченка* підрядний прислівний зв'язок реалізований у формі керування в силу вербативної природи опорного субстантива й походження цих субстантивних словосполучень від відповідних дієслівних на зразок *зображати/ зобразити Тараса Шевченка*, але в аналогічних утвореннях з синтаксичною домінантою *портрет* маємо форму підрядного зв'язку вільне поєднання, бо лексема *портрет* є власне-іменником, а через це не наділена валентністю для приєднання об'єктної синтаксеми. Окрім семантики об'єкта змалювання на генітив у побудовах на кшталт *портрет Тараса Шевченка* накладається значення ознаки, тому функцію родового в таких сполуках маємо підстави схарактеризувати як синкретичну об'єктно-атрибутивну. Аналогічною є природа генітива й у сполуках з опорними субстантивами *монумент, статуя, погруддя* і под., напр.: *...в хаті перед іконою Пресвятої Діви горить, як звичайно у побожної Іванихи Дубихи, мале миготливе світельце (Ольга Кобилянська); Статую Феміди, символ загальнолюдського суду, що її закопав був більшовизм, ми знову одкопуємо і ставимо на цей стіл (Микола Куліш); Ірина сіла на стілець, крутнулася на ньому, повернувшись до вікна, з якого відкривалася панорама столиці, і закурила сигарету (Марина Гримич);*

4) ознаки за місцем перебування, або локативну, напр.: *Року 1931 Генева уже містилися на Володимирській вулиці між Великою Підвальною і Софійською вулицею у тім будинку, де раніше мешкала спілка педагогічних*

робітників Київщини (Тодось Осьмачка); *Недаром європейська бджола брала нектар з квіток Андалузії* (Ліна Костенко); *Як чорний чай, як чорний чай Цейлону, Мені це літо впало у лиман...* (Микола Вінграновський). Такі субстантивні словосполучення з родовим місця перебування подібно до субстантивних словосполучень із посесивом без втрати семантики трансформуються в атрибутивні, пор.: *робітників Київщини* → *київські робітники*, *квітки Андалузії* → *андалузійські квітки*, *чай Цейлону* → *цейлонський чай*;

5) стосунку, напр.: *Бо що міг сказати проти таких велетнів якийсь крихітний професор університету, або директор якогось бюро міністерства, або редактор їхньої мізерної газетки* (Володимир Винниченко); *І не було ні одної струни на Єгипетських арфах, Щоб не співала хвали повновладній цариці Єгипту* (Леся Українка); *Директор чоловічої гімназії виходить на підвищення* (Ірина Вільде); *Тож директором інтернату врешті погодився стати такий собі Малафей...* (Юрій Андрухович). Ця функція родового відмінка подібна до локативної, однак було б помилковим її так кваліфікувати, бо залежний генітив вказує не на місце перебування предмета, вираженого опорним субстантивом, а на місце його діяльності й водночас на його стосунок (належність) до певної установи чи організації, у якій ця діяльність відбувається;

б) цілого стосовно частини, названої синтаксичною домінантою, напр.: [Зарембський] *Нам тісно танцювати! Земля старої Польщі ввігнулася під нами, як старий селянський тік* (Микола Куліш); *Усі стіни вежі були пошкрябані написами* (Павло Загребельний); *Він цілує її в плече під бретелькою сукні й бурмоче щось про своє розлучення...* (Оксана Забужко); *Вечір напередодні Різдва у різних краях України зветься по-різному: Святвечір, Канун, Вілія, Багата кутя* (Україна молода). Такі конструкції виникають внаслідок конденсації дієприкметникових зворотів чи навіть підрядних предикативних присубстантивно-атрибутивних частин, пор.: *І на старому клапті гобелена рудий мисливець і трава зелена* (Ліна Костенко) ← *клапоть*,

вирізаний з гобелена ← клопоть, який вирізали з гобелена; Як не стояти так, як я стою В просторій залі мудрого музею? (Олег Ольжич) ← зала, яка знаходиться в приміщенні музею;

7) наповнення, вказуючи на те, чим (ким) наповнений (населений) предмет, виражений опорним компонентом, напр.: *Може десь є лотоси і гінкго, тихі ріки і рожева даль – у краю неляканих фламінго, де росте неламаний мигдаль* (Ліна Костенко); *Тоді прости, прощай, проклятий краю, вітчизно боягузів і убивць* (Василь Стус); *О, світе підлости й брехні, Насильства, підступу й сваволі!* (Наталя Лівицька-Холодна); *Замовкла пісня солов'їна, і вся в крові лежить вона, моя прекрасна Україна – квіток і сонця сторона* (Володимир Сосюра);

8) дотичною до щойно схарактеризованої є семантика генітива в конструкціях з синтаксичною домінантою субстантивом, що виражає назви мір часу. Таку функцію родового витлумачуємо як значення темпорального наповнення, напр.: *Як я люблю оці години праці...* (Леся Українка); *Ось і тепер ви пошкодували хворій людині двадцять чотири хвилини – нікчемні хвилини вашого життя* (Іван Кочерга); *Краще розповів би, як і при чийй допомозі поцупив пушкранянське паламарство, де був понад півтора року: адже відчислили його з семінарії в кінці першого року навчання...* (Микола Сиротюк); *За багато років проживання в нашому будинку, жодного разу не бачив я її в такому відвертому, навіть демократичному вбранні* (Олександр Жовна);

9) компаративну, напр.: *Княгині Ольги слава гнівна, І Святослава меч гіркий, язичеського повен гніву, Ти вперся лобом у віки, І зором воїна і мужа Ти бережеш Дажбога лик* (Микола Вінграновський); *Але говорила вона, попри все, тоном класної керівнички, що розповідає шестикласникам, як треба поводитися* (Юрко Покальчук); *Вона мала розум криміналіста-аналітика, тонкого знавця предмета свого зацікавлення* (Любко Дереш). Вираження генітивом саме такого значення підтверджується й похідністю цих словосполучень від конструкцій з порівняльним зворотом, пор.: *Умер давно*

той цар з лицем тирана (Леся Українка) ← *Умер давно той цар з лицем, як у тирана*;

10) суб'єкта дії чи стану, результат якої (якого) виражений синтаксичною домінантою-девербативом, напр.: *Любов чортів до музики і пісень натякає на шум хмар і дощу, на свист вітру* (Іван Нечуй-Левицький); *Луна від людських розмов і крику пастушків, від мекання овець та іржання коней, реву волів та корів йшла в поле з усіх царин села мальовничим звучанням...* (Тодось Осьмачка); *А за стіною плач дитини, а хтось регоче за стіною* (Василь Стус); *У битві доль, політик і систем Мої набої – у його [мого народу] гарматах* (Микола Вінграновський). В утвореннях цього типу на суб'єктну семантику генітива нашаровується відтінок посесивності, а отже, значення родового у таких побудовах можна визначити як суб'єктно-посесивне (пор.: Н.В. Гуйванюк домінувальним у подібних словосполученням вважає відтінок посесивності [65, с. 46]).

Форму підрядного зв'язку між компонентами таких словосполучень деякі лінгвісти кваліфікують як керування [164, с. 170-186; 68, с. 10-11], однак говорити про керування, нібито зумовлене дієслівною природою синтаксичної домінанти, не досить підстав, оскільки у вербативних сполуках, що є вихідними для субстантивних, дієслово не керує іменником, а знаходиться з ним у рівноправному двобічному зв'язку предикативного характеру у формі координації, тому й не може передати цю здатність своєму деривату, пор.: *Мов тихий дзвін гірського кришталю, неказане лишилось неказаним* (Ліна Костенко); *дзвін кришталю* ← *кришталю дзвенить*;

11) носія опредмеченої ознаки чи властивості, вираженої деад'єктивом, напр.: *... І скинеш, як порвану лаху, І слабість, і сумнів, і марність життя, Коли ти не відаєш страху* (Олег Ольжич); *І напружений погляд хоче Відшукати у тьмі глибокій, Блискавок фанатичні очі, А не місяця мрійний спокій* (Олена Теліга); *Ця осінь мене намовчала Передсмертною зрілістю плоду, що – от! – упаде...* (Оксана Забужко). Вихідною одиницею даних

субстантивних словосполучень з опорним відад'єктивом є речення з прикметником у функції предиката, пор.: *Страждання були гіркими* → *Ця гіркота пригашених страждань*, *Ці білі квіти суму на подушці...* (Микола Вінграновський). Деякі науковці з-поміж цих побудов виокремлюють осібно конструкції, де в ролі синтаксичної домінанти виступають субстантиви-назви істот, потрактовуючи значення родового відмінка деад'єктива при них як посесивно-кваліфікативне [65, с. 46], напр.: *Навіть точний розум абата Бодо був безсилий перед чистотою Євпраксії* (Павло Загребельний).

А.С. Джура витлумачує родовий при деад'єктивах керованим компонентом, що зумовлюється валентністю опорного іменника, успадкованою від твірного прикметника [68, с. 8]. Проте ми схильні прийняти позицію іншої дослідниці – О.І. Ващенко, яка зазначає, що відад'єктивні субстантиви після свого утворення набувають валентних рис, притаманних непохідним іменникам, а саме „відприкметникові іменники можуть виявляти пасивну валентність у сполученні з іменником у формі родового безприйменникового” [30, с. 8]. Тобто природа зв'язку генітива атрибутивної семантики з опорним деад'єктивом аналогічна до природи його зв'язку з власне-іменником, а отже, підрядний зв'язок у таких конструкціях реалізується у формі вільного поєднання.

3.2.2. Формально-структурні моделі побудов із залежним прийменниковим генітивом

3.2.2.1. Формально-структурна модель $S_{1-7} + \text{Praep} + S_2$. Найчастіше прийменниковий генітив, що вільно поєднується з синтаксичною домінантою-субстантивом, вживається з препозитивом *z* (*зі*, *із*), маючи узагальнену семантику ознаки за джерелом виникнення, появи або розповсюдження предмета. У залежності від дистрибутивних умов і лексичного наповнення функція такого ад'юнкта характеризується різноманітними значеннєвими відтінками й полягає у вираженні: 1) ознаки особи за її географічним чи соціальним походженням, напр.: *Маршал замовк несподівано і зрадив звичай*

своїх **предків з Великого Лугу**: *пожалів жінку* (Юрій Яновський); *Послухай*, – каже, – *дівчино з Полтави*, де ти навчилась брати ці **октави**? (Ліна Костенко); – *Оця земля, що за селом засіяна тепер буряками, колись належала панові з мужиків Терещенкові* (Тодось Осьмачка); за місцем проживання, напр.: *І начальник запобігливо простягнув рук на двері танку, не сміючи йти **попереду** такого поважного гостя із столиці* (Володимир Винниченко); *Я гадаю, що **приставник з Москви** не буде оглядати нашого хазяйства аж у степу* (Тодось Осьмачка); 2) ознаки предмета за місцем, з якого його отримали, напр.: *Раз на північ ішов караван, щоб одправить за моря **Награбовані скарби з руїн фараонів забутих*** (Леся Українка); *Євпраксія мовчала. **Вісті з Італії** не обходили її* (Павло Загребельний); *У своїх листах з України Карл-Йозеф Цумбруннен писав [...]* (Юрій Андрухович); 3) ознаки предмета за джерелом відомостей про нього, напр.: *Стояв Пушкар, як сивий дуб озимий, Стояв Богун, як **лицар із казок*** (Ліна Костенко); *На нарадах я уважно слухаю директрису і занотовую до записника **найцінніше** з її промов* (Олександр Жовна); 4) ознаки опредмеченої дії за місцем, з якого ця дія поширюється, напр.: *Не чути було ні **співу з села** – ні дівочого, ні парубочого, ні **крику** водяного бугая з **очеретів** понад річкою, ні зозулі, ні солов'я, ні свисту від лету зляканої десь дикої качки* (Тодось Осьмачка); *Щось непевне літало довкруг і в Малому Ріжні, аж поки не перелякало **окриком із вантажівки**, що вигулькнула зненацька із-за повороту на спустілу вулицю: – О! І ета **хочет!*** (Марія Матіос); 5) ознаку предмета за сферою, з якої цей предмет взято, напр.: *Для нас тепер zostались тільки **уривки з давньої міфології**, що дійшли до нашого часу в устах народу* (Іван Нечуй-Левицький); *Занотував я тут **найголовніші моменти з свого життя** та **найголовніші риси** моєї вдачі й світовідчужання, що лягли в основу моєї літературної роботи* (Остап Вишня); *Який веселий **фрагмент із** моєї шаленої **долі?*** (Ліна Костенко); 6) ознаку предмета за сферою, в якій відбувається його діяльність, напр.: *Пригадав, як Люся, наш **менеджер з персоналу**, інструктувала книжкових продавців щодо спілкування з клієнтами* (Любка

Дереш); 7) ознаку предмета за матеріалом чи речовиною, з яких його виготовлено, напр.: *Як передать волошки зір, Що ніччю тягнеться до зір, Або як у ставок глибокий Журлива дивиться осока, Чи у короні з янтаря В вечірній океан – зоря?* (Володимир Сосюра); *Настка в полі, як дід, заночує У хатиночці з лободи...* (Микола Вінграновський); *На Святвечір обов'язково готували кутю – обрядову страву з цілих злакових зерен* (Україна Молода); 8) лімітативне значення, напр.: *Сьогодні він залишить вам набір можливих варіантів задач і прикладів з математики... Це не ті самі задачі...* (Юрій Мушкетик); *Ішов я на випускний екзамен з першооснов слова божого...* (Юрій Ячейкін); *...котрий завжди і на все мав готову помірковану відповідь і не пропустив жодної лекції з порівняльного мовознавства...* (Юрій Андрухович); *...аби встигнути до вечірнього телефільму і ще трішки перед сном зануритись у чергову книжку з фантастики...* (Юрко Покальчук); *Світлана закінчила аспірантуру з історії мистецтва, мала захищати дисертацію, а наразі працювала редактором музичної програми на радіо* (Юрко Покальчук).

Подібною семантикою у конструкціях розглядуваної формально-структурної моделі характеризується й родовий з прийменником *з-під*, напр.: [Русалка] *Ой леле! хижу? То се тут люди будуть? Ой ті люди з-під стріх солом'яних! Я їх не зношу! (Леся Українка); Ти не можеш мене покарати блискавками з-під милих брів, бо тебе я навіки втратив Ще до того, як вперше стрів (Василь Симоненко); Скликаю вас. Над цим не владен ворог. Почуйте слово з-під мого пера! (Ліна Костенко).*

Прийменниково-відмінковому комплексі „*від (од) + родовий відмінок*” також не властиве розмаїття відтінків атрибутивного значення: зазвичай він, як і прийменниково-відмінковий комплекс „*з (зі, із) + родовий відмінок*”, репрезентує ознаку предмета за джерелом, умовами або причиною його появи, напр.: *Латину тільки що сказали, що од Енея єсть послы* (Іван Котляревський); [Зарембський] *А тим часом ваш тато при тих самих зорях складав золоті узори з **прибутків від** моєї **фабрики*** (Микола Куліш); *Генріх III*

може бути згаданий тут лише з тої причини, що його **донька від першої жони** Кунегільди – на ймення Адельгейда – була абатисою в Кведлінбурзі саме тоді, як привезено туди молоду маркграфиню Пракседу (Павло Загребельний); Так удруге не буде; удруге – не правда, а – звичка: Все занадто впритул, навіть видно **патьоки від сліз...** (Оксана Забужко); На мої білостінні міста впала темна утомлена тиша – ніби **тінь від хреста** (Ігор Римарук).

Генітив з препозитивом в своїм функціональним навантаженням наближається до родового безприйменникового, спеціалізуючись на вираженні посесивного значення, напр.: *І погнався лицар хутко Через доли, через гори, І спинився **під віконцем У своєї Ізидори*** (Леся Українка); *Які в **безумців важкі й самотні голови!*** (Василь Герасим'юк); *Губи в **Тані** були припухлі й широкі* (Марія Матіос).

Більшою семантичною розгалуженістю порівняно з іншими характеризується сполука родового з прийменником *до*, маючи таку семантику: 1) атрибутивно-квантитативну, тобто вказує на ступінь вияву імпліцитної ознаки субстантива. Напр., у реченні *Дорога йшла кудись на Овруч в лісах і **травах до колін*** (Ліна Костенко) синтаксема *трави* має атрибут *високі*, що його стосується адвербіальна синтаксема міри й ступеня *до колін*, яка через імпліцитне вираження атрибута формально підпорядковується субстантиву, пор.: *трави до колін* ← *трави висотою до колін* ← *трави, висота яких доходить до колін*. Пор. також: *Тож навезуть возів стонадцять хмизу, ввіткнуть меча та як підпалять знизу! – аж гуркотить **багаття до небес*** (Ліна Костенко). Подекуди квалітативне значення такого ад'юнкта реалізовується через вираження ознаки процесу чи якості за їх тривалістю, напр.: *...це було **поїдання до блювоти** приторної нуги від якої зводить щелепи склеюються зуби витягаються пломби...* (Марина Гримич); *Злазьте з барикад, **герої до першої скрути*** (Ліна Костенко); 2) атрибутивно-локативну, уживаючись при іменниках із семою шляху та виражаючи ознаку за кінцевою точкою цього шляху, напр.: *Тепер він мав певність, що його **арештують,***

може, навіть раніше, ніж він одержить із Спілки українських письменників „путівку” до Криму (Тодось Осьмачка); *Не шукав я до тебе Ні стежки, ні броду, Бо від тебе узбіччям ніколи не брів...* (Василь Симоненко); *Привіт вам, соки чистої землі, І вам вітри великі і малі, Я вами жив в дорозі до людей!..* (Микола Вінграновський); 3) ознаки предмета за його призначенням, напр.: *Колись король остготів Теодоріх у листі до короля франків Клодея казав, що Бог з’єднує королів святими узами родинності для того, щоб на їх миролюбних взаєминах заснувати бажаний спокій народів* (Павло Загребельний); *Сиділи вчені шведської столиці, шукали ключ до тої тасмниці* (Ліна Костенко); 4) при субстантивах-назвах почуттів і емоцій вказує на ознаку за спрямуванням цих почуттів і емоцій, напр.: *Воно [слово] над зорі лине, а в нім живуть як спів любов до Батьківщини і лють до ворогів* (Володимир Сосюра); *Треба рятувати людину від ганебної пристрасі до золота* (Юрій Яновський); *Бо ніщо так не знесилює жінку, ніщо не вкидає в глибший розпач, ніж брак уваги до неї* (Павло Загребельний); *Дмитро втратив сон, охоту до роботи* (Марія Матіос); 5) посесивну з відтінком адресатності, напр.: *Заїде до Дідони в гості І буде там бенкетовать...* (Іван Котляревський); *Після того, як Оксен одружився проти волі старого і батько вигнав його з хати, Оксен не заглядав до нього у двір* (Григорій Тютюнник); *...До Масюні в кімнату зайшов Мольфар* (Марина Гримич); *Повернувшись, мало не одразу побіг він до Світлани в редакцію* (Юрко Покальчук).

Значення ад’юнктив, виражених поєднанням генітива з препозитивами *для* і *без*, досить одноманітні, що, напевне, продиктовано функціональними особливостями відповідних прийменників: родовий з прийменником *для* вказує на ознаку предмета за його призначенням чи метою використання, напр.: *Це була прикра несподіванка для папи* (Павло Загребельний); *Ми вже мов корінь для чужої брості* (Ліна Костенко); *Тож обрали собі ці дві родини місце для життя подалі від людних доріг та тьми задрісних очей* (Марія Матіос), а з прийменником *без* – на ознаку за відсутністю чого-небудь, напр.: *А коли ні, то*

де ж оті **Слова без страху і облуди**, Слова великі і прості, Що б'ють в лице і палять груди? (Наталя Лівицька-Холодна); А що було – великі напасті, негоди, **ночі без свічок**, і кожен день – ворожі напади, а те що є? – про те мовчок (Василь Стус); **Життя без інтриги** – прісне (Марина Гримич).

Значно рідше при синтаксичній домінанті-субстантиві в ролі ад'юнкта виступає родовий з прийменниками *серед, проти, край, уздовж* тощо, зумовлюючи встановлення в таких конструкціях атрибутивних відношень з різними відтінками адвербіальності, напр.: **Життя серед людей** – це та ж кімната сміху. Між тисячі дзеркал жахаєшся – невже?! (Ліна Костенко); Він прийде до тебе немовби сповідатись і на сповіді відкриється тобі, що має якийсь злочинний **намір супроти влади** (Володимир Винниченко); І раптом бачу степ і турсу, Могили, квіти і ставок, **Чепурний зимівник край лісу** І в степ закоханий садок... (Юрій Дараган); Дарка дивилася через вікно на виснажене лапчасте листя каштану **на скверіку проти гімназії** (Ірина Вільде); ...обличчя ж їхні миготливі й синюшні, немов **ліхтарі вздовж дороги в підземне царство** (Ігор Римарук); У тому ж і біда вся – **при владі чоловік належить не собі** (Ліна Костенко).

Про реалізацію підрядного прислівного зв'язку в конструкціях аналізованої формально-структурної моделі у формі вільного поєднання свідчить невалентна сполучуваність компонентів та їхнє утворення в результаті певних дериваційних процесів, пор.: [Мавка] **Ясне намисто з кришталю грає і ряхтить усюди...** (Леся Українка) ← *Намисто виготовлене з кришталю; Там побачив корито для промивки золота* (Юрій Яновський) ← *Корито призначене для промивки золота; ...і мати моя вигляда свого сина в хатині сумній край села* (Володимир Сосюра) ← *Хатина знаходиться край села; Було життя як віриш без пунктуації, а смерть поставить крапку і тире* (Ліна Костенко) ← *Віриш був без пунктуації* ← *Віриш не мав пунктуації; Весна спричинює тимчасове псування шкіри в жінок* (Юрій Андрухович) ← *В жінок є шкіра* ← *Жінки мають шкіру і под.* Більшість таких ад'юнктивів без втрати

семантики трансформуються в ад'єктиви, пор.: *Вони, видно, надіялися, що гість з Києва прийме батькову хоробливість за наслідки пияцтва* (Тодось Осьмачка) → *київський гість*; *А між іншим: ти певна, що вона вчора підслухувала під дверима в Марусі?* (Володимир Винниченко) → *під Марусиними дверима*; *Якщо ж ти хмара, а без грому, Якщо ти буря без води – Пливи у далеч невідому, А душу збоку обійди...* (Василь Симоненко) → *безводна буря* і т. ін.

3.2.2.2. Вільне поєднання прийменникового генітива як форма підрядного детермінантного зв'язку. Досить поширеним явищем сучасної української мови є посідання прийменниковим генітивом у силу певних дериваційних процесів місця адвербіальної синтаксеми, що, відповідно, на формально-граматичному рівні виявляється у встановленні між ним та предикативним центром речення детермінантного синтаксичного зв'язку, єдиною формою реалізації якого є вільне поєднання, пор.: *Компаньйони прокинулися від холоду* (Юрій Яновський) ← *Компаньйони прокинулися, бо було холодно*; *Священний кінь з недогляду втонув* (Ліна Костенко) ← *Священний кінь втонув, бо недогледіли*; *...тепер Журини не було: кинулася в Рейн, і її поховали навіть без церковного відспівування як самогубцю...* (Павло Загребельний) ← *Її поховали, не відспівуючи* ← *Її поховали + Її не відспівували*; *Зверніть увагу на той факт, що ми брали для допомоги собі навіть генералів і то таких, що уставали й лягали, думаючи про царя* (Тодось Осьмачка) ← *Ми брали навіть генералів, щоб вони нам допомагали* і под. У детермінантній позиції родовий відмінок здебільшого виступає в комплексі з препозитивами *від* (*од*), *з*, *без*, *для* та деякими іншими й має обставинну семантику таких різновидів: 1) каузальну, напр.: *І Тясмину тісно од трупу козацького й крові...* (Василь Стус); *Буду шаленіти від любові До моїх прозорих сіл і міст...* (Василь Симоненко); *Від думання можна ослабнути* (Марія Матіос); *Господи Боже! Плакала вона з горя, з злиднів, з турботи і жалу, туги, але плакала і з радості, коли батько ступив в її хатину і вони пізналися* (Ольга Кобилянська); *І застогнуть з глухого болю Верховіття струнких дерев...* (Андрій Гарасевич);

2) кондиціональну, напр.: *Тепер твій син од горя бешкетує. Квітучі села спалює орда. А ти сидиш без війська, без шкатули. Та ще й про жінку думаєш. Біда* (Ліна Костенко); *Сумні без батька двоє діток цих* (Микола Вінграновський); *Смерті нема для творців!* (Володимир Сосюра); *Я слухаю нечутні голоси серед німої музики мозаїк* (Ліна Костенко); 3) каузально-кондиціональну, напр.: – *Ти повинна повідомити мене про все, що тобі стане відомо про цю справу чи то з розмов у твоїй родині, чи з якихось листів, чи з висловів інших людей* (Володимир Винниченко); *Якби під ним не встрелили коня, хіба б поліг від рук якогось драба козак Небаба, вихрові рідня?!* (Ліна Костенко); *Знала напевне лиш одне: без якоїсь дуже важливої притичини ніхто б не залишив її саму на три доби в криївці без права виходу* (Марія Матіос); 4) мети, напр.: *Ця річечка тече для клена і для мене...* (Микола Вінграновський); *Одне слово, професор Анджилеску належав до людей, що їх іноді кидає природа на життєвий ринок для реклами власної продукції* (Ірина Вільде); *Дзвеніла зброєю київська дружина, яку великий князь виділив для супроводу княжни Євпраксії* (Павло Загребельний); 5) темпоральну, напр.: *Нашвидку сьорбнувши чаю, побігли в долину і ходили там до повної темноти* (Юрій Яновський); *Але за Румунії задля цієї маленької дурнички треба було спродати маєток, а тепер – за совітів – уже й остерігатися треба, аби не затруїли кров* (Марія Матіос); *Після обіду він сів за кермо службового „Москвича” з червоними хрестиками на вікнах і, нікому нічого не сказавши, кудись поїхав* (Олександр Жовна); *І знову впродовж літа дозрівав у вогні кохання Царівни О...* (Юрко Покальчук); *Тому його проза хвора від народження, вона викликана не польотом духу, а хімічними реакціями в організмі* (Марина Гримич); 6) локативну, напр.: *Побачила Юнона з неба, Що пан Еней на поромах...* (Іван Котляревський); *Закони тайги кажуть, що біля вогню не можна убивати, отож сон їхній був цілком безпечний* (Юрій Яновський); *Де літо маки стеле килимами, дитя в городі ходить коло мам*

(Ліна Костенко); *Поселили Петра у баби Марії, якій перекотилося вже десь за вісімдесят* (Юрко Покальчук).

3.2.2.3. Формально-структурна модель $V_f + Praep + S_2$. Родовий прийменниковий підпорядковується формою вільного поєднання дієслову досить рідко й відзначається в цій позиції доволі обмеженим колом значень, на відміну від поширеності свого вживання й розгалуженості семантики в детермінантній позиції. Ад'юнкт розглядуваної формально-структурної моделі спеціалізований на виконанні здебільшого нехарактерних для детермінанта функцій – способу дії, напр.: *Накази партії треба виконувати без найменших ухилів* (Володимир Винниченко); ... *і безтурботна молодь без акценту вже розмовляє мовою заброд* (Ліна Костенко); *І Гордій, жмурячися і розшолопуючи, умився з відра коло криниці* (Тодось Осьмачка); *Писарчуки універсали писали з голосу мого* (Ліна Костенко); *Обличчя його було пом'яте, у червоних плямах, з-під понурого чола на мене дивилися його вовчі очі...* (Олександр Жовна) та квантитативної, напр.: *І лиш діди, як сонце похолоне, Розказують повільно, ніби сон, Що бивсь він до останнього патрона І не хотів здаватися в полон* (Василь Симоненко); *В хвилини розпуки, напившись до одуріння, хотів відібрати собі життя* (Павло Загребельний); *Він червонів при таких розповідях, хвилювався аж до трему в колінах...* (Юрко Покальчук).

3.2.2.4. Формально-структурні моделі $Adj + Praep + S_2$, $Part + Praep + S_2$ та $Adv + Praep + S_2$. Витворення сполук з синтаксичною домінантою, вираженою прикметником чи дієприкметником, та ад'юнктом-прийменниковим генітивом є наслідком кількох етапів синтаксичної деривації й зумовлене прагненням до економії засобів вираження думки та стислості викладу [14]. На першому етапі дериваційних процесів у одній з вихідних реченнєвих побудов відбувається редукція присудка й трансформація підмета в прийменниково-відмінковий комплекс, який посідає детермінантну позицію стосовно другої вихідної реченнєвої побудови, предикат якої виражений ад'єктивом. Наступним етапом є подальша перебудова реченнєвої конструкції, у результаті чого ад'єктив транспонується з предикативної в атрибутивну позицію, а генітив з прийменником втрачає детермінантну позицію й закріплюється за ад'єктивом, а відтак між ними встановлюється підрядний

прислівний зв'язок у формі вільного поєднання, пор: *На червоному від хвилювання чолі йому виступив піт, як на холодному склі від дихання* (Володимир Винниченко) ← *Чоло червоне від хвилювання* ← *Чоло червоне, бо людина хвилюється*. У випадках з дієприкметником деривація ускладнюється ще однією стадією – трансформацією дієслова-предиката в дієприкметник-предикат, пор.: *Висока акація велично зеленіла над почорнілим від негоди сторчковим тином...* (Тодось Осьмачка) ← *Тин був почорнілий від негоди* ← *Тин почорнів від негоди* ← *Тин почорнів, бо була негода* і т. ін. Подекуди утворення аналізованої формально-структурної моделі можуть зазнавати подальших транспозицій, проте на форму зв'язку їхніх компонентів це не впливає, напр.: *О цій порі, аж чорні від розпуки, голосять наші матері, заламуючи руки* (Василь Стус) і т.д.

О.К. Безпояско окреслила чотири семантичні типи прийменниково-відмінкових компонентів при ад'єктивах – причини, значення яких інші мовознавці кваліфікують як джерело якості [124, с. 68], часу, мети, умови [14], однак аналіз мовного матеріалу дозволяє виокремити ще два значеннєві різновиди таких ад'юнктивів – власне-квантитативні та квантитативні з локативним відтінком. Відтак, прийменниковий генітив, що вільно поєднується з ад'єктивом, має таку семантику: 1) каузальну – вказує на причину виникнення ознаки, напр.: *Безумна з горя, я крикну місяцю і зорям у млу ночей, у вир хуртеч* (Оксана Лятуринська); *І впізнав купи борін з червоними зубками від іржі і з порепаними рамами від дощів та вітрів* (Тодось Осьмачка); *Чорні від страждання мої ночі, Білі від скорботи мої дні Впали у твої свавільні очі, Жадібні, глибокі і чудні* (Василь Симоненко); *Я всі прокляття роз прокляв І, фіолетовий від злості, Ножами серце обіслав* (Микола Вінграновський); *А вже на самісінькому споді, десь навіть далі, аніж за завмерлою зо страху душечкою – і в тих, і в тих – калачиком звивався набубнявілий хробак неспокою: а раптом... а може... і в нас... і з нами... щось тане... схоже... прости, Господи...* (Марія Матіос); 2) кондиціональну – позначає умови, за яких розвинулася ознака, напр.: *Ідалія, вродливиця, і очі з поволокою, дитя розпусти графської, рожене без вінця* (Ліна Костенко); 3) темпоральну – виражає час появи ознаки, напр.: *А тут раптом – така своя, звична з дитинства смачна їжа* (Володимир Малик); *Поставали перед очима знайомі*

з *дитинства* завулки, доріжки (Іван Пільгук); 4) власне-цільову та адресатно-цільову, напр.: *Чи плем'я, знищене для битви, помстилось голосом співця?* (Ліна Костенко); [Зарембський] *Ні! Це після деяких сьогоднішніх **неприсмних для мене новин і okazji*** (Микола Куліш); *То віщий сон, то сніговий, то розчерк, то строфи, для світанку затісні...* (Ігор Римарук); *Ніхто не помічав, на що вони схожі і чи є на них, чи немає **звичайної для людей одежі*** (Юрко Покальчук); 5) власне-квантитативну, напр.: *Цей біль – як алкоголь агоній, як **вимерзлий до хрусту жаль*** (Василь Стус); *Учора в дощ зайшов до мене Блок. Волосся мокре, на щоках росинки. Блідий од смутку, тихий од думок, **близький до сліз, реальний до ворсинки*** (Ліна Костенко); *Пригадайте, інколи бувають хвилини, очевидно, в житті кожного, коли ситуація, яка з ним відбувається чи має відбутися, **знайома йому до найдрібніших деталей*** (Олександр Жовна); *В його **блакитних до прозорості** очах світилися мудрість і знання* (Юрко Покальчук); а також 6) квантитативну з локативним відтінком, вказуючи на межі поширення ознаки, напр.: – *Я прийшла тебе бачити, – каже вона просто і дивиться йому в очі, але знов **бліда** чомусь аж до уст* (Ольга Кобилянська); *Аж рипнули двері і в хату увійшов середнього зросту чоловік сухий сіроокий і **зарослий аж до очей рідкою русявою борідкою...*** (Тодось Осьмачка); *Саме мода на 50-ті принесла в сучасну моду **комірці-стійки і комірці-шалі завужені до низу*** (Україна Молода).

Що стосується конструкцій формально-структурної моделі Adv + Praep + S₂, то вони виникають в результаті подальших дериваційних перетворень, які полягають у трансформації ад'єктива в адвербіатив. І оскільки з-поміж ад'єктивів твірними для прислівників регулярно виступають якісні прикметники, то, відповідно, у побудовах названої моделі синтаксичною домінантою може бути тільки якісно-означальний прислівник, пор.: *Хлопці **перезирились**, кожен замислювався, дивуючись, бо ж дід Влодко нічого про їхні справи не знав, лиш говорив як завжди [...] просто і **виразно до моторошности*** (Юрко Покальчук) ← *Дід Влодко нічого про їхні справи не*

знав, лиш говорив + Говоріння було як завжди простим і виразним до моторошности тощо.

3.3. Формально-структурні моделі конструкцій з ад'юнктом-інструменталем

Справедливе спостереження В.В. Виноградова щодо того, що найбільшу тривогу серед граматистів викликає категорія орудного відмінка, не втратило своєї актуальності [34, с. 142], незважаючи на наявність численних досліджень цього явища. Складність кваліфікації орудного відмінка насамперед зумовлена розмаїтістю його семантичних функцій, що, до речі, й стало свого часу приводом для висловлення й подальшої аргументації О.О. Потебнею тези про існування не однієї граматичної категорії інструменталю, а декількох різних, генетично пов'язаних, тобто про існування декількох відмінків, об'єднаних під назвою орудний [171, с. 64]. Така інтерпретація розглядуваного відмінка спричинила подальші дискусії й пошуки та мала як своїх критиків [162, с. 26-27; 34, с. 143], так і прихильників [31, с. 311]. Однак незаперечним є той факт, що основною, первинною функцією орудного є інструментальна [209; 138, с. 470; 31, с. 312; 166, с. 17; 40, с. 125; 52, с. 75], яка подекуди й править за підґрунтя його дефініції.

Специфікою орудного відмінка є його відцентровий характер, виявами чого слід вважати периферійний статус інструменталю у відмінковій системі, що полягає у його невходженні до центральних суб'єктно-об'єктних позицій реченнєвої побудови, слабкому керуванні як формі його підпорядкування дієслову-предикату та певних обмеженнях щодо лексичного наповнення [40, с. 125-126; 52, с. 75-77], а також найбільшу з-поміж решти відмінків схильність до адвербіалізації [204, с. 347; 40, с. 136-137]. У зв'язку з наявністю в інструментальному значенні орудного адвербіальних сем Є.К. Тимченко наголошував на синкретизмі, нерозчленованості функцій у певних конструкціях з ним [209, с. 18-19], М.Я. Плющ потрактовує його „як відмінок адвербіальний,

або обставинний, а не об'єктний" [166, с. 18]. Але найпереконливішою видається позиція І.Р. Вихованця, який кваліфікує інструментальність даного відмінка як „периферію предметності”, яка, замикаючи її, межує з адвербіальністю [40, с. 125].

Транспонуючись до адвербіальної й ад'єктивної зони, орудний втрачає здатність посідати позиції, відкриті валентністю предиката, що у свою чергу унеможливує реалізацію зв'язку його з синтаксичною домінантою у формі керування.

3.3.1. Формально-структурні моделі побудов із залежним безприйменниковим інструменталем

3.3.1.1. Формально-структурна модель $V_f + S_5$. Вільне поєднання орудного безприйменникового з дієсловами витворюється декількома шляхами. По-перше, іменники-абстрактні назви через свою семантику неспроможні посісти валентно зумовлену позицію інструментальної синтаксеми при певних предикатах дії, а відтак переймають роль адвербіальної синтаксеми, надаючи цим предикатам образного значення, пор.: *Старається, сопє, скрапує чорнило з пера, скрапує з простудженого носа капка, лоскоче пір'іною підборіддя й заплющує в солодкому маренні про нові чини, нові маєтності очі* (Юрій Мушкетик) — *Полин снігів повзе по видноколу, Лоскоче обрій запахом гірким* (Василь Симоненко); *Одразу спітнілою рукою він вирвав цей листок, пожмакав і підпалив сірником* (Михайло Стельмах) — *Чи, може, це той вавилонський блуд, що ти їх всіх підпалюєш очима, як хтива іскра, кинута на трут!* (Ліна Костенко). По-друге, підрядний зв'язок у формі вільного поєднання встановлюється між ад'юнктом в орудному відмінку й синтаксичною домінантою-дієсловом, яке не відкриває валентного гнізда для інструментальної синтаксеми, на підставі семантичної сумісності та зовнішнього взаєморозташування, напр.: *Степан Петрович стомлено ніс свій клунок і шукав очима будинок міліції* (Володимир Винниченко); *Ще ти зостався такий – один: Я упізнала тебе в обличчя Пам'яттю геніїв і*

сновидінь (Оксана Забужко). І зрідка інструменталь адвербіальної семантики при дієслові з'являється внаслідок конденсації дієприслівникового звороту, пор.: [Годвінсон] *Я жалу́ю, що **покарав** Господь побожну матір нечестивим сином...* (Леся Українка) ← *Я жалу́ю, що покарав Господь побожну матір, давши їй нечестивого сина; ...сама [Естер] в сірому лейбику, прикрашеному такими ж китицями з цвіту липи й деревію, як у старшої дочки Андреї, зустріла Сандуляків на порозі танку великою мискою трикутних **пиріжків*** (Марія Матіос) ← *зустріла, простягнувши велику миску трикутних пиріжків*. Трансформація знахідного в орудний у таких випадках пояснюється, очевидно, тим, що після редукції дієприслівника сема характеристики дії за способом її протікання, вираженої основним дієсловом, переміщується на об'єкт додаткової дії, закладеної в дієприслівнику, через що цей об'єкт набирає форми відмінка найбільш пристосованого для позначення способу дії, тобто орудного.

Зазвичай між компонентами конструкцій аналізованої формально-структурної моделі ад'юнкт вказує на спосіб дії, набуваючи різних семантичних відтінків, що уможлиблює виокремлення таких його різновидів:

1) власне-спосіб дії, напр.: *І він тільки **обіймав** її **поглядом** та говорив такі компліменти, від яких мармурово-матові щоки Заболотової легесенько й тепло рожевіли* (Володимир Винниченко); ***Чаруй** мужчин прохожих циганською **красою**, а потім чоловіку викладуй баршші* (Ліна Костенко); *Мені хотілося теж **відповісти** йому **грубістю** і покинути цей прокурений кабінет* (Олександр Жовна);

2) уподібнення, напр.: *Колись тут життєрадісним **аскетом** блукав мудрець у морі трав, що був філософом і був поетом, і світську славу занедбав* (Юрій Клен); *Мій біль бринить, зате, коли сміюся, То сміх мій **рветься джерелом** на волю!* (Олена Теліга); *Еполети **виблискують** мертвим золотом* (Юрій Яновський). Особливістю таких утворень є можливість їх трансформації в порівняльні конструкції, семантично еквівалентні, пор.: *Її скорити він не міг, Хоч **вився** **хмелем** перед нею **Й барвінком** слався їй до ніг...* (Володимир

Сосюра) → *Її скорити він не міг, Хоч **вився, як хміль**, перед нею **Ї, як барвінок**, слався їй до ніг; **Упаду я зорею**, Мій вічний народе, На трагічний і довгий Чумацький твій шлях* (Василь Симоненко) → ***Упаду я, як зоря**, Мій вічний народе, На трагічний і довгий Чумацький твій шлях*. Саме цим пояснюється витлумачення деякими лінгвістами даного значення орудного як орудний порівняння [138, с. 482; 166, с. 46], який є генетично найпізнішим функціональним різновидом інструменталія, а його витворення пов'язане із взаємодією орудного предикативного з орудним способом [138, с. 482]. Що стосується поширення побудов з ад'юнктом-орудним уподібнення, то М.Я. Плющ слушно зазначає, що вони є здебільшого загальновідомими, гіперболізовано характеризують дію, часто стають штампами, а частина їх, зазвичай з орудним уподібнення від назв тварин, фразеологізуються [166, с. 47-51], напр.: *Вона тричі **закувала зозулею*** (Марія Матіос);

3) партитивно-суб'єктний, напр.: [*Річард*] *...Бувало, мріють чорнії гондоли, **вітрилами срібляться** кораблі...* (Леся Українка); *Він неначе **міцніє душею**, зачувши тут і там між товаришами, що вона, крім нього, – що гуляє, мов ногами пише, – не бачить іншого в селі, **в'яне** за ним **серцем** і до смутку любить...* (Ольга Кобилянська); *Людина від спокійного життя **жиріє серцем** і втрачає талію* (Ліна Костенко); *Кіт вищав, вив від болю, але **тягнувся вишкіреними зубами** до Волинового горла...* (Юрко Покальчук). У таких реченнях виконує дію чи перебуває в стані не весь формально-граматичний підмет, а тільки певна його частина, виражена орудним відмінком, а відтак суб'єктна семантика більшою мірою зосереджується в синтаксемі, що позначає цю частину, тобто в інструменталі, а на формальний підмет, номінатив, накладається відтінок посесивності, пор.: ***Іван** у настрої сумнім **Душею тоне** молодю...* (Володимир Сосюра) — *Молода **душа Івана тоне** в сумнім настрої;* *Вулиця змійковато **міниться** східними, крикливими **кольорами*** (Ірина Вільде) — *Східні, крикливі **кольори вулиці міняються**;*

4) квантитативний, напр.: *...і мов жде. Майже цілим туловищем своїм жде...* (Ольга Кобилянська); *Тремтить осика всім єством В обіймах ранку...* (Юрій Дараган). У цій функції орудного можна вгледіти деяку подібність до попередньої, що полягає в його лексичному наповненні – інструменталь узагальнено називає суб'єкт, виражений номінативом. Специфікою таких утворень є вживання орудного з контамінованим компонентом на зразок *весь (увесь), цілий*, який у певних умовах, вийшовши зі сфери займенників чи прикметників, своїм функціонуванням наближається до підсилювальної частки. Комплекс орудного-узагальненої назви суб'єкта й компонента *весь (увесь)* або *цілий* указує на залучення цього суб'єкта до дії чи стану цілковито, виражаючи таким чином найвищий ступінь вияву дії чи стану стосовно даного суб'єкта;

5) дотичним до партитивно-суб'єктного різновиду орудного способу дії є також і орудний наповнення, напр.: *Між двором школи і подвір'ям Кліщової хати зеленів споришем вигін з буряками* (Тодось Осьмачка); *І в ту ж мить [херувим] аж підвівся, засяяв привітним усміхом, ставши ще більше подібним до янгола...* (Володимир Винниченко); *І обрїй зблис півмісяцем татар* (Ліна Костенко). Тут, подібно до речень з орудним партитивно-суб'єктним, фактичний суб'єкт дії позначає інструменталь, а номінатив залучається до дії в силу того, що є назвою місця розташування виконавця цієї дії й, відповідно, місця її протікання. Тому з метою метафоричної передачі подібних ситуацій позицію формального суб'єкта посідає трансформований з локатива номінатив, який образно виконує дію за допомогою того предмета, що його наповнює чи перебуває у ньому, пор.: *Зійшло козацьке сонце – місяць, Степ цвіркунами задзвонив* (Юрій Дараган) ← *Цвіркуни в степу задзвонили* ← *Цвіркуни, що знаходяться в степу, задзвонили* ← *Цвіркуни знаходяться в степу* + *Цвіркуни задзвонили*;

б) сукупності, напр.: *На он тій горі пнулися смереки густими рядами завзято долини вгору* (Ольга Кобилянська); *Після того батько більше не одружувався, і вони жили маленькою, але по-особливому дружною чоловічою*

сім'єю (Олександр Жовна); *Виходили з хат цілими родинами, в непевності і страсі купчачись, а більше тулячись одне до одного* (Юрко Покальчук). Орудний у такому вживанні характеризує дію за способом організації її виконавців, саме тому він можливий у тих реченнєвих конструкціях, де суб'єктна синтаксема виражена субстантивом на позначення декількох істот або їх сукупності, а отже, не випадковим є висновок М.Я. Плющ про те, що семантика сукупності в інструменталі не є власне-обставинною, а перебуває на межі між способовим та соціативним значенням [166, с. 30].

3.3.1.2. Формально-структурна модель Adj + S₅. Функцію інструменталія у сполуках цієї формально-структурної моделі кваліфікують як орудний обмеження [138, с. 474; 167, с. 142], оскільки він вказує на предмет, яким обмежується виражена опорним ад'єктивом ознака, напр.: *Що то за дівка була! Висока, прямесенька, як стрілочка, ... личком червона, як панська рожка, що в саду цвіте* (Григорій Квітка-Основ'яненко); *А потім і тим, що з жінок в їх громаді вона віком найстарша, і через те забезпечена від всяких нападів ушануванням, яке віддається циганами в кожній громаді найстаршій жінці* (Ольга Кобилянська); *Коли ж посол розповів київському князеві про клопоти Генріхові з саксонцями й папою Григорієм, то гострий розумом Святослав одразу збагнув, що йому не погрожують – у нього просять* (Павло Загребельний).

У науковій літературі натрапляємо на потрактування форми підрядного зв'язку між опорним ад'єктивом та залежним орудним обмеження як керування [162, с. 326; 167, с. 140-142; 145, с. 202], подекуди дослідники роблять спроби аргументувати це тим, що такий інструменталь у реченнях з предикатом-прикметником посідає місце об'єктної синтаксеми, відкрите валентністю цього предиката, щоправда наголошуючи на її факультативному характері [158, с. 30]. Однак виявлення функціональної ролі таких конструкцій у структурі всієї реченнєвої побудови, глибший аналіз їх семантичних особливостей та погляд на них крізь призму теорії синтаксичної деривації дають усі підстави твердити,

що між синтаксичною доміантою-ад'єктивом та ад'юнктом-інструменталем підрядний зв'язок встановлюється у формі вільного поєднання. Річ у тім, що природа сполук аналізованої формально-синтаксичної моделі подібна до вищерозглянутих сполук дієслова й орудного способового з партитивно-суб'єктивним відтінком. У реченнєвих утвореннях на зразок *Святослав гострий розумом* валентність предиката якісної ознаки *гострий* не відкриває позиції для об'єктної синтаксеми, та й компонент *розумом* характеризується не об'єктивним, а партитивно-суб'єктивним значенням: фактично якісною ознакою, вираженою предикатом, наділений не увесь формальний суб'єкт, а лише його частина, виражена інструменталем, а оскільки ознака, характерна для частини, стосується й всього цілого, то номінатив стає опосередкованим суб'єктом. Витворення подібних реченнєвих конструкцій пов'язане з об'єднанням двох базових елементарних речень та подальшою трансформацією похідного, пор.: *Святослав гострий розумом* ← *Розум Святослава гострий* ← *Святослав має розум* (*Розум належить Святославу*) + *Розум є гострий*.

З огляду на це дозволимо собі перефразувати висловлення О.О. Потебні, який писав, що „нове значення орудного дещо відволікає прикметник від підмета” [171, с. 465] – семантика орудного, а саме: позначення певної частини чогось цілого, втягує це ціле до сфери поширення ознаки, тобто не віддаляє, а наближає до нього прикметник, напр.: *Чарівний своєю природою зоосад і в травні, і в червні, і кожного місяця* (Остап Вишня); *Ця земля сильна військом і зброєю, обильна всілякими товарами, з усіх боків оточена горами, покрита лісом і ріками, що творять її природні кордони* (Павло Загребельний).

Слід також зазначити, що роль синтаксичної доміанти в таких утвореннях нерідко виконують ад'єктивовані дієприкметники, напр.: *...приходив звідтам сухий як хорт, пожований лицем дядько...* (Оксана Забужко).

3.3.1.3. Формально-структурна модель $S_{1-7} + S_5$. Інструменталь в утвореннях цієї моделі має атрибутивно-компаративну семантику, виражаючи

ознаку предмета за порівнянням його з іншим предметом, однак лінгвісти констатують досить рідке його використання в такій функції [204, с. 188; 166, с. 54-55; 67, с. 9; 238, с. 13], напр.: *...обличчя її не можна було назвати бездоганно гарним, – риси були його трохи зім'яті, але темні брови дугою й карі вогнисті очі, відтінені довгими віями, надавали йому якоїсь оригінальної привабливої чарівності...* (Михайло Старицький); *Голова кругла, під циркуль, ніс чобітком, а стільки зарозумілості, що лише люечки не вистачає* (Василь Шкляр). Показово, що словосполучення з опорним іменником та ад'юнктом-орудним порівняння великою мірою підпадають під процеси фразеологізації [204, с. 188; 166, с. 55], що, очевидно, не останнім чином зумовлено їхнім функціональним призначенням – виступати усталеним засобом образної характеристики істоти чи предмета, напр.: *Був він клишоногий, з колінами вгнутими всередину, кремезний, грубо витесаний з суцільної тяжкої брили, рябий з обличчя, ніс картоплиною, короткорукий, червоновидий і блакитноокий* (Іван Багряний); *Брови шнурочком, майже непомітні, підборіддя гостре, ніс задертий зухвало* (Павло Загребельний) і под.

3.3.2. Формально-структурні моделі побудов із залежним прийменниковим інструменталем

3.3.2.1. Формально-структурна модель $V_f + Praep + S_5$. Конструкції цієї формально-структурної моделі зазвичай містять орудний з препозитивом з (*зі, із*), а їх виникнення пов'язане з процесами синтаксичної деривації, пор.: *І зупинився поїзд із гуркотом та із страшно голосним чмихом* (Тодось Осьмачка) ← *І зупинився поїзд, гуркочучи та страшно голосно чмихаючи* ← *Поїзд зупинився + Поїзд гуркотів + Поїзд чмихав*. Підпорядкування прийменниково-відмінкового комплексу лише дієслову, а не предикативному центру загалом відбувається в силу його семантичної специфіки – характеризувати дію як таку, а не ситуацію в цілому.

У переважній більшості випадків між компонентами таких сполук реалізуються адвербіальні семантико-синтаксичні відношення способу дії,

напр.: *Остюк глянув на Панька, потім на Шахая, з полегшенням засміявся* (Юрій Яновський); *Ксенія прибрала зі столу залишки нехитрої вранішньої їжі й дивилася на Корнелію з неприхованим захватом* (Марія Матіос); *Ляля з огидою взяла рукопис* (Марина Гримич). Найпоширенішими виступають утворення такого зразка з дієсловами мовлення, напр.: – *Бо ти такий вже, чоловіче, зроду, все б тільки очі витріщав на вроду, – сказала жінка з усміхом терпким* (Ліна Костенко); *Посидюща дитина, мовляв Василь зі стриманою ніжністю* (Оксана Забужко); *Проходячи повз нас, хтось із хлопців запитав, як мені здалося, з іронією: – Тебе сьогодні чекати?* (Олександр Жовна).

Нерідкісними є випадки виникнення в побудовах аналізованої формально-структурної моделі адвербіально-об'єктних відношень, які зумовлені тим, що в результаті трансформації дієприслівникового звороту в прийменниково-відмінковий комплекс „з (із, зі) + орудний” у ньому поєднується семантика об'єкта дії, котра була закладена в дієприслівнику, та імпліцитна вказівка на саму цю дію, пор.: *Летить з доносом Кочубея Полковник Іскра до Петра* (Володимир Сосюра) ← *Летить, несучи доніс Кочубея, полковник Іскра до Петра; Обоз, що прийшов з Євпраксією, не вмістився ні в замку Генріха фон Штаде, ні ще в трьох інших замках, куди його порозпихано* (Павло Загребельний) ← *Обоз, що прийшов, супроводжуючи Євпраксією, не вмістився ні в замку Генріха фон Штаде, ні ще в трьох інших замках, куди його порозпихано; Ляля лежала з рукописом свого колишнього коханця на колінах і дивилася на перехрещені гіляки двох старих дерев...* (Марина Гримич) ← *Ляля лежала, тримаючи рукопис свого колишнього коханця на колінах, і дивилася на перехрещені гіляки двох старих дерев.*

Подекуди прийменниковий інструменталь в утвореннях аналізованої формально-структурної моделі має квантитативне значення, напр.: *Вона вже висмикнула з корінням добрий жмут волосся, не відчуваючи, проте, болю, заплела й знову розплела косу* (Марія Матіос).

3.3.2.2. Формально-структурна модель S₁₋₇ + Praep + S₅. Типовими репрезентантами цієї моделі є сполуки двох субстантивів, що мають значення особи, та препозитива з (*із, зі*). У науковій літературі їх кваліфікують як цілісні, або нерозкладні, словосполучення із семантикою соціативності (сумісності, комітативності) [13; 128]. Специфікою таких цілісних словосполучень є їхня поведінка на формально-синтаксичному рівні речення: вони виконують роль складеного підмета [13, с. 74], при якому присудок вживається в множині, напр.: *[Джонатан] Спасибі, не голоден, децю їв, ми з жінкою шатро собі зробили та трохи там поснідали* (Леся Українка); *А це місто, заледве не облісіле два роки тому від розлитого ракетного палива, все більше окуповують рекетири з повіями й торгаші з міліціонерами* (Марія Матіос). Форма множини присудка не є випадковою, бо саме вона організовує конструкцію „називний + прийменник з (*із, зі*) + орудний” як цілісне словосполучення, „цементує” його компоненти, оскільки виражає залучення до певної діяльності двох чи кількох осіб, наголошує на спільному виконанні ними дії, фактично будучи завершальним штрихом оформлення значення сумісності, або соціативності. Постановка ж присудка в однині руйнує цілісність цих побудов, тому що в такому разі наголошується на виконанні дії особою, вираженою номінативом, а особа, позначена інструменталем, лише її супроводжує, виявляється її супутником – тобто набуває семантики супровідності, яку іноді помилково витлумачують тотожною до семантики сумісності, пор.: *Шахай із Остюком стали близько хутора за скиртою старого сіна* (Юрій Яновський) — *Шахай із Остюком став* близько хутора за скиртою старого сіна. Конструкції аналізованої формально-структурної моделі у двох наведених реченнях характеризуються не лише відмінним значенням, а й неоднаковою синтаксичною природою: у процесах деривації, у силу яких вони виникають, беруть участь базові одиниці різної синтаксичної організації, пор.: *Шахай із Остюком стали* близько хутора за скиртою старого сіна (Юрій Яновський) ← *Шахай і Остюк стали* близько хутора за скиртою старого сіна

← *Шахай став близько хутора за скиртою старого сіна + Остюк став близько хутора за скиртою старого сіна — Шахай із Остюком став близько хутора за скиртою старого сіна ← Шахай став близько хутора за скиртою старого сіна + Шахай був з Остюком (← Остюк супроводжував Шахая).*

З огляду на це думка О.В. Максим'юк про те, що в реченнях з підметом, вираженим цілісним словосполученням моделі „називний особи + прийменник з (*із, зі*) + орудний особи”, можливе вживання присудка в однині [128, с. 84-85], бачиться непереконливою. У таких випадках сполуки номінатива з прийменниковим інструменталем вважаємо вільними словосполученнями, ґрунтованими на підрядному синтаксичному зв'язку у формі вільного поєднання, напр.: *Мигнула блискавка з громами, Олімпський потрух зворушивсь* (Іван Котляревський); *Жінка з офіцером підійшла ближче – це була не Лоретта* (Юрій Яновський); *Лиш Карл з Мазеною утік* (Володимир Сосюра).

Як було показано в першому розділі, у встановленні підрядного зв'язку у формі вільного поєднання значну роль відіграє порядок розміщення сполучених ним компонентів у структурі речення, який зумовлений екстралінгвальними чинниками. Так, дистантне розташування номінатива й інструменталю з препозитивом з (*із, зі*) і, зокрема, постановка прийменниково-відмінкового комплексу в постпозиції стосовно вербатива свідчить про залежність прийменникового орудного від дієслова (такі конструкції було розглянуто в попередньому пункті), пор.: *Євпраксія спала ту ніч з Журиною...* (Павло Загребельний) ← *Євпраксія спала ту ніч, поклавши біля себе Журину — Євпраксія з Журиною спала ту ніч* ← *Євпраксія спала ту ніч + Євпраксія була з Журиною ту ніч (← Журина супроводжувала Євпраксію ту ніч).*

За вираження хоча б одного конституента в конструкціях аналізованої формально-структурної моделі субстантивом, нездатним вказувати на особу, можливість їхнього функціонування як цілісних словосполучень взагалі відпадає, оскільки не виконується головна умова цього – позначення осіб,

залучених до спільної діяльності. У такому разі орудний з прийменником з (*із, зі*) виконує атрибутивну, подекуди з відтінком об'єктності, функцію й виражає:

1) ознаку особи за наявністю в неї певного предмета або почуття, напр.: [Жінка Зброжека] *Адже він справжній **шляхтич** з дуже старовинним **гербом**, Анеля каже* (Микола Куліш); *Або **сліпого гетьмана з бандурою** колись в степах мій джура поведе...* (Ліна Костенко); *Так з **червоною маківкою** у волоссі й **гарячим рум'янцем** на щоках **вона** й просиділа до кінця концерту* (Марина Гримич); *Мабуть, не раз вони в дитячих снах Тобі **ввижались**: чудні, далекі, **Золотошкурі і сумні ацтеки** **З погордою** в потьмарених очах* (Юрій Клен); 2) ознаку предмета за вміщенням у чи на ньому іншого предмета, напр.: *Поставила **тарілку з хлібом** Перед старим Еолом-дідом, Сама же сіла на ослін* (Іван Котляревський); *Мірош **кладе склянку з чаєм** на один з імпровізованих столиків, не допивши чаю* (Ірина Вільде); *Перед нею стояв **мішок** з кукурудзяними **початками*** (Юрій Збанацький); *І навіть **невикористаний балончик з газом** нічим тут не міг допомогти* (Юрій Андрухович); 3) ознаку предмета за його оздобою, напр.: *І нарешті дістала **темно-рожеву сукню з коміром і вилогами**...* (Тодось Осьмачка); [Лежав] *Великий **дзбан з Афіною Паладою*** (Ліна Костенко); *...потім звідкись **виникають** колючі дроти, рештки стовпів, позеленілі шлагбауми, фанерні **щити** з попереджувальною **символікою**...* (Юрій Андрухович); *Вона розв'язала **бесаги**, витягнула **Калинину сорочку**, **густо вишиту** **гострим зелено-чорним узором**, **віночок із позлітками**, **вовняними й металевими **висульками**** над чолом, **тонку запуску зі срібною **ниткою-волічкою****, **маленькі, якраз на її тонку ногу, постільці, плетені **панчохи**** з **дрібним узором** **попід верхом*** (Марія Матіос); 4) ознаку події за особою, яка бере в ній участь, напр.: *А тепер його **вчинок з донькою та з білою невинною дитиною** її, чи не кара се ще, не покута яка?* (Ольга Кобилянська); *Ну, а що стосувалося **любовної історії із Стрекозою**, то цього вона й зовсім не допускала* (Олександр Жовна); *Українців, **знаючи їх проблеми з росіянами**,*

селили окремо (Юрко Покальчук); **Оказія з цератою** теж була посвяченням, першим досвідом у своєму роді (Любко Дереш).

Комплекси інструменталія з іншими препозитивами, здебільшого маючи семантику ознаки предмета за місцем його перебування, в побудовах із синтаксичною домінантою-субстантивом зумовлюють встановлення атрибутивних відношень з локативним відтінком. Такі компоненти утворюються внаслідок об'єднання двох речень, що супроводжується редукцією в одному з них предиката локативного стану, який керував у вихідній конструкції прийменниковим орудним, пор.: *Верби й тополі, діброви й гаї, Стежка між нивами плідними, Гордо я вас називаю „мої”, Щиро вважаю вас рідними* (Василь Симоненко) ← *Верби й тополі, діброви й гаї, Стежка, Гордо я вас називаю „мої”, Щиро вважаю вас рідними* + *Стежка знаходиться між плідними нивами; Біла суху порохняву дорогу між горами й думала, думала* (Марія Матіос) ← *Біла суху порохняву дорогу й думала, думала* + *Дорога знаходилася між горами*. Аналогією є природа витворення сполук аналізованої формально-структурної моделі й з іншими прийменниками, напр.: *Селени тихо підійшли До війська за горою, З'явилися, наче з-під землі, І вдарили до бою* (Леся Українка); *Якщо кохаєш, – знайдеш без адрес оцю хатину за морями снігу* (Ліна Костенко); *І настала ніч, і всі мужики з села залягли в ровах над тим шляхом, над яким мав проїздити він* (Тодось Осьмачка); *Вона [партизанська армія] збільшилась неймовірно після перемоги під Успенівкою* (Юрій Яновський); *...Марія стонула плечима, намагаючись прогнати раптовий холод під ложечкою...* (Оксана Забужко). Орудний з прийменником *під* подекуди може виражати ще й ознаку предмета за його оздобою, напр.: *Вчора я ночувала в кімнаті короля Фердинанда. Ліжко під балдахіном, золота бахрама* (Ліна Костенко); *Роменський царевич підростав у далекому Цареградї, мала княжна в Переяславі ждала, коли сяде на уквітчану червону лодію під золотим парусом і попливе за Руське море* (Павло Загребельний).

На ознаку предмета за попередністю його знаходження чи слідування стосовно іншого предмета вказує інструменталь з препозитивом *перед*, що зумовлено узагальненим значенням цього прийменника, напр.: *Осіння ніч, пізня осінь перед зимою і горішній вітер неслися назустріч* (Юрій Яновський); *У ніч перед шлюбом щез молодий з хати, ніхто ніколи більше не чув про нього* (Юрко Покальчук). Досить часто орудний з цим прийменником при субстантивах-девербативах та деад'єктивах характеризує опредмечені дії чи властивості за особою чи предметом, стосовно яких вони виявляються, виконуючи таким чином синкретичну атрибутивно-адресатну функцію, напр.: *Справді, чого ж журитися їм, у яких є стільки життєвих вигод, стільки пошани від людей, стільки заслуг перед партією* (Володимир Винниченко); *Особливо болісне безсилля перед жінкою* (Павло Загребельний); *Але сором перед знайомим „почмайстром” переміг страх, і Дарка ввійшла в хату з серцем, перелитим почуттям страху, провини й болючого, але радісного очікування* (Ірина Вільде); *Моя вина. Мій гріх перед людьми* (Ліна Костенко).

3.3.3. Інструменталь у детермінантній позиції речення. Орудний відмінок з-поміж інших найбільше спрямований в адвербіальну сферу, а, отже, й нерідко характеризується властивими прислівнику синтаксичними ознаками, хоча й показово, що в ході історичного розвитку мови значна частина його обставинних семантичних функцій втратилася [204, с. 159-175, 222-223; 138, с. 477]. Доволі поширеним явищем сучасної української мови є посідання ним у реченнєвій структурі детермінантної позиції й сполучення з предикативним центром підрядним детермінантним зв'язком у формі вільного поєднання.

Що стосується орудного безприйменникового, то він спроможний виражати тільки темпоральну обставинну семантику (однак без вказівки на повне охоплення дії часом [166, с. 88]), яку І.Р. Вихованець класифікує на три види [40, с. 132]: 1) час, в один із моментів якого відбувається дія, напр.: *Ранком компаньйони встали із важкими головами й неслухняними ногами* (Юрій Яновський); *Може, засватали її м'ясницями, думає часом неспокійно, а*

може, і віддала мати десь далеко звідси, а він нічого не знає, від нікого про неї не чує, – ніхто нічого не каже (Ольга Кобилянська); 2) дистрибутивний неозначений час, напр.: *Як вона **ночами** тремтіла, тулячись до нього, а він горів у непам'яті, і їй все ввижалося, що з церкви виходять спалені жінки й виносять на руках спалених дітей...* (Валентин Черемис); *Не раз і не два **Малуша** навіть плакала **вечорами** в своїй хлівині* (Семен Скляренко); *Чорнявий, воронкуватий, він мав надто пряме волосся, яке не слухалося жодної зачіски, був-таки за худий і, **часами** роздивляючись себе у дзеркалі, зітхав...* (Юрко Покальчук); 3) дистрибутивний означений час, напр.: ***Такою ніччю** добре не ходить* (Ольга Кобилянська); *А **тим часом** Євпраксія, бідніша душею за найубогішого жебрака, поверталася з пишим почтом до Верони, де не ждало її нічого, окрім нагадування про горе й розлуку* (Павло Загребельний); *Довгими **зимовими вечорами** сидів за столом не чиновник Панас Руденко, а письменник Панас Мирний* (Іван Пільгук). Цю функцію інструменталія можна інтерпретувати як вираження абсолютного часу.

Спостереження над мовним матеріалом дозволяють виокремити ще один різновид орудного часу – орудний із значенням відносного часу. Суб'єктом речень з орудним відносного часу зазвичай є особа, а сам інструменталь позначає етап її життя, на якому відбувається дія, тобто час дії відносно моменту народження дійової особи, напр.: *І ось ти у лаві стоїш **юнаком**, На бруку, де тупість і злоба* (Олег Ольжич); ***Малим** я Сокільського лісу боявся, смерекового* (Василь Герасим'юк); *Те, що відповіла Юр'яна Довгополові, з устиду вона була би не сказала колись **молодою** навіть мамі* (Марія Матіос); *Це я, а не ти, сидів маленьким **хлопчиком** на прем'єрі „Тіней забутих предків”, коли розгорівся скандал із Дзюбою* (Марина Гримич) Окрім вказівки на час протікання дії відносно моменту народження суб'єкта, у такій функції інструменталія імплікується ще й характеристика самого суб'єкта, до того ж, за свідченням О.С. Мельничука цей семантичний тип орудного є відгалуженням орудного предикативного, що постав на ґрунті орудного відношення й

обмеження [138, с. 479] – усе це, очевидно, й дало І.Р. Вихованцеві підстави кваліфікувати його семантику як синкретичну темпорально-предикативну [40, с. 133].

Більшим розмаїттям семантики в детермінантній позиції, порівняно з безприменниковим, наділений применниковий орудний, який здебільшого виконує такі функції: 1) локативну, напр.: *За вікнами* день холоне, *У вікнах* – перші вогні... (Олена Теліга); *По полі біля стін стирчали Поламані шаблі, списи, Круки над згарищем* кричали, *А над кістками* вили пси... (Юрій Дараган); *Я дивлюсь з-під опущених вій, як цвіте за вікном* далина (Володимир Сосюра); *І над водою й очеретом тиша* Виводить в небо зорі молоді (Микола Вінграновський); 2) темпоральну, напр.: *Народ злучає вечерю на кутю і жнива, забороняючи пити воду за вечерю*, щоб у жнива не так мучила спрага в гарячий час (Іван Нечуй-Левицький); *Він знав, що його лист дійде до уряду, і хотів помститись нам перед смертю* (Володимир Винниченко); *Майже всі учні з їхнього класу, та навіть школи, жили із самого народження у найближчих висотних будинках, всі ходили у той самий дитячий садок перед школою...* (Юрко Покальчук); 3) каузальну, напр.: *Тремтять під вітром* пасмуги руді (Василь Стус); *Після належних повітань Генріх не стримався і досить виразно натякнув, що прибув сюди за порадою* одного вельми цінного друга й помічника (Павло Загребельний); *За планом* Корнелії в криївці треба сидіти добу, а потім – давати ногам поля (Марія Матіос); 4) кондиціональну, напр.: *Він поїхав під свистом* куль легкою ристю до лав, знаючи, що спокійна й привітна усмішка повинна бути на його губах (Юрій Яновський); *Євпраксії було незвично й лячно поряд з цим чоловіком* і водночас мовби очікувала чогось від цих зустрічей, від ходінь під аркадами, від розмов (Павло Загребельний); 5) синкретичну кондиціонально-локативну, напр.: *...діти поруч з батьками* працювали як дорослі... (Юрій Яновський); *Маленький дяк з хрестом на грудях летів з ним поруч* на коні... (Володимир Сосюра); кондиціонально-адресатну,

напр.: *Лише тоді з'явився на денне світло сам Генріх. Змушений був сам нахилити голову перед Євпраксією* (Павло Загребельний).

Висновки до розділу 3

1. Форму підрядного синтаксичного зв'язку цілісних словосполучень з синтаксичною домінантою кваліфікуємо як власне-вільне поєднання, а не як вільне поєднання у відмінковому вияві, оскільки вони завдяки своїй функціональній природі дотикаються до класу незмінних слів. Однак побудови з ад'юнктами-цілісними словосполученнями відносимо не до ядерної, а до напів'ядерної зони, оскільки цілісні словосполучення не є елементами, які існують у мові, вони виникають за певних контекстних умов, поза певним контекстом або в інших контекстах у силу зміни своєї морфологічної форми вони перетворюються на синтаксично вільні утворення. Це спричинило підпорядкування цілісних словосполучень не будь-якій синтаксичній домінанті, на противагу, наприклад, прислівникам, а тільки з чітко визначеній.

2. Безприйменниковий родовий відмінок підпорядковується за допомогою вільного поєднання виключно субстантивам, зумовлюючи при цьому в подібних утвореннях встановлення атрибутивних семантико-синтаксичних відношень численних різновидів. Конструкції ж з ад'юнктом-прийменниковим родовим, де підрядний зв'язок реалізується у формі вільного поєднання, характеризуються більшою морфологічною різноманітністю синтаксичної домінанти, роль якої може виконувати як субстантив, так і вербатив, ад'єктив, і навіть предикативний центр речення (див. табл. А.4 „Транспозиції відмінків за їхнього підпорядкування синтаксичній домінанті вільним поєднанням”).

3. Здебільшого орудний безприйменниковий трапляється у тих конструкціях з вільним поєднанням, де роль синтаксичної домінанти виконує вербатив, ад'єктив або предикативний центр речення, зумовлюючи встановлення адвербіальних семантико-синтаксичних відношень,

підпорядкування ж його субстантивам і набуття атрибутивного відтінку є надзвичайно рідкісним явищем. Натомість орудний прийменниковий характеризується здатністю переміщуватися й у адverbіальну, й у атрибутивну сфери однаковою мірою (див. табл. А.4 „Транспозиції відмінків за їхнього підпорядкування синтаксичній домінанті вільним поєднанням”).

РОЗДІЛ 4

НАПІВПЕРИФЕРІЙНА ЗОНА ФУНКЦІОНУВАННЯ ВІЛЬНОГО ПОЄДНАННЯ

4.1. Формально-структурні моделі конструкцій з ад'юнктом-локативом

У контексті студіювання вільного поєднання у відмінковому вияві особливу цікавість становить місцевий відмінок. Суперечливі ознаки локатива зумовили різне його потрактування лінгвістами. З одного боку, неможливість уживання місцевого безприйменникового [208, с. 4-6; 194; 38, с. 87; 167, с. 34] та вузькість його використання – здебільшого в еквівалентних морфологізованим прислівникам семантико-синтаксичних і, відповідно, формально-граматичних позиціях, що спричинено типовим для нього просторовим значенням [118, с. 17] – зумовили незарахування локатива до відмінкової парадигми сучасної української мови й переведення його до адвербіальної сфери [40]. Зважаючи на таку інтерпретацію, зв'язок місцевого відмінка з синтаксичною домінантою слід було б визначати як власне-вільне поєднання.

З іншого боку, глибше проникнення в граматичну структуру української мови змусило деяких дослідників змінити погляди на місцевий відмінок [47; 49; 51; 52]. Так, І. Вихованець традиційно виділювані аналітичні синтаксичні морфеми, які вживаються при іменниках для переведення їх у прислівникову зону (прийменники *у(в), на, при, по*), вважає аналітичними дієслівними постфіксами, що, приєднуючись до дієслів певної семантики, утворюють разом з ними предикати стану. Таким чином, місцевий відмінок первинно є безприйменниковим [47], а його зумовленість валентністю предиката в таких позиціях (локативні предикати відкривають валентні гнізда для суб'єктної й локативної субстанційних синтаксем) унеможлиблює витлумачення форми зв'язку його з опорним дієсловом як вільного поєднання.

Сьогодні можливість локатива виконувати не лише адвербіальну, а й субстанційну функції не викликає сумніву, на відміну від попередніх етапів становлення граматичної теорії (див. [213, с. 62]). Останнім часом в україністиці з'являються праці, спрямовані на комплексне висвітлення функціональних особливостей місцевого відмінка. Спочатку треба вказати на загальне окреслення І.Р. Вихованцем відмінкових первинних та вторинних, а також позавідмінкових функцій локатива, напрямків його транспозиції [52, с. 79-82]. Розвиваючи ці ідеї, Н.М. Костусяк здійснила теоретично обґрунтований і переконливо проілюстрований аналіз семантико-синтаксичних властивостей цього відмінка, з-поміж яких особливою детальністю відзначається виклад специфіки його поширення в субстанційній сфері [106]. О.Г. Межову належить дослідження грами місцевого відмінка як засобу вираження суб'єктних та об'єктних синтаксем [134; 135].

В описаних науковцями первинних і вторинних предметних функціях місцевий відмінок, посідаючи позицію інструментальної, об'єктної чи суб'єктної синтаксеми, є валентно зумовленим з боку предиката, а отже, на формально-граматичному рівні ця зумовленість реалізовується через підрядний зв'язок синтаксичної домінанти-дієслова та ад'юнкта-локатива, зокрема, через його форму керування. Підпорядкування ж місцевого відмінка опорному компоненту через підрядний синтаксичний зв'язок у формі вільного поєднання відбувається за умови розташування локатива поза валентною рамкою синтаксичної домінанти, що супроводжується його виходом за межі субстанційного функціонування.

4.1.1. Вільне поєднання локатива як форма детермінантного підрядного зв'язку. Досить поширеним явищем у граматичному ладі сучасної української мови є транспозиція локатива до адвербіальної сфери. Це переміщення є наслідком об'єднання двох семантично елементарних реченневих конструкцій в одну, у процесі якого редукується локативний предикат, а місцевий відмінок, що посідав при цьому предикаті позицію

субстанційної локативної синтаксеми, не знаходячи місця у валентній рамці предиката другого вихідного речення, в похідному реченнєвому утворенні розташовується на місці адвербіальної синтаксеми. На формально-граматичному рівні ця позиція проектується в детермінантну зону, тобто між предикативним центром похідного речення та локативом встановлюється підрядний детермінантний зв'язок, єдиною формою реалізації якого є вільне поєднання, пор.: *У травах стежка свище, мов батіг* (Василь Симоненко) ← *Стежка свище, мов батіг* + *Стежка знаходиться у травах*; *Десь чути пісні перекази, немов зоря промінить шлях, – то рвуть колгоспівські дівчата рум'яні яблука в садах* (Володимир Сосюра) ← *Колгоспівські дівчата знаходяться в садах* + *Вони рвуть рум'яні яблука*; *Брати Виривайли заспівали на пероні якоїсь пісні, здається, „Незабудочку-цвіток”* (Юрій Яновський) ← *Брати Виривайли знаходилися на пероні* + *Вони заспівали якоїсь пісні, здається, „Незабудочку-цвіток”*.

Місцевий відмінок, що вільно поєднується з предикативним ядром, здебільшого має семантику: а) локативну, напр.: *Дві дитинки плачуть в люльці* – *Тато з мамою сміються* (Микола Вінграновський); *Ми, володарі степу й баских табунів, на місцях оцих заповітних для вцілілої сарни і двох кабанів спромоглися зробити заповідник* (Ліна Костенко); *А та вчителька більше не викладала у їхньому класі* (Марина Гримич) і т. д.; б) темпоральну, напр.: *„А як же мені вертатися” – спитав по хвилині* (Богдан Лепкий); *Чи о весняній радісній порі ви їздили колись до Межигір'я і ночували в драному шатрі, де крізь дірки просвічують сузір'я?* (Юрій Клен); *Так вони при першій зустрічі признали себе рідними сестрами й визнали собі взаємну любов* (Ірина Вільде); – *Приходьте до ресторану о сьомій. Я починаю працювати о восьмій* (Юрко Покальчук) і под.; в) кондиціональну, напр.: *Нема прозрінь в тумані підозрінь* (Ліна Костенко); *Й кохана в білому вбранні Над ним поникла в тишині, Неначе янгол білокрилий...* (Володимир Сосюра); *І всіх нас буде катовано і вбито в страшних муках* (Володимир Винниченко) і т. ін.; г) допусту, напр.: *Ти і в*

стражданні гарна (Ліна Костенко) та ін.; г) каузальну, напр.: *Але його таки була дрож при згадці про Анну* (Марія Матіос); *Моя душа зболілася в кольчuzі* (Ліна Костенко); *А тоді вистрілив угору і натовп селян завмер у жасі, бо що мало бути потім, одному Богові знати!* (Юрко Покальчук) і т. д.; д) синкретичну – кондиціонально-локативну, напр.: *Немає гірше, як в неволі про волю згадувать* (Тарас Шевченко); *У битві на Ніжатиній ниві поряд з багатьма незнаними й двома князями полягли також знані дружинники княжі Іван Мирославович, Туки, Чудинів брат, Порей і Жур – Всеволодів найдовіреніший чоловік, а водночас і муж Журини, мамки й годувальниці малої Євпраксії* (Павло Загребельний); *Хіба вона [Корнелія] була б тягарем у дорозі?* (Марія Матіос); кондиціонально-темпоральну, напр.: *Як іде дощ при сонці, то кажуть, що з відьмою жениться чорт* (Іван Нечуй-Левицький); [Річард] *Постаті співців були мов з бронзи чорної одлиті, суворі, тверді, повні сил і моці, при світлі зір здавались велетенські...* (Леся Українка); кондиціонально-каузальну, напр.: *На хвилях сонце у знемозі Тремтіло, мов кохання сльози* (Юрій Дараган); *По тобі не заплаче навіть ніхто й не схилиться в журбі* (Юрій Клен); *Зоїлове перо гарцює в нетерпінні, у класиків – інфаркт: гряде якесь нове, могутнє покоління!..* (Ігор Римарук) тощо.

На особливу увагу щодо розгляду й обережність щодо кваліфікації заслугове місцевий відмінок у структурі односкладних неозначено-особових речень. Специфікою неозначено-особових конструкцій є те, що хоча валентність предиката дії відкриває лівобічну позицію для суб'єктної синтаксеми, вона не заповнюється називним суб'єкта з метою неозначеності, або, як влучно зазначає А.П. Загнітко, з метою „маскування” [79, с. 201] дійової особи. Проте наявність у деяких таких побудовах локатива руйнує це „маскування”, адже він своєю семантикою вказує на місце перебування дійових осіб (бо ж у найтиповіших випадках дія, виражена в неозначено-особових реченнях стосується невизначеної кількості осіб), що певною мірою є їх ідентифікуванням, пор.: *Не люблять в пеклі жартувати...* (Іван

Котляревський) ← *Дехто в пеклі не любить жартовати* ← *Дехто, хто живе в пеклі, не любить жартовати* ← *Дехто не любить жартовати* + *Дехто живе в пеклі*; *Циган на Україні не люблять* (Марина Гримич) ← *Дехто на Україні не любить циган* ← *Дехто, хто живе на Україні, не любить циган* ← *Дехто не любить циган* + *Дехто живе на Україні*. Таким чином, є підстави витлумачувати подібні реченнєві структури як двоскладні, оскільки за переміщення місцевого відмінка в позицію суб'єктної синтаксеми значення просторовості майже повністю нівелюється, і він стає функціональним еквівалентом називного, а на формально-граматичному рівні, відповідно, переймає роль підмета. Зважаючи на те, що локатив у результаті дериваційних перетворень посідає при предикаті лівобічну валентну позицію, первинно призначену для номінатива, між цим локативом та дієсловом, яким виражено предикат, закономірно, слід констатувати існування предикативного синтаксичного зв'язку. Але через те, що компоненти взаємно не уподібнюються, форму предикативного зв'язку в таких конструкціях неможливо інтерпретувати як координацію, її, напевне, доцільно віднести до явищ співположення, реалізацію якого лінгвісти вбачають у випадках відсутності морфологічних показників предикативного зв'язку [121, с. 46-47; 28; 79, с. 32].

Однак варто наголосити, що викладене спостереження не свідчить про те, що абсолютно всі неозначено-особові речення, в структурі яких наявний локатив, перетворюються на двоскладні. Передумовою, що вможливлює здатність місцевого відмінка посісти місце суб'єктної синтаксеми, яка на формально-граматичному рівні проектується на позицією підмета, є окреслення локативом місця існування дійових осіб. Якщо ж значення локатива спрямоване на вираження місця протікання дії, а також на місце перебування об'єкта цієї дії, то немає підстав кваліфікувати такі реченнєві конструкції як двоскладні, пор.: *До мандрівників у горах ставляться з пересторогою й острахом...* (Павло Загребельний); *Та й ця Уласіха, що її Соломоном у селі називають,*

добра жінка (Марія Матіос); **На Україні завжди віддавали перевагу житньому хлібові** (Укр. минувшина) — *Зрубали стару яблуню в саду* (Дмитро Павличко); **На Аскольдовій могилі поховали їх** (Павло Тичина); **Палять листя на городах. Пахне димом надвечір'я** (Микола Сингаївський).

4.1.2. Формально-структурна модель $V_f + S_6$. У справі опису сфери функціонування вільного поєднання у конструкціях з ад'юнктом у формі місцевого відмінка особливу увагу привертають випадки вживання локатива в прислівній позиції щодо опорного дієслова.

Насамперед потрібно уточнити особливості використання місцевого відмінка іменників-абстрактних назв при предикатах локативного процесу. Специфіка таких словоформ полягає в тому, що навіть при процесуально-локативних предикатах вони, на відміну від місцевого відмінка іменників-конкретних назв, не здатні заповнити позицію субстанційної локативної синтаксеми через відсутність просторової семантики, їх поява при цих предикатах є наслідком дериваційних перетворень, пор.: *Хоч би яка скульптура з цього Саду прийшла сюди **постояти в журбі!*** (Ліна Костенко) ← *Хоч би яка скульптура з цього Саду прийшла сюди **постояти*** + *Хоч би яка скульптура з цього Саду прийшла сюди **побути в журбі*** ← *Хоч би яка скульптура з цього Саду прийшла сюди **постояти*** + *Хоч би яка скульптура з цього Саду прийшла сюди **пожуритися***; *Утомивсь поет від праці, Третій день **лежить в недужі...*** (Леся Українка) ← *Утомивсь поет від праці, Третій день **лежить*** + *Утомивсь поет від праці, Третій день **перебуває в недужі...*** ← *Утомивсь поет від праці, Третій день **лежить*** + *Утомивсь поет від праці, Третій день **нездужає***. Таким чином, форма місцевого відмінка іменників-абстрактних назв при предикатах локативного процесу посідає місце не субстанційної локативної синтаксеми, а адвербіальної, тому не характеризується валентним зв'язком з цим предикатом, а отже, не є керованою, а вільно поєднується з дієсловом, напр.: *Ви скажіть, що він у мене **Буде жити в шані, в славі, Тільки, звісно, хай забуде різні вигадки лукаві*** (Леся Українка); *Вона **жила в очікуванні** мого скорого*

повернення (Олександр Жовна); *Усі перебували в якомусь дивному напруженні і тремтливому збентеженні* (Марина Гримич).

Підрядний прислівний зв'язок у сполуках дієслова з локативом також виникає в результаті конденсації двох реченнєвих побудов, однак, якщо в попередньому випадку в акті деривації брали участь конструкції зі спільним суб'єктом, то тут суб'єктом вихідного речення з предикатом локативного стану є об'єкт другого вихідного речення з предикатом активної дії, що виражається перехідним дієсловом, напр.: *То білий кінь, то білий-білий кінь шукає літо у сухому листі* (Ліна Костенко) ← *То білий кінь, то біли-білий кінь шукає літо + Літо перебуває у сухому листі*. Після редукації предиката локативного стану локативна синтаксема, виражена місцевим відмінком, транспонується в адвербіальну сферу, і в похідному реченні, не маючи змоги в силу своєї семантики посісти детермінантну позицію (оскільки вона позначає лише місце перебування об'єкта та місце протікання дії похідного речення й не охоплює місця перебування суб'єкта), приєднується до дієслова. Але в цього дієслова для неї валентного гнізда не передбачено, тому між ними встановлюється підрядний прислівний зв'язок у формі вільного поєднання, напр.: *Замкнули Мотрю у коморі* (Володимир Сосюра) ← *Замкнули Мотрю + Мотря знаходилася у коморі; Старенька жінка вносила соломки і [...] чогось палила у печі іконки...* (Ліна Костенко) ← *Старенька жінка вносила соломки і чогось палила іконки + Паління відбувалося у печі*.

4.1.3. Формально-структурна модель Part + S₆. Реалізація вільного поєднання як форми підрядного прислівного зв'язку відбувається й у сполуках локатива та дієприкметника, адже транспозиція предикативної синтаксеми в ад'єктивну сферу на формально-граматичному рівні супроводжується переміщенням адвербіальної синтаксеми з детермінантної зони в прислівну, пор.: *...були також сусід із помешкання поверхом вище, знайдений з двома кулями в потилиці у своїй приватній таксівиці, а також одна редакційна секретарка, задушена ланцюгами в ліфті...* (Юрій Андрухович) ← *Сусід був*

знайдений у таксівіці, Секретарка була задушена в ліфті; Господарі явочних місць пасуть білих ведмедів, а її колишні чорнобриві соколи-наречені чекають – не дочекаються тоненької свічечки в поминальні дні над своїми могилами, розкиданими по лісах і видолинках її солодких Карпат (Марія Матіос) ← Могили були розкидані по лісах і видолинках.

4.1.4. Формально-структурна модель Adj + S₆. Конструкції цієї формально-структурної моделі за походженням та функціональними особливостями подібні до сполук з синтаксичною домінантою-ад'єктивом та ад'юнктом прийменниковим генітивом, які були розглянуті в попередньому розділі. Витворення таких побудов є наслідком кількох етапів синтаксичної деривації: спочатку відбувається перетворення складнопідрядного речення, в головній частині якого присутній предикат якісного стану, на просте, у результаті чого підрядна частина трансформується в препозитивно-субстантивну конструкцію й посідає у похідному реченні детермінантну позицію; потім предикат цієї реченнєвої структури транспонується в ад'єктивну сферу, утримуючи біля себе прийменниково-іменникову сполуку, пор.: *Вільтруд крутилася десь позаду них, готова до послуг і допомоги, так само нетерпляча в очікуванні свого щастя (Павло Загребельний) ← Вільтруд була нетерпляча в очікуванні свого щастя ← Вільтруд була нетерпляча, якщо очікувала свого щастя; ...той голос звертався не до неї, той, уже-наче-й-не-батьків, такий **недосяжний** у своєму високому чоловічому **смутку** голос взагалі не знав, що вона є на світі... (Оксана Забужко) ← Голос є недосяжний у своєму високому чоловічому смутку ← Голос є недосяжний, якщо перебуває у своєму високому чоловічому смутку (← якщо смутний); Це давала дівчина, невміла, сором'язлива, але така **ніжна і лагідна у своїй невмілості**, що серце вірило їй і забуло про все інше (Юрко Покальчук) ← Дівчина була ніжна і лагідна у своїй невмілості ← Дівчина була ніжна і лагідна, якщо невміла і под.*

Однак місцевий, на відміну від родового, в утвореннях такого зразка вживається лише з одним прийменником – у (в) і не характеризується

семантичним розмаїттям, указуючи на умови виявлення ознаки, вираженої опорним ад'єктивом.

4.1.5. Формально-структурна модель $Adj_{superlat} + S_6$ та $Adv_{superlat} + S_6$.

Для повного відбиття адвербіальних спроможностей місцевого відмінка зупинимося й на його використанні в конструкціях з суперлативами, напр.: *Та от, дівчино, скажу тобі одверто: от я оце тільки що на зібранні вчених і службовців нашої інституції найбільше хвалив Сталіна і вніс пропозицію послати йому привітання і назвати його **найгеніальнішим** хіміком на землі всіх віків* (Володимир Винниченко); *І одридали в небі журавлі мені людину в **світі найдорощчу*** (Ліна Костенко). Спочатку треба зазначити те, що первинною для найвищого ступеня порівняння є семантико-синтаксична позиція предиката, валентність якого вимагає наявності двох субстанційних синтаксем – суб'єкта та об'єкта порівняння [52, с. 141-142; 105, с. 14; 135, с. 169], напр.: *Викладач найвимогливіший з усіх викладачів; День найдовший з усіх днів* тощо. Одним із виявів об'єктної синтаксеми Н.М. Костусяк якраз-таки й вважає місцевий відмінок з прийменниками *в* (*y*), *на*, *що є*, *на її думку*, дериватом-конденсатом вираженого сполукою слів об'єкта порівняння [106, с. 72-73], напр.: *...Озеро було найбільшим в усій пуці...* (Юрко Покальчук) ← *Озеро було найбільшим з усіх озер пуці*. Однак, як нам видається, важко прийняти таку позицію, зважаючи на те, що локатив у подібних конструкціях своєю семантикою вказує не на об'єкт порівняння, а на місце перебування об'єкта порівняння, і не зумовлюється валентністю предиката (отже, не є керованим), а з'являється в реченнєвих побудовах внаслідок дериваційних процесів, напр.: *Річка найдовша з-поміж усіх річок у країні* ← *Річка найдовша з-поміж усіх річок + Річки знаходяться у країні*. Але, здебільшого, під впливом тенденції до економії мовних засобів об'єктна синтаксема в подібних реченнєвих утвореннях має нульове вираження, напр.: *Річка найдовша в країні*. Після об'єднання двох семантично-елементарних речень та редукції в одному з них предиката локативного стану, місцевий відмінок у похідній структурі на

формально-граматичному рівні розташовується в детермінантній зоні й сполучається з предикативним центром вільним поєднанням.

У таких конструкціях суперлатив характеризується значенням найвищого ступеня вияву якості предмета порівняно з тими предметами, які знаходяться в просторових межах, позначених локативом, напр.: *Будівля найстаріша в місті*. Але якщо порівняти даний предмет з предметами, які знаходяться в ширших просторових межах, то він може втратити найвищий ступінь вияву своєї якості: так, будівля може бути найстарішою в місті, але не володіти цією ознакою порівняно з будівлями, наприклад, країни. Таким чином, у побудовах з суперлативом на просторову семантику місцевого відмінка нашаровується відтінок міри й ступеня, тому його значення слід кваліфікувати як синкретичне локативно-квалітативне, про.: *Будівля найстаріша в місті — Будівля найстаріша в області — Будівля найстаріша в країні — Будівля найстаріша в Європі — Будівля найстаріша в світі*. За транспозиції ж суперлатива в ад'єктивну сферу місцевий відмінок, переміщуючись у прислівну зону, посідає приад'єктивну позицію, а в його семантиці на перший план виходить квалітативний відтінок, напр.: *Вулиця найблисучіша в Парижі → Найблисучіша в Парижі* вулиця – Ріволі – вступила в годину найбільшої метушні (Юрій Яновський); *Вина найкращі в усій Європі → ...і хоч Євпраксію приймано по-королівському, ставлено **найкращі в усій Європі** вина, вона не затрималася надовго...* (Павло Загребельний); *Сорочка найбільша на світі → І хіба могли вони знати, що дівча, яке вперше прийшло на забаву у **найбільшій на світі** сорочці і найновіших запасках, зробить ватяними їхні ноги – та це ж і ведмедям карпатським не під силу!* (Василь Герасим'юк).

Тим самим функціонально-семантичним навантаженням відзначається локатив і за приєднання до суперлативів-дериватів прислівників, напр.: *Главачка напевне знала, що Каріна – законодавиця моди в містечку, вона одягається **найкраще в місті**, бо її Рафік має зв'язки* (Марина Гримич) і т. д.

Квалітативно-локативна функція місцевого відмінка поширилася й на конструкції з синтаксичною домінантою порядковим ад'єктивом *перший* у значенні „який стоїть на початку в ряді однорідних предметів, явищ і т. ін.” [32, с. 755], власне-ад'єктивом *останній* у значенні „який закінчує собою ряд однорідних предметів, явищ, дій і т. ін.” [32, с. 686] та їх дериватами-адвербіативами, напр.: *Схились, Мадонно, на причілок останньої хати в селі* (Павло Тичина); *Згадайте: Ісус від Іуди Мав останній цілунок в житті* (Василь Симоненко); *Уперше в житті, за весь вік, за все літо, уперше в роду, де не знали страху, я вижити мушу, я мушу вціліти, я мушу об'їхати смерть на шляху* (Ліна Костенко); *На ту пору прикотяться вози до мого двору уперше і востаннє у житті, зронивши долу вороне іржання* (Василь Стус). Це пояснюється процесами аналогії, адже лексеми *перший* і *останній*, виражаючи ознаку за розташуванням, подібно до суперлативів містять сему „найвища міра вияву”, яка й уможлиблює їх сполучуваність з компонентами, що характеризуються квалітативною семантикою.

4.1.6. Формально-структурна модель $S_{1-7} + S_6$. Досить поширеним явищем сучасної української мови є транспозиція локатива до ад'єктивної сфери. Присубстантивне вживання місцевого відмінка є результатом редукції предиката активної дії чи стану й відтак переміщення локатива в атрибутивну позицію, напр.: *Незалежність, хоч і п'ятихвилинна, все-таки є незалежність, яка нагадує ще не стурбовану звірину в норі* (Тодось Осьмачка) ← *Звірина перебуває в норі; Він думав про свою молодість в Новоспаському, про роботу в господарстві батька, про свою власну землю і власну хату, – які б вони були в його міцних, роботящих руках* (Юрій Яновський) ← *Молодість була проведена в Новоспаському; Щиро кажучи, випадок у кав'ярні був не перший* (Юрій Андрухович) ← *Випадок стався у кав'ярні*. Визначаючи форму підрядного синтаксичного зв'язку місцевого відмінка з опорним субстантивом, немає жодних підстав говорити про керування, оскільки активна валентність власне-субстантива не вимагає облігаторного приєднання ад'єктива.

Таким чином, підрядний зв'язок між синтаксичною домінантою-субстантивом та ад'юнктом-локативом встановлюється у формі вільного поєднання, підставами для чого є відсутність валентного зв'язку та реалізація атрибутивних семантико-синтаксичних відношень між компонентами. Місцевий відмінок у таких конструкціях виражає ознаку предмета за: 1) місцем існування, перебування чи протікання, напр.: *Дзвіночки тепер нагадують чомусь Різдво на селі* (Грина Вільде); *Іде мандрівник. І відомі йому декорації при кожній дорозі* (Василь Герасим'юк); *Хвилина мовчання – іще не прокинулось птаство, І грізно інакшим здається життя на Землі...* (Оксана Забужко); *Мені враз згадалася ніч на цвинтарі* (Олександр Жовна); *Під вікном сільської амбулаторії Дмитро став далеко за північ, коли погамувалися навіть пси по дворах і жаби по калабанях* (Марія Матіос) і под.; 2) його вбранням, напр.: *Остюк зблід, побачивши обличчя людини в сірому костюмі* (Юрій Яновський); *І дівчата в святешних платтях Дарували Миколі пісні* (Василь Симоненко); *Об обрій погляд свій оббий – і видивши свою країну в тяжкій короні багряній* (Василь Стус); *Ми гості бджіл. Посидим на бенкетах, у кріслах пнів, на покуті проваль, – Попович Женя, Мефістофель в кедах, і мавки в шортах. І моя печаль* (Ліна Костенко) і т. ін.; 3) його оздобленням, напр.: *У міфології давніх народів ми бачимо міф про сонце в чоловічому образі* (Іван Нечуй-Левицький); *І серце запевняло думку, що то не сонце, а велетенський фотографічний апарат на золотім тринозі, кимсь на землі покинутий* (Тодось Осьмачка); *Росла і виросла на диво... Така, як всі і не як всі, Не мовчазна й не говірлива, Немов конвалія в росі* (Володимир Сосюра); *То похитнеться рама в позолоті. То наче тихо брязнули ключі* (Ліна Костенко) і т. д.; 4) способом його створення, влаштування чи організації, напр.: *Слухаючи соло на банджо, він пригадав бандуру, котра водилася в його полках* (Юрій Яновський); *Корнелія поволі скинула кептар, блузку, спідницю, лишившись в однісінькій тоненькій сорочині на шлейках* (Марія Матіос); *Затягнуті талії, костюми по фігурі і пишній декор робили жінку ідеально романтичною*

(Україна молода); *Якось подивився по телебаченню американський фільм в українському перекладі – і вжахнувся* (Дивослово) та ін.; 5) станом, в якому він перебуває, напр.: *Всі люблять Польщу в гонорі і в славі* (Ліна Костенко); *Ви зробили добру справу, Марійо, відвідавши нашу родину в жалобі* (Марія Матіос) і т. ін.; 6) умовами, у яких він знаходиться, напр.: *Воно [обличчя] тепер було ледь-ледь рожеве, як ніжний білий мармур при ранішньому сонці, а очі були такі чисті, невинні, привітні...* (Володимир Винниченко) і под.; 7) організацією, до якої він належить, напр.: *Серед твоїх товаришів по комсомолу бували арешти?* (Володимир Винниченко) тощо.

4.2. Формально-структурні моделі конструкцій з ад'юнктом-акузативом

Синтаксична специфіка знахідного відмінка української мови являє собою досить цілісну й зрозумілу картину. Його чітке граматичне призначення – виконання функції об'єкта дії або стану – стало підґрунтям центральності акузатива в ієрархії відмінкової системи [40, с. 68, 84-85; 43, с. 47-48; 52, с. 67-69; 51]. Проте, сучасній лінгвістиці відомі й інші, подекуди діаметрально протилежні, інтерпретації природи знахідного відмінка, зокрема, визначення статусу цієї граматичної категорії як нестійкого, що, з одного боку, наближує акузатив до номінатива, а з іншого – до генітива [120, с. 165]. Аргументацію подібного твердження ґрунтують на відсутності в переважній більшості випадків спеціальної форми вираження знахідного [120, с. 164-165]. Усе ж більш обґрунтованим і адекватним видається потрактування акузатива як центрального, про що свідчить його спеціалізація на об'єктній функції та сильнокерована придієслівна позиція в реченні, а також обмеженість сфер транспозиції [138, с. 463; 167, с. 41; 35, с. 10; 40, с. 68-69].

Оскільки об'єктна субстанційна синтаксема зумовлена валентністю предиката й становить необхідний компонент структури речення, акузатив у категорійному значенні посідає придієслівну сильнокеровану позицію.

Валентно незумовленим здебільшого виступає акузатив з препозитивом. Однак, і безприйменниковий знахідний, виходячи за межі категорійного функціонування, а саме: транспонуючись в адвербіальну сферу, сполучається з синтаксичною домінантою підрядним зв'язком у формі вільного поєднання.

4.2.1. Вільне поєднання безприйменникового акузатива. Характерну особливість синтаксичної природи безприйменникового знахідного становить його транспозиція до обставинної сфери. Доволі поширеним явищем є посідання ним на семантико-синтаксичному рівні речення місця адвербіальної синтаксеми часу, що на рівні формально-граматичному проектується в детермінантну позицію. Знахідному темпоральному властиве вживання з вказівними й уточнювальними словами, однак такі поєднання, на відміну від родового з означеннями, не становлять цілісних словосполучень, бо наявність атрибута при акузативі не повсюдно є облігаторною, а його вилучення не призводить до руйнування реченнєвої конструкції, пор.: [*Річард*] *Здається, день і ніч не відступав би від роботи!* (Леся Українка); *Естер якусь мить мовчки постояла біля дверей і раптом сіла просто на підлогу, як сідають юдеї в час жалоби* (Марія Матіос) — *Естер мить мовчки постояла біля дверей і раптом сіла просто на підлогу, як сідають юдеї в час жалоби.*

Витоки набуття безприйменниковим акузативом темпоральної семантики слід шукати ще в давніх слов'янських пам'ятках, де чітко вимальовуються два його різновиди – означена та неозначена тривалість часу [138, с. 468-469]. На матеріалі сучасної української мови лінгвісти виокремлюють три семантичні відтінки темпоральної функції безприйменникового знахідного: значення означеної тривалості часу, одночасності дистрибутивне та неозначеної тривалості часу [35, с. 40; 40, с. 91-92]. Акузатив означеної тривалості часу виражає часовий відтинок, повністю заповнений певною дією, напр.: *Гриць дивився якийсь час, не кліпнувши, на стару* (Ольга Кобилянська); *Чогось він так дивився і дивився, він міг дивитись і годину, й дві* (Ліна Костенко); *Всю ніч розлючена, заплакана й стривожена Оксана висиділа в темному вікні* (Марія

Матіос). Знахідний дистрибутивний слугує для окреслення проміжку часу, що охоплює регулярно повторювальну дію, напр.: *І потім він увесь час ставив дочці короткі, спокійно-хмарні запитання, перепитував, знову питав* (Володимир Винниченко); [*Батько*] *Марина грає цілий вечір якусь прекрасну річ* (Микола Куліш). Семантика неозначеної тривалості часу знахідного є певним різновидом значення одночасності й заповнена дією, що відбулася до моменту мовлення, напр.: *Залишились консерви та борошно, що його я приніс той рік з убитим* (Юрій Яновський).

Виняткову увагу дослідники приділяють такій некатегорійній функції безприменникового акумулятива, як обставинна квалітативна, вияв якої становлять три відтінки – міра простору, міра ваги й міра вартості. Адвербіальну семантику міри простору виражає знахідний при дієсловах руху, міри ваги й міри вартості – фактично при двох одиницях *важити* й *коштувати* відповідно, напр.: *Так він пройшов тим шляхом довгі кілометри, мов випробував своє щастя, бавлячися зі смертю в піжмурки* (Іван Багряний); *Я не зроблю цього тільки тому, що ми відїхали вже тридцять кілометрів і не маємо права затримуватися* (Всеволод Нестайко); *Можливо, що з розвитком рибальства сом важитиме тонну і ковтатиме сивентальських бугаїв і невеличкі буксирні пароплави...* (Остап Вишня); *Десять мільйонів злотих коштує мені ця шкода, але гірш за все – це втрата славетного алмаза, що важив 123 карати і був першим каменем на Україні і в цілій Польщі* (Іван Кочерга); *Хоч і коштувала вона тридцять п'ять карбованців (на старі гроші), усі мої фінансові дієти вивітрились тої ж хвилини* (Володимир Дрозд). Варто зауважити, що кваліфікація акумулятива у цій функції дотепер залишається дискусійною: І.Р. Вихованець наголошує на адвербіальній семантиці акумулятива в такому вживанні [35, с. 45-46], дещо непослідовним є розгляд цього питання О.М. Лаврентьєвим, який знахідний іменників міри простору на зразок *метр*, *кілометр*, *крок* при дієсловах руху визначає адвербіальним, а знахідний

іменників із семантикою міри ваги та грошових одиниць при дієсловах *важити* та *коштувати* відповідно – об’єктним [120, с. 164].

Щодо знахідного міри простору, то від знахідного об’єкта його різнить спроможність поєднання як з перехідними, так і з неперехідними дієсловами та наявність облігаторної семи кількості, у валентній рамці опорного предиката позиція для нього не передбачена, з чого випливає реалізація підрядного зв’язку між ним та синтаксичною домінантою у формі вільного поєднання. Окрім того, позаяк кожен відтинок простору передбачає певний відтинок часу, за який його можливо подолати, в акузативі міри простору при дієсловах руху імпліцитно міститься вказівка на час цього руху, напр.: *Кілометрів п’ятдесят зайвих пройшов* (Григір Тютюнник); *Не проїхали й десяти кілометрів, як Олексієнко круто загальмував, не доїжджаючи до роз’їзду* (Михайло Стельмах); *Вісім кілометрів довелося трястись по вибоїстій бруківці в кузові полуторки між бочок з тюлькою* (Володимир Дрозд). Зважаючи на це, функцію знахідного у таких випадках доцільно було б визначити як синкретичну квалітативно-темпоральну.

Стосовно акузатива при дієсловах *важити* й *коштувати* стаємо на позицію І.Р. Вихованця й потрактуємо його функцію також як обставинну квалітативну, а позицію щодо синтаксичної домінанти як прислівну некеровану [40, с. 93], оскільки наявність у значенні субстантивів, що наповнюють акузатив, семи кількості унеможлиблює їхнє функціонування як субстанційних синтаксем при даних предикатах.

4.2.2. Формально-структурні моделі побудов із залежним прийменниковим акузативом

4.2.2.1. Вільне поєднання прийменникового акузатива як форма детермінантного підрядного зв’язку. Транспонуючись у адвербіальну сферу функціонування, комплекс акузатива з препозитивом сполучається з предикативним ядром речення вільним поєднанням як формою детермінантного підрядного зв’язку й виявляє спроможність виражати

різноманітні обставинні відношення, найпоширенішими з-поміж яких є темпоральні. Темпоральна семантика прийменникового знахідного характеризується певними різновидами: 1) точний момент часу дії чи її початку, напр.: *У пізніші християнські **часи** український народ переніс атрибути богині Сонця на святу Параскеву* (Іван Нечуй-Левицький); *В останній **вечір** бенкетування було влаштовано концерт* (Іван Пільгук); *Так я собі уявляв у **цю хвилину** молоду Одарку* (Роман Федорів); *На **ранок** вони рушили в путь далі* (Юрій Яновський); *Видиши, уже геть стара, на **Покрову** мені дев'яносто без двох років буде, А я ще потепер Святе Письмо й дівочі казки без окулярів читаю* (Марія Матіос); 2) приблизний момент часу дії чи її початку, напр.: *Ця думка прийшла десь аж **під ранок**, після безсонної ночі* (Юрій Мушкетик); *Є щось безмежно сумне в тім, як дерева починають вдруге **під морози** цвісти* (Ірина Вільде); *Хіба вгадаєш на сході сонця, що з тобою буде **під смеркання**?* (Марія Матіос); 3) відносно точний проміжок часу тривання дії. На вираженні цього відтінку темпорального значення спеціалізується акузатив у поєднанні з препозитивом *на*, напр.: *Вони належали до тієї породи руського юнацтва, що **на довгі століття** стане предметом вивчення й глибокого подиву істориків великої трагедії людства* (Олександр Довженко); *Златка залишила **на хвилину** Арсена і теж, на radoцях обнявши брата, чмокнула його в холодну щоку* (Володимир Малик); *Цю оселю, заховану в бризки і піну, цей нехитрий притулок з водою над ним нам даровану тільки **на ніч і на днину**, чоловіком даровано немолодим* (Василь Герасим'юк); 4) приблизний відтинок часу, протягом якого тривала дія, виражається знахідним з прийменником *з*, напр.: *Дійшовши пам'яті, **Остюк з годину** не рухався на ліжку* (Юрій Яновський); 5) проміжок часу, який минув або мине до початку дії, напр.: *Вона й справді збиралася в місто, як до вінчання: **за місяць** Богдан мав женитися* (Марія Матіос); ***За мить** він мав зникнути у хмарах, аж враз знову почав спускатися униз* (Юрко Покальчук); *А **через годину** Степан Петрович, вимитий, поголений, переодягнений у білизну клініки, лежав у білому*

ліжку на бездоганно чистих простирадлах і дивився спухлими очима в білу стелю білої кімнати (Володимир Винниченко); **Через деякий час** вони побачили село (Марина Гримич).

У сучасній українській мові подекуди трапляються конструкції, де на знахідний темпоральний нашаровується відтінок каузальності в силу його лексичного наповнення, напр.: *Там також не світилося – хтось вельми заощадливо повимикав **на ніч** усі лампи* (Юрій Андрухович) — *Там також не світилося – хтось вельми заощадливо повимикав усі лампи, тому що ніч, а вночі всі сплять + Лампи залишались вимкненими протягом ночі; ...Сашко приїжджав із Луцька до діда **на літо**...* (Юрко Покальчук) — *Сашко приїжджав із Луцька до діда, тому що надходило літо, а влітку канікули + Сашко перебував у діда протягом літа; ...щоранку махати гантелями, які йому **на день народження** купив батько* (Юрко Покальчук) — *Гантелі йому купив батько, тому що у нього був день народження, а на день народження дарують подарунки.*

Вираження кондиціонального значення є звичним для прийменниково-відмінкового комплексу „крізь + знахідний”, напр.: *Гармонія **крізь** тугу дисонансів проносить ритми танцю по землі* (Ліна Костенко); ***Крізь** сотні сумнівів я йду до тебе, добро і правдо віку* (Василь Стус), подекуди цю семантику має акузатив і в поєднанні з препозитивом *за*, напр.: *І якісь перекичтики хлопців моїх наущали, що Хмельницький, мовляв, покинув вас **на заріз*** (Ліна Костенко). Інколи значення умови прийменникового знахідного ускладнюється нашаруванням відтінку способу дії, напр.: *Але вже сталося, і тепер сам абат Бодо мав приступ до імператриці лише **через Вільтруд*** (Павло Загребельний); *Крізь щілини у стелі видно було, що з берестяного даху на маленьке горіще **крізь діри** ллється сонячне світло, і зараз воно, здавалось, хлюпнуло **крізь** прочинені **двері** у хатину, яка ніби оживала після довгого сну* (Юрко Покальчук).

Надзвичайно поширеним явищем є набуття акузативом з препозитивом каузальної семантики, напр.: *Шахай упізнав їх **через пісню*** (Юрій Яновський); *Так довіку у темниці Довелось поету жити, **За** тюремний **спів** він мусив Головою наложити* (Леся Українка); *Це – моя початкова школа віротерпіння, з якої Я сама себе ладна відчислити **за неспішність*** (Оксана Забужко); *В Тетяні **на той запит** щось буриться, щось здійсмає гордо голову, що досі перед старою слухняно хилилося, корилося, мов перед невидимою чорною силою, що намагалося взяти верх над нею* (Ольга Кобилянська); *Про свято я іскру болгарську дістану і викину клопоти всі з голови* (Василь Стус), цільової, напр.: *Як навесні шум зелений Оживляв сумну діброву, То щодня поет приходив До діброви **на розмову*** (Леся Українка); *Хочу крикнути в далечинь безкраю І когось **на допомогу** кликати...* (Олена Теліга); *Марную день **на пошуки** незримої німої суті в сутінках понять* (Ліна Костенко); [Музикант] *Воював **за** світовий гуманізм, **за** вільну Польщу et cetera* (Микола Куліш); *Тоді лізеш у клуні на бантину горобці дроти або на вербу **по галенята*** (Остап Вишня); *...то не так уже й багато маєш до вибору – або бігти **по розум** до ворожки [...], – або ж, або, звісна річ, молитися Богу й чекати...* (Оксана Забужко); *Таємничо зникла водночас із Волином і риба, яку він приніс звечора і яку родина мала забрати з собою **в дорогу*** (Юрко Покальчук) або ж синкретичної причиново-цільової, напр.: [Русалка] *Там хлопець **на дудки** ріже очерет!* (Леся Українка); *Він глянув у вікно і побачив, як вибігли робітники з майстерні **на обід*** (Юрій Яновський); *І два віки зійшлися **на пораду*** (Ліна Костенко).

4.2.2.2. Формально-структурна модель V_f + P_{гаер} + S₄. Підрядним прислівним зв'язком у формі вільного поєднання з опорним вербативом характеризується прийменниковий знахідний адвербіальної семантики способу дії. Найпоширенішими з-поміж таких побудов є конструкції, роль синтаксичної домінанти в яких виконують дієслова із спільною семою „спрямовувати погляд”. Акузатив з препозитивом при них, маючи загальне значення способу дії, може виражати різні його відтінки: 1) перешкоду, яка долається в процесі

дії, напр.: *Не раз поглянеш ти крізь ґрати Галер турецьких на моря, Щоб тужним голосом співати Про волю, долю і поля* (Юрій Дараган); *Поскрипують стільці в порожній залі, єдині глядачі цієї п'єси, і мудро так вглядаються крізь мене у порожнечу, видну тільки їм* (Василь Стус); *Вже перша зірка крізь гілля проглянула* (Ліна Костенко); 2) предмет, наявність якого уможливило здійснення дії, напр.: *Крізь прозору воду було видно джерело, і як там на дні здіймалися кілька піщаних вулканчиків* (Олександр Жовна); *Крізь розчинені двері видно було, як зійшов на небо повний місяць* (Юрко Покальчук); *А вона байдуже палила цигарку і дивилась крізь вікно кав'ярні на львівський дощ...* (Марина Гримич); 3) предмет, за посередництва якого відбувається дія, напр.: *Мовчать листки промоклі, і срібло крапельок свій зупинило біг, неначе дивляться в малюсінькі біноклі на мене очі їх...* (Володимир Сосюра); *Може, хто нас із Марса розглядає в бінокль* (Ліна Костенко).

Незважаючи на досить значну поширеність окреслених утворень, прийменниковий знахідний може посідати місце адвербіальної синтаксеми способу дії й у реченнях з предикатами-дієсловами інших семантичних груп, напр.: *Отець Євген раптом закашлявся од диму й винувато крізь кашель посміхнувся до Миколи Сидоровича* (Володимир Винниченко); *Іван лиш бачив на кінець, Як випав Зосин гребінець, І він схопив його у жменю Й поклав на пам'ять у кишеню* (Володимир Сосюра); *Два бійці вели під руки пораненого старшину Омельчука* (Юрій Збанацький) тощо.

Цікавими для розгляду є випадки акумулювання в прийменниково-відмінковому комплексі з акузативом семантичних відтінків способу дії, об'єктного та партитивного, з домінуванням першого, напр.: *Як навіжена, прискакала, Нептуна в губи цілувала...* (Іван Котляревський); *Від тихої коліски до порога Вона тебе за руку провела* (Василь Симоненко); *Данко на прощання цілує Дарку в руку* (Ірина Вільде). Зазвичай таку функцію прийменниковий знахідний виконує в реченневих структурах, де наявний прямий об'єкт дії, а сам акузатив є частиною цього об'єкта й водночас предметом за допомогою

якого об'єкт залучений до дії. Подібні речення є наслідком певних дериваційних перетворень, пор.: *Ти мене цілував так палко У розквітлі мої уста* (Наталя Лівицька-Холодна) ← *Ти цілував уста + Уста – це частина мене; Прив'язали князя за руки й за ноги* (Ліна Костенко) ← *Прив'язали руки й ноги + Руки й ноги – це частина князя*. Прямий об'єкт одного з вихідних речень, будучи частиною якогось цілого, втягує в орбіту предиката це ціле, у силу чого в похідному реченні прямим об'єктом стає вже саме це ціле, а об'єкт одного з вихідних реченнєвих утворень, починаючи виражати посередника спрямування дії на новий об'єкт, транспонується до адverbіальної сфери, але продовжує зберігати в собі імпліцитне об'єктне й партитивне значення. Таким чином формується синкретична семантика прийменникового акузатива – обставинна способу дії з відтінком партитивного об'єкта.

Ще однією адverbіальною функцією прийменникового акузатива, що вільно поєднується з вербативом, є вираження квалітативної семантики. У подібних утвореннях він вказує на ступінь поширення дії, напр.: *Не помітила вичерпаності Генріхової, його передчасних старощів, не знала, що **входить по саму шию** в мертві води високих державних клопотів, де для людських пристрастей немає ні місця, ні часу, ні снаги* (Павло Загребельний); *І тільки храми, древні храми **стоять по груди** в кропиві* (Ліна Костенко); *Ніби вчора криницю засипало листям **по саму цямрину** – а вже двері в біле не прочинити: каменя хтось прикотив під поріг?* (Ігор Римарук).

4.2.2.3. Формально-структурні моделі Part + Praep + S₄ та Adj + Praep + S₄. Що стосується сполучень прийменникового знахідного з дієприкметниками, то тут він повторює свої семантичні функції в конструкціях з опорними дієсловами й зумовлює встановлення адverbіальних відношень: 1) способу дії, напр.: *І коло його правого ліктя лежав на рушничку **порізаний на скибки** хліб, а посеред столу стояла миска з печеним салом* (Тодось Осьмачка); *Прив'язана за коси до сосни, мов немовля – за білий біль біліша потріскувала навіжена тиша а надокіл – як божевільні сни...* (Василь Стус);

Таким тебе ніколи не забуду – побаченим крізь сльози і крізь сніг... (Ліна Костенко), інколи з відтінком місця, напр.: *Галат, поранений у щоку, напівлежав на тачанці...* (Юрій Яновський) або уподібнення, напр.: *Волосся фарбоване під мімозу, обличчя в стані анабіозу* (Ліна Костенко); 2) квалітативних, напр.: *Їй не хотілось бути заляпаною по коліна чи й вище* (Юрій Андрухович); *Я приїхала в осінь, по губи наповнена морем, Мій застояний смуток ніхто іще не сколотив...* (Оксана Забужко).

При синтаксичній домінанті ад'єктиві акузатив здебільшого вживається з препозитивами *на* та *у* (*в*). Знахідний з прийменником *на*, сполучаючись із прикметником, має значення частини цілого предмета, на якій саме й зосереджується ознака, приписувана цьому предметові, напр.: [Гелен] *Спочатку я певен був, побачивши те військо, наїжене списами, незчисленне, на силу свіже, на одвагу дуже, що елінам, потомленим війною, знесиленим облогою, не встоять проти царя, жадібною звитяги* (Леся Українка); *Він вже знає коли; тоді як стала ходити між пани ворожити, і за його, Андронаті, скрипкою смутні пісні співати, а йому, Раду, ненаситному на гроші, зносити від панів за ворожбу і спів золото* (Ольга Кобилянська). У науковій літературі цю семантичну функцію прийменникового акузатива інтерпретують як вираження обмежувальних відношень [173, с. 291].

З-поміж конструкцій такого зразка осібно знаходиться лексично обмежена низка утворень з прийменниково-відмінковим комплексом *на вид*, *на вигляд*, *на смак*, *на запах* тощо, напр.: *...йшли привітати княжну або просто подивитись на неї вуглярі, смологони, лісовики, бортники, косарі, ликодрачі, цюпкарі – нещасні, обдерті, але такі добрі на вид, що дівчина мимоволі приймала їх за чеберяйчиків, відходила душею й веліла їхати далі* (Павло Загребельний). Семантико-синтаксичні відношення у подібних сполуках видається доцільним витлумачити як обмежувально-уточнювальні, адже ознака, виражена ад'єктивом, „уточнюється вказівкою на характер її сприйняття” [173, с. 293].

Подібні побудови є синтаксичними синонімами до сполук з синтаксичною домінантою-ад'єктивом та ад'юнктом-інструменталем і здебільшого трансформуються в них, пор.: *Поставала перед ним у імператорських шатах, у короні й горностаях, гарна й на вроду, і на зріст, краснопера, чиста, як сніг, молода на вигляд...* (Павло Загребельний) → *гарна й вродою, і зростом; Мої предки не вбогі були **На пісні та свячені ножі*** (Оксана Забужко) → *не вбогі піснями та ножами.*

Знахідний з прийменником у (в) виступає ад'юнктом виключно при ад'єктивах на позначення назв кольорів, а його значення у подібних конструкціях кваліфікують як уточнювальне [180, с. 76], напр.: *Креп-жоржет, той, що білий у червоний **горох**, пішов добре, лишилося кілька метрів* (Марина Гримич).

4.2.2.4. Формально-структурні моделі S₁₋₇ + Praep + S₄. Транспозиція прийменникового знахідного, на відміну від безприйменникового, до ад'єктивної сфери є досить розповсюдженим явищем і не супроводжується зміною форми. Вільне поєднання як форма підрядного прислівного зв'язку встановлюється в таких побудовах здебільшого внаслідок дериваційних процесів, у ході яких редукується предикат, що у вихідному реченні керував прийменниковим акузативом.

Доволі численну групу конструкцій аналізованої формально-структурної моделі становлять сполуки, де роль синтаксичної домінанти виконує субстантив з семантикою предмета, витвореного уявою, мисленням або розумом, а роль ад'юнкта – акузатив з препозитивом *про*, який виражає ознаку цього предмета за його наповненням, напр.: *Мені згадується євангельський **міф про апостола Петра**, коли він зрадив і тричі одмовився від Христа* (Микола Куліш); *...І ти як мак, **про щастя** бачиш сні, На них ніяк не можеш надивитися* (Микола Вінграновський); *І **правда про людину** так само існує довше, ніж сама людина* (Павло Загребельний); *...але це не надто в'яжеться зі змістом і настроєм його тогочасних **листів про самотність** під зоряним*

небом (Юрій Андрухович). Щодо опорного компонента цих утворень існують лексичні обмеження: ними не можуть виступати девербативи, позаяк вони успадковують від твірних дієслів валентне гніздо для субстанційної синтаксеми об'єкта думки чи мовлення, яке й заповнюється знахідним з прийменником *про*, який у такому разі є керованим, пор.: *А потім Лундик, а потім Троневі пихаті балачки про українців і про Маркуру* (Тодось Осьмачка) ← *балакати про українців і про Маркуру*; *Та тільки думка про Вкраїну Герою вмерти не дала* (Володимир Сосюра) ← *думати про Вкраїну*; *І замість всіх природних таємниць було єдине – мрія про свободу* (Ліна Костенко) ← *мріяти про свободу*.

Нерідко прийменниковий знахідний вільно поєднується з субстантивами із семою руху, протяжності, виражаючи їх ознаку за напрямком, напр.: *А поки спочину Та тим часом розпитаю Шлях на Московщину* (Тарас Шевченко); *І ще не одному доморослому кацапові покажемо у пекло стежку* (Тодось Осьмачка); *І роси холодні. І втома нестерпна. І стежка в село не пряма* (Ліна Костенко); *Замести заіржавілі петлі скрипучої хвіртки в рай* (Ігор Римарук); – *Кохання – це перші двері у вічність*, – казала вона *Волинові* (Юрко Покальчук) або за відстанню, яку за допомогою цього предмета долають, напр.: *...Як ось уздріли пред собою Через річку в пекло перевіз* (Іван Котляревський); *Державний муж уподібнюється мостові через велику ріку* (Павло Загребельний).

Результатом деривації є витворення вільного поєднання в побудовах з синтаксичною домінантою, вираженою лексемою *квиток* і подібними, та ад'юнктом прийменниковим акузативом, що позначає засіб пересування чи кінцеву точку руху, пор.: *Через чверть години він був на станції і брав квиток на потяг...* (Володимир Винниченко) ← *Через чверть години він був на станції і брав квиток для проїзду на потязі* ← *Через чверть години він був на станції і брав квиток + Квиток призначений для проїзду на потязі; Дайте мені, будь ласка, на Київ один квиток* (Тодось Осьмачка) ← *Дайте мені, будь ласка,*

один квиток для проїзду на потязі, що прямує до Києва ← Дайте мені, будь ласка, один квиток на потяг, що прямує до Києва ← Дайте мені, будь ласка, один квиток + Квиток призначений для проїзду на потязі + Потяг прямує до Києва. Після редукції предиката призначення в одному з вихідних речень його семантика не елімінується, а в імпліцитній формі зосереджується в дериваті цієї реченнєвої структури, тобто в прийменниково-відмінковому комплексі, а тому на атрибутивне значення акузатива з препозитивом у похідному утворенні нашаровується ще й цільовий відтінок, напр.: *Два квитки до Ташкента видав з плацкартами! Вагон номер три* (Богдан Антонечко-Давидович); *В одязі, в чоботях, з картоплею в торбинці, з цигарками і пупівкою у Гагру в кишені...* (Остап Вишня); *Тихцем просив у мене грошей на квитки в кіно та на цукерки дівчатам* (Юрій Мушкетик); *Прощай же, радосте, бо я беру квиток на шпиль самої Туги!* (Ліна Костенко).

Такою самою є семантика прийменникового знахідного й у конструкціях з синтаксичними домінантами інших тематичних груп, що зумовлено аналогічним шляхом їхнього витворення, а саме – об'єднанням двох елементарних речень з редукцією предиката призначення в одному з них, напр.: *Маю думку держати екзамен на атестат зрілості...* (Степан Васильченко); *Ми маємо право на сум і любов, На щастя, на сонце і трави, І навіть на булькання зайвих розмов Ми іноді маємо право* (Василь Симоненко); *Працював за всіх, а в кінці дня брав лиш один динар на хліб та воду* (Павло Загребельний); *Учора на засіданні уряду було затверджено обсяг зведеного бюджету на наступний рік* (Україна молода).

Загалом слід зазначити, що прийменниковий акузатив при опорному субстантиві рідко спеціалізується на власне-атрибутивній семантиці, напр.: *Кім спину вигнув у тигрясту смужку, помуркотів та й знов заліг у стружку* (Ліна Костенко); *Це була стара любительська чорно-біла фотка, і фігури вийшли децю розпливчасті, однак Ляля впізнала це пальтечко в клітинку з погончиками і поясом* (Марина Гримич); здебільшого ж для нього характерне

нашарування різних відтінків, як от: 1) темпоральності, напр.: *Ніч на Купайла дуже значна для українського народу* (Іван Нечуй-Левицький); *Коли потяг у даль загуркоче, пригадаються знову мені дзвін гітари у місячні ночі, поцілунки й жоржини сумні...* (Володимир Сосюра); 2) локативності, напр.: *Я на ложі для Гектора новий готую плат* (Леся Українка); *Федір прокинувся від грюкоту у двері, і першою була думка, що хлопці в стодолі вже почули і зможуть переховатися* (Юрко Покальчук); 3) кондиціональності, напр.: *...на лиці його вперше мигнула кривенька посмішка, подібна до сірого проміння осіннього сонця крізь купу понурих, важких хмар* (Володимир Винниченко); *Я гетьман ваш, я, звиклий до пошани, оце мій самосуд під самосад* (Ліна Костенко); 4) каузальності, напр.: *Вони зупинилися перед командиром, чекаючи нагороди за героїство* (Юрій Яновський); *Буває так, що слава на дурняк, а в нього слава за великі гроші* (Ліна Костенко).

Форму підрядного зв'язку в сполуках субстантивів-девербативів зі значенням опредмеченої активної дії та прийменникового знахідного немає підстав кваліфікувати як керування, що нібито зумовлене дієслівною природою синтаксичної домінанти, оскільки у твірних реченнях акузатив з препозитивом посідав детермінантну позицію адвербіальної синтаксеми, а не валентну субстанційної, пор.: *Ми починаєм битву за Україну* (Микола Вінграновський) ← *Ми починаєм битися за Україну; Спілкування між народами білої раси повинно відбуватися за правилами кодексу честі і в змаганні за першість в усіх галузях і сферах життя* (Василь Рубан) ← *Народи змагаються за першість*. З огляду на це у подібних утвореннях констатуємо реалізацію підрядного зв'язку у формі вільного поєднання.

З метою повного окреслення випадків вільного поєднання прийменникового знахідного з іменниками варто зупинитися й на конструкціях, де роль синтаксичної домінанти відіграють субстантиви на зразок *вид*, *краєвид* тощо, а акузатив уживається з препозитивом *на*. Вони виникли за аналогією до сполук з опорним компонентом *погляд*, що у свою чергу є дериватами речень з

предикатом на кшталт *дивитися, подивитися*, при яких знахідний з прийменником *на* виконує функцію об'єктної синтаксеми, пор.: *погляд на гори* ← *Він поглянув на гори*. Однак на сучасному етапі розвитку української мови лексеми *вид, краєвид*, на відміну від субстантива *погляд*, здебільшого втратили мотиваційні зв'язки з твірними дієсловами, і тому не відкривають валентне гніздо для об'єктної синтаксеми, натомість характеризуються сполучуваністю з атрибутивними синтаксемами, а відтак і підрядний зв'язок їх з ад'юнктом-прийменниковим знахідним встановлюється у формі вільного поєднання, напр.: *З одного вікна Тарасової квартири відкривався краєвид просто на Дніпро, Труханів острів і далі – на дніпровські схили і бані Печерської Лаври* (Юрко Покальчук); *Ляля дивилася не на Шумку а у вікно за яким пишно цвів бузок за яким розкривався чудовий вигляд на Київ...* (Марина Гримич).

Висновки до розділу 4

1. Підхід, згідно з яким локатив автоматично переводять в адвербіальну сферу, й відповідно, характеризують як відмінок, що з синтаксичною домінантою завжди вільно поєднується, потребує корекції. Адже ретельніший погляд на граматичну структуру виявляє випадки посідання місцевим відмінком валентно зумовленої позиції, зокрема, при локативних предикатах.

2. Найпоширенішою некатегорійною функцією місцевого відмінка є адвербіальна, у якій він виступає ад'юнктом щодо граматичної основи речення, вербатива, ад'єктива, але нерідкішим є й сполучуваність з субстантивом за його транспозиції до ад'ктивної сфери (див. табл. А.4 „Транспозиції відмінків за їхнього підпорядкування синтаксичній домінанті вільним поєднанням”).

3. Специфічною властивістю локатива з-поміж інших відмінків, що вільно поєднуються з синтаксичною домінантою, є його спроможність підпорядковуватися суперлативам.

4. Безприйменниковий знахідний адвербіальної семантики може пов'язуватися вільним поєднанням не лише з предикативним центром речення,

а й з деякими дієсловами, а саме: руху, міри ваги й міри вартості. Акузатив у складі прийменниково-відмінкового комплексу характеризується більшою різноманітністю синтаксичних домінант: він може вільно поєднуватися як з предикативним центром речення й дієсловом, так і з прикметником чи дієприкметником, а також з субстантивом (див. табл. А.4 „Транспозиції відмінків за їхнього підпорядкування синтаксичній домінанті вільним поєднанням”).

РОЗДІЛ 5

ПЕРИФЕРІЙНА ЗОНА ФУНКЦІОНУВАННЯ ВІЛЬНОГО ПОСДНАННЯ**5.1. Формально-структурні моделі конструкцій з ад'юнктом-дативом**

У відмінковій системі української мови, як зазначають учені, давальний відмінок є найбільш цілісним з-поміж інших і характеризується напівсильним підрядним зв'язком у формі керування з опорним дієсловом і семантикою адресата дії [167, с. 45; 40, с. 106-109; 52, с. 73]. Вторинні відмінкові функції датива (окрім функції суб'єкта стану в односкладних безособових реченнях на зразок *Мені весело*) згруповані навколо зазначеної основної, що зумовлено його лексичними обмеженнями – вираження лише назв осіб. Саме це й стало підґрунтям для об'єднання деякими дослідниками всіх семантико-синтаксичних різновидів давального в одне значення – давальний особи [136, с. 261-262; 1, с. 40].

Оскільки первинною семантико-синтаксичною функцією датива є позиція субстанційної адресатної синтаксеми, то, закономірно, дослідники виокремлюють такі його ознаки, як пасивність і цільова спрямованість дії на предмет [40, с. 106; 52, с. 73; 120, с. 171]. Щодо останньої ознаки давального відмінка, то вона цілком зберігається й при використанні датива в складі прийменниково-відмінкового комплексу в ролі сирконстанта [120, с. 172].

5.1.1. Формально-структурні моделі побудов із залежним безприйменниковим дативом

5.1.1.1. Формально-структурна модель $S_{1-7} + S_3$. У сучасній українській мові для давального відмінка характерна транспозиція в ад'єктивну сферу, яка, однак, не набула значного поширення. Лінгвісти вказують на потрапляння його в приіменникову позицію до обмеженої групи девербативів – з семантикою виділення й призначення (*асигнування комітету, виділення школам, присудження лауреату*), напрямку (*відсилка постачальникам*,

направлення уряду, переправлення партнерам), доставки (доставка замовникам, постачання підприємцям, перерахування виконавцям) та передачі (вручення переможцеві, продаж конкурентам, виплата банку) [161, с. 7-8].

На перший погляд питання про природу синтаксичного зв'язку в таких конструкціях видається очевидним: опорні субстантиви керують давальним відмінком, оскільки успадкували цю властивість від твірних дієслів. Проте, якщо взяти до уваги те, що певний компонент керує лише тими ад'юнктами, наявність яких зумовлена його семантико-синтаксичною валентністю, а семантико-синтаксична валентність компонента, на переконання деяких дослідників, перебуває в безпосередній залежності від його функціональної позиції [177, с. 45], то питання про синтаксичний зв'язок опорного деевбатива із залежним дативом набуває дискусійності. Адже в такому разі форма підрядного зв'язку між членами розглядуваних сполук потрапляє в залежність від позиції в реченні опорного компонента. Так, у побудові *Ця гарна сукня – подарунок сестрі* елемент *подарунок* посідає функціональну позицію предиката, відповідно, його активна валентність відкриває місце для адресатної субстанційної синтаксеми, тому ад'юнкт *сестрі* є керованим щодо опорного компонента *подарунок*. У реченні ж *Подарунок сестрі лежав на столі* елемент *подарунок* характеризується функціональною позицією суб'єктної субстанційної синтаксеми, яка зумовлена лівобічною валентністю предиката *лежав*, і тому сам активною валентністю для приєднання елемента із семантикою адресата не володіє, наявність при ньому залежного компонента *сестрі* є наслідком дериваційних процесів, пор.: *Подарунок сестрі лежав на столі* ← *Подарунок лежав на столі* + *Подарунок призначається сестрі*. Таким чином, синтаксичний зв'язок у словосполученні *подарунок сестрі* реалізується у формі вільного поєднання.

Окремо слід зазначити про сполучення давального відмінка з власне-іменниками на зразок *лист, нота, ціна* та похідним іменником *пам'ятник*, який, щоправда, втратив мотиваційні зв'язки з твірним словом.

Підпорядкування датива цим субстантивам завжди відбувається у формі вільного поєднання у відмінковому вияві, яка встановлюється між ними в результаті компресії та згортання компонента, що керував давальним відмінком, пор.: [Кассандра] *Брате, не знаєш ти **ціни жіночим жертвам...*** (Леся Українка) ← *Брате, не знаєш ти ціни, яка призначена жіночим жертвам; **Собі ціну** я добре знаю, Не шлю на вас небесних кар, І за образу вибачаю, До зобачення, о ревуар!* (Володимир Сосюра) ← *Я добре знаю ціну, яку призначила собі; Мирний повідомив, що, нарешті, має бути здійснене відкриття в Полтаві **пам'ятника Котляревському*** (Іван Пільгук) ← *Мирний повідомив, що, нарешті, має бути здійснене відкриття в Полтаві пам'ятника, який **воздвигнули Котляревському**; Ми, дівчата, умовились зійтися о пів до одинадцятої **коло пам'ятника Шиллерові**. **Ходім!*** (Ірина Вільде) ← *Ми, дівчата, умовились зійтися о пів до одинадцятої **коло пам'ятника, який воздвигнули Шиллерові**.*

Не мають передумов для керування дативом і субстантиви на зразок *вітання, слава, хвала* тощо, а конструкції з ними в ролі синтаксичної домінанти та давального у ролі ад'юнкта утворюються в силу редукції предиката призначення чи давання в пасивних реченнєвих конструкціях, які у свою чергу утворилися від активних, пор.: ***Слава ворогові, що твоєї ненависті вартий, Втіха – стріти його на вузькій для одного стежині*** (Олег Ольжич) ← ***Слава **воздається нами ворогові, що твоєї ненависті вартий, Втіха – стріти його на вузькій для одного стежині***** ← ***Ми **воздаємо славу ворогові, що твоєї ненависті вартий, Втіха – стріти його на вузькій для одного стежині*****. Окремі лінгвісти вбачають у подібних побудовах реалізацію об'єктних семантико-синтаксичних відношень [161, с. 13], мотивуючи це тим, що опорні слова в них через ускладненість предметної семантики вираженням спонукання втрачають ознаки іменника й прямують до дієслова, пор.: ***Привіт тому, хто здіймає ранковий вітерець; молитва до того, хто дарує солодкість устам закоханих; хвала тому, хто сповнює жаром голос улюблений, **поважання тому, хто осяяний*****

пречистою світлістю, як лиця й глави вознесених; слава тому, хто перед військом тримає знамено перемоги... (Павло Загребельний) — **Вітаймо того, хто здійсмає ранковий вітерець; молитва до того, хто дарує солодкість устам закоханих; хвалімо того, хто сповнює жаром голос улюблений, поважаймо того, хто осяяний пречистою світлістю, як лиця й глави вознесених; славімо того, хто перед військом тримає знамено перемоги.** Однак вважаємо за доцільне погодитися з такою думкою частково, позаяк, окрім спонукання висловити певне ставлення особі, такі конструкції ще й констатують уже наявне це ж саме ставлення в особі, а тому семантику датива необхідно кваліфікувати не як власне-об'єктну, а як синкретичну посесивно-об'єктну, пор.: *Хай же вічно красується доблестю наша земля! Слава переможцю!* (Олександр Довженко) ← *Я славлю переможця (Моє славлення належить переможцю) + Славте переможця.*

Ще одним виявом функціонування датива в ад'єктивній сфері є конструкції з предикативним номінативом, напр.: *Не ворог я царю Латину* (Іван Котляревський); *Прости, що я не син, не син Тобі ще, Бо й Ти – не мати, бранко степова!* (Євген Маланюк). За аргументованим твердженням І.Р. Вихованця, подібні побудови формуються шляхом редукції предиката належності, набуття компонентом з первинною семантикою об'єкта володіння предикативної функції й появи безпосередньої залежності від присудка давального посесивного, що трансформується з називного [40, с. 118], пор.: *То буде нам Еней сусід* (Іван Котляревський) ← *Ми будемо мати сусіда + Еней буде ним (сусідом).* Як видно з наведеного прикладу, у результаті згортання предиката належності (*будемо мати*) і транспозиції об'єктної синтаксеми (*сусіда*) в предикатну зону, номінатив (*ми*), що посідав місце суб'єктної синтаксеми щодо зредукованого предиката, перетворившись на датив (*нам*), опиняється поза валентною рамкою нового предиката (*сусід*), а тому між ними встановлюється підрядний синтаксичний зв'язок у формі вільного поєднання у відмінковому вияві. Реалізація між називним і залежним давальним відмінком

підрядного зв'язку саме у формі вільного поєднання підтверджується й існуванням між ними атрибутивних відношень, виникнення яких не можливе за керування.

Здатність датива до абсолютної транспозиції в ад'єктивну зону доводить витворення в нього посесивної семантики, пор.: [Лукаш] *Та як же? Я ж їм син...* (Леся Українка) → *Я ж їхній син; І на душі так дико й димно...* *Хрещений батько Мотрі він* (Володимир Сосюра) → *Він Мотрин хрещений батько*, а також рідкісні випадки виконання ним функції посесива при непередикативному номінативі, напр.: *Він не додав їй ще того, що серце йому так дивно завмирало і тілом проходили хвилі такого чудного почуття, що хотілось одвернутись і заплющити очі, в яких гаряче накручувались сльози* (Володимир Винниченко).

Варто відзначити, що на сучасному етапі розвитку української мови науковці звужують сферу поширення подібних конструкцій діалектним мовленням, вважаючи таку функцію давального залишковим елементом праслов'янської мови, в якій датив у реченнєвих побудовах досить часто безпосередньо залежав від іменника, виступаючи його означенням [138, с. 461].

5.1.1.2. Вільне поєднання безприменникового датива як форма підрядного детермінантного зв'язку. Однією з некатегорійних функцій давального відмінка є його переміщення в детермінантну позицію реченнєвої структури й набуття адвербіальної семантики, яка, однак, не характеризується розмаїттям, напр.: *Бабця цього ніяк не розуміє, що кривда сталася не мамі, а їй, їй, Дарці, а вона не вміє це сказати так, щоб бабця зрозуміла й дала врешті їй святий супокій* (Ірина Вільде); *Може, вклала душу в діда, як уклала би в дитину, якої не народила Андрієві* (Марія Матіос). У подібних побудовах давальний відмінок набуває семантики призначення й, хоч і маючи деяку спорідненість з давальним адресатним (і в ролі давального адресатного, і в ролі давального призначення вживаються переважно назви осіб), суттєво від нього відрізняється обставинною функцією.

Встановлення вільного поєднання у відмінковому вияві як форми детермінантного підрядного зв'язку між дативом та предикативним центром конструкції є наслідком об'єднання двох семантично елементарних речень в одне. Ця трансформація супроводжується редукцією в одному з базових речень предиката призначення, який керує давальним відмінком. У процесі таких дериваційних змін сема призначення не елімінується разом із згортанням предиката, а конденсується в дативі, відтак у похідній конструкції цей датив, не знаходячи місця у валентній рамці дієслова-предиката, сполучається з предикативним ядром підрядним детермінантним зв'язком, єдиною формою реалізації якого є вільне поєднання, пор.: *Вулкан-коваль тоді трудився, Зевесу блискавку ковав* (Іван Котляревський) ← *Вулкан-коваль тоді трудився, ковав блискавку* + *Блискавка призначалася Зевесу*; [Музикант] *Прибігає вночі наївне дівчатко і просто так питає, чи не той я, що сьогодні грав їм на дудці* (Микола Куліш) ← *Прибігає вночі наївне дівчатко і просто так питає, чи не той я, що сьогодні грав на дудці* + *Гра призначалася їм*.

Не можна, однак, категорично стверджувати, що така функціональна позиція датива свідчить про його повну транспозицію в адвербіальну сферу, адже він, репрезентуючи в похідному реченні зредукований предикат *призначатися*, зберігає завдяки цьому семантику адресата, напр.: *А потім хтів тобі Мазена від серця щирого добра...* (Володимир Сосюра). Ця особливість давального призначення й дала підстави І.Р. Вихованцю визначити його функцію як синкретичну обставинно-адресатну з перевагою адвербіального значення [40, с. 116].

Для повного окреслення особливостей функціонування датива в адвербіальній сфері слід навести випадки вираження ним каузальної семантики. Давальний відмінок набуває цього значення надзвичайно рідко й здебільшого в реченнях з предикатами емоційного стану, напр.: *Раді люди літу, а бджоли цвіту* (Нар. тв.); *Вона сміялася і жартувала з клієнтами, як інші, реготала з*

дотепів, раділа новим сукням і смачному шоколадові і нічого не пам'ятала про минуле (Юрко Покальчук).

5.1.2. Вільне поєднання прийменникового датива. Насамперед слід зазначити, що вживання датива у складі прийменниково-відмінкової конструкції є порівняно новим явищем синтаксису сучасної української мови, про що свідчить обмежене коло прийменників, з якими може поєднуватися давальний, їхня очевидна вторинна відприслівникова природа, адвербіальне функціонування цих комплексів та моносемантичність кожного з них [36].

Посідає детермінантну позицію й має виразну адвербіальну семантику датив у поєднанні з препозитивами *на (у) противагу, завдяки, усупереч* та *наперекір*, виражаючи: 1) з прийменником *завдяки* значення причини, напр.: *Завдяки притомності й силі Маниній воно не сталося, успокойтесь* (Ольга Кобилянська); *Осталась там одна Києво-Печерська лавра завдяки ревності преславного отця архімандрита Єлисея Плетенецького* (Андрій Чайковський); *Завдяки Драгоманову ім'я Федьковича стає відомим Івану Тургенєву, Віктору Гюго та іншим літераторам* (Іван Пільгук); 2) з прийменником *на (у) противагу* цільову семантику, напр.: *Книгу свою Козьма написав із спеціальною метою – заснувати географію й астрономію на біблійних даних у противагу язичницькому вченню Птоломея, який вважав, що земля є куля і що сонце більше від землі* (Олександр Білецький); 3) з прийменниками *усупереч* та *наперекір*, сполуки давального з якими вважають стильовими еквівалентами [36, с. 92], значення допусту, напр.: *Але Андрій всупереч загальному оптимізму був у полоні меланхолії* (Іван Багряний); *Смерть вражала їх усупереч усім законам природи і справедливості* (Марина Гримич); *В Ужгороді, скажімо, міліція усупереч опору свого керівництва затримала озброєну бригаду* (Україна молода); *Цар та московські бояри повели політику з Польщею наперекір усім Богдановим замірам та планам* (Іван Нечуй-Левицький); *А який з його страх, коли він виразно відчуває себе порохом, немічною руїною, яку тільки полохливість людська жене з кінця в кінець світа,*

наперекір волі *Хо робить його злим генієм людськості...* (Михайло Коцюбинський). Щодо цих утворень, то науковці вбачають у їхній семантиці нашарування відтінку способу дії [36, с. 90], однак більш виразною видається в них вказівка на цільову спрямованість дії, тому значення датива з препозитивами *усупереч* та *наперекір* інтерпретуємо як допустово-цільове.

Комплекси давального з прийменниками *назустріч*, *услід*, *навздогін*, *навперейми*, *напереріз* характеризуються просторовою семантикою й уживаються переважно в реченнях з предикатами, вираженими дієсловами руху, конкретної дії з виразним відтінком спрямування або дієсловами, що набувають значення руху в контексті [36, с. 95-107], і посідають у їхній валентній рамці позицію локативної субстанційної синтаксеми, а тому є керованими. І лише зрідка датив з названими препозитивами посідає детермінантну позицію реченневої структури й сполучається з предикативним центром підрядним зв'язком у формі вільного поєднання, набуваючи синкретичної семантики: 1) темпорально-кондиціональної, зокрема, в реченнях з предикатами, вираженими дієсловами мовлення, напр.: *Я скажу їм услід таке слово, що та їжа їм каменем у череві стане й отрутою по жилах піде* (Адріан Кащенко); *– Гомер, спасибі тобі, – сказав я навздогін котові* (Юрій Мушкетик); *Люди доземно кланялися князеві і воїнам, плакали, щось кричали навздогін воям* (Володимир Малик); 2) темпорально-каузальної, напр.: *А назустріч їй вершечками засяяли верби, мовби золотими перами втикались* (Степан Васильченко); *Іноді з ям, обабіч неї, вибігали навстрічу нам обідрані, смугляві й чорноволосі, подібні до циганчат діти, кричали щось незрозуміле і грозили нам услід чорними худенькими кулачками...* (Володимир Сосюра); *– Щастя тобі, Марку, – старий скинув шапку і помахав нею услід Безсмертному, який наче поменшав, побувши у стайні* (Михайло Стельмах).

Нечастими є випадки транспозиції прийменникового датива в ад'єктивну сферу. Вільне поєднання як форма підрядного зв'язку в таких побудовах встановлюється внаслідок дериваційних змін, що супроводжуються редукцією

предиката руху, який керував прийменниковим давальним, напр.: *Довго дивилась вона на шлях услід їм і співчутливо хитала головою* (Борис Антонечко-Давидович) ← *Шлях йшов услід їм; Мова різко скоротила ваш шлях назустріч одне одному...* (Оксана Забужко) ← *Шлях йшов назустріч одне одному*. Ще одним шляхом набуття дативом з препозитивом атрибутивної семантики є його переміщення з детермінантної позиції в прислівну до компонента, який з предикатної позиції вихідного речення транспонується в зону субстанційності, напр.: *У ремісничим, а пізніше у війську це був єдиний спосіб самовираження наперекір натовпу та всіляким статутам* (Володимир Дрозд) ← *У ремісничим, а пізніше у війську він самовиражався наперекір натовпу та всіляким статутам*.

5.2. Вільне поєднання номінатива

В ієрархійній організації відмінкової системи сучасної української мови чільне місце належить номінативу як найбільш центральному відмінку. Найвищий ранг називного у відмінковій парадигмі зумовлений його синтаксичною специфікою, яка полягає в тому, що номінатив виражає на семантико-синтаксичному рівні значення суб'єкта у своїх первинних і вторинних категорійних функціях та на рівні формально-граматичному характеризується двобічним взаємозалежним синтаксичним зв'язком з дієсловом-присудком, який кваліфікують як предикативний [40, с. 66-82; 52, с. 63-67]. Що стосується позавідмінкових, або некатегорійних, функцій називного, то дослідники говорять лише про предикативну, якої він набуває при синтаксичній транспозиції до вербативної сфери за посередництва зв'язки [40, с. 81-82; 52, с. 66-67]. Однак є підстави вести мову ще про одну некатегорійну функцію номінатива – атрибутивну.

Останнім часом у мові досить часто трапляються апозитивні конструкції, у яких прикладка має форму називного відмінка, незважаючи на те, що опорний компонент-іменник стоїть у непрямому відмінку, пор.: *поїхати на хутір Надія*,

лунати над стадіоном „Зірка”, прибути до міста Кіровоград і под. Слід зазначити, що ця тенденція жодним чином не поширюється на сполуки, в яких обидва іменники – і пояснюване слово, і прикладка – є загальними назвами або, якщо у ролі прикладки виступає антропонім, пор.: *зайти до вагону-ресторану, привітати студента-філолога, милуватися горами-велетнями, зустріти сусідку Марію, подарувати подрузі Тетяні, порадитись із вчителем Оленою Петрівною* тощо. Відбувається це явище (вживання прикладки в називному відмінку при опорному іменнику в непрямому) здебільшого в тих випадках, коли прикладки є географічними назвами, назвами різних підприємств, установ, організацій, конкурсів, фестивалів, а також назвами вироблених продуктів, пор.: *відвідати родичку у місті Чернівці, пливати річкою Тясмин, працювати на заводі „Червона зірка”, замовити у видавництві „Кальварія”, стати лауреатом конкурсу „Коронація слова”, пригостити цукеркою „Білочка”* тощо.

Зазвичай означуваний іменник, виступаючи в реченні керованим, набуває тієї чи тієї відповідної форми, а його прикладка, за влучним висловленням Є.В. Кротевича, „точно відтворює, ніби копіює” [110, с. 15] цю форму, у результаті чого між членами такої апозитивної сполуки підрядний синтаксичний зв’язок реалізується у формі кореляції, пор.: *Позавчора у вугільній шахті в американському штаті Західній Вірджинії стався сильний вибух.* У разі ж, якщо опорний компонент має форму непрямого відмінка, а прикладка все одно вживається в називному, дублювання, чи копіювання, форм не відбувається, а тому й немає передумов для встановлення підрядного зв’язку у формі кореляції, пор.: *Позавчора у вугільній шахті в американському штаті Західна Вірджинія стався настільки сильний вибух, що...* (Україна молода). Ад’юнкт у подібних апозитивних побудовах ніби кам’яніє, перетворюється на незмінну форму, він не зумовлюється семантико-синтаксичною валентністю синтаксичної домінанти, що є необхідною умовою керування, тому синтаксичний зв’язок між компонентами цих конструкцій встановлюється лише

на основі їхнього зовнішнього взаєморозташування, а це є показником такої форми підрядного синтаксичного зв'язку як вільне поєднання.

Факт існування випадків реалізації підрядного зв'язку між прикладкою й означуваним словом у формі вільного поєднання у відмінковому вияві знайшов загальне визнання в російському мовознавстві, відбившись в академічному виданні „Русская грамматика” та інших граматиках [180, с. 63-64; 195, с. 568-569]. Натомість в україністиці фіксуються лише поодинокі звернення лінгвістів до цього питання [157, с. 5-7; 33, с. 133-136].

Спостереження мовного матеріалу дозволяє виокремити такі різновиди прикладок, які сполучаються з означуваним іменником у непрямому відмінку підрядним синтаксичним зв'язком у формі вільного поєднання у відмінковому вияві:

1. Деякі географічні назви: *3 тисячу кілометрів пройшли вони за місяць від табору „Веселий”* (Юрій Яновський); *... їм наказано будь що будь скинути супротивника з хребта і захопити контроль над стратегічно важливою полониною Дзіндул* (Юрій Андрухович); *Позавчора ввечері під тиском мокрого снігу обвалився дах супермаркету німецької торговельної мережі „Лідл” у місті Острава* (Україна молода).

Особливості встановлення підрядного зв'язку в апозитивних утвореннях з ад'юнктами-географічними назвами являють собою цікаве й досить неоднозначне явище: форма його реалізації потрапляє в залежність від здатності чи нездатності топоніма відмінюватися. У справі вивчення географічних назв і досі залишаються невнормованими правила їхнього відмінювання. У студіях науковців натрапляємо на різний кількісний та якісний склад груп невідмінюваних топонімів, або топонімів з нульовою парадигмою (деякі лінгвісти не погоджуються з терміном „невідмінювані слова”, а застосовують термін „слова з нульовою парадигмою”, аргументуючи це тим, що такі лексеми насправді абсолютно в усіх формах відзначаються омонімійними флексіями [77, с. 176-177; 99, с. 11; 52, с. 111]). Так,

В.О. Горпинич виокремлює дві групи невідмінюваних географічних назв: у формі родового відмінка однини (*місто Артема, село Тараса Шевченка* тощо) та давні слов'янські ойконіми на *-но* після приголосного (*Вільно, Гродно, Дубно* і т.д.) [59, с. 69], А.П. Загнітко – також дві, але якісно відмінні: іншомовні власні географічні назви та російські топоніми на *-ово, -ево, -ино, -іно* (*Биково, Пушкіно, Мар'їно* тощо) [77, с. 178-179], С.Л. Ковтюх поряд з чотирма зазначеними наводить ще й такі: а) топоніми, утворені від невідмінюваних антропонімів (*Фрунзе, Орджонікідзе, Косих* і под.); б) українські населені пункти на зразок *Шабо, Рені*; в) польські та чеські топоніми на *-е* з суфіксом *-ц-* (*Катовіце, Кельце, Лідиче* і т.п.) [99, с. 13].

Зважаючи на морфологічну специфіку топонімів окреслених груп, у конструкціях, де вони виконують роль прикладки, логічно форму підрядного зв'язку визначати як вільне поєднання у відмінковому вияві.

Але й частина інших топонімів у певних синтаксичних і стилістичних позиціях втрачає спроможність відмінюватися й при будь-якому відмінку синтаксичної домінанти-номенклатурного слова має форму номінатива, сполучаючись таким чином з нею також вільним поєднанням у відмінковому вияві. Зокрема, В.О. Горпинич виокремлює такі випадки вживання топонімів при номенклатурному слові тільки у формі номінатива [59, с. 70-73]: 1) при опорних компонентах *колгосп, радгосп, станція, аул, кишлак, застава, порт*, напр.: *Степан Петрович вийшов на станції Водяна, що була три кілометри од „Досягнення Жовтня”* (Володимир Винниченко); *Я думав – сам іду. Дорога, І витребеньочка-ріка, Та дика яблуня-облога, Та ще сорока з Меджибога, Що у колгоспі „Перемога” Вже заморила черв'ячка* (Микола Вінграновський); 2) якщо топоніми співвідносні зі словосполученнями, напр.: *Проте неконструктивна, а подекуди й агресивна позиція „батьків” міста Кривий Ріг значно ускладнює підготовку цього важливого промислового центру до нового опалювального сезону 2007-2008 рр – повідомляє прес-служба ДК “Газ України”* (Політичний Дніпропетровськ); *Жінка живе у селі Велика*

Березовиця, у будинку, що знаходиться неподалік від лінії електропередач (<http://20minut.ua/news/67856>) 3) якщо топоніми виражені формою множини, напр.: *Відколи ще бував улітку на дідовому хуторі біля села Боголюби під Луцьком на Волині, то однак мав і жіноче товариство* (Юрко Покальчук); 4) якщо топоніми виражені формою середнього роду на -я, напр.: *105 років тому (1900 р.) в селі Завалля, що на Снятинщині, Кирило Трильовський заснував перше товариство “Січ”* (Львівська газета); *В Обухівському ж районі область запланувала будівництво полігона площею до 5 га в селі Трипілля* (7 днів); 5) якщо топонім-маловідома назва (з метою запобігання неясності), напр.: *Я пам’ятаю, як на ріці Інр кілька тижнів билися фронти за будинок поронщика* (Юрій Яновський); *А з міста Ур, з міського валу шумери кидали сміття* (Ліна Костенко); 6) при синтаксичних домінантах, виражених лексемами *озеро, ріка, затока, протока, гора, острів* і под., напр.: *Неймовірно сяє місто на острові Хортиця* (Юрій Яновський); *Втонули їхні дзвони у озері Севан* (Ліна Костенко) *Пригадав, як виглядає ріка Опір* ранньої весни – *берег завалений наковим льодом* (Любко Дереш); 7) при синтаксичних домінантах-назвах зарубіжних адміністративно-територіальних одиницях, напр.: *Розказувала, який розкішний в її місті ботанічний сад, як там багато хмарочосів, як вона їздила у індіанську резервацію Кахнаваке...* (Любко Дереш); 8) якщо топоніми мають спільні основи й різні закінчення, напр.: *до міста Глухово* (Московська область) — *до міста Глухів* (Сумська область).

До цього слід додати, що дослідники російської мови відзначають активну тенденцію до витіснення форми підрядного зв’язку кореляції формою вільного поєднання у сполуках субстантива з ад’юнктом-топонімом [182, с. 8].

2. Назви установ, організацій, фестивалів, підприємств, вироблених продуктів тощо, напр.: *У кав’ярнях щоранку продавали свіжі газети з усієї Європи, пахло справжньою бразильською кавою й бухарестським ромом, грала циганська музика в ресторані готелю „Брістоль” чи рвали струни глиницькі цимбалісти на площі перед цісарським університетом...* (Марія Матіос);

Ніколи не забуду, як у Ялті, в ресторані „Ореанда” – майже не було людей тоді – блаженський оркестр щойно почав грати і ресторанний співак завів: „Здрастуй, чужа кохана, та, що була моєю...” (Юрко Покальчук); Вона стояла у новій, рожевій з білим ряботинням сукні біля Чопикової картини „Півонії” й дивувалася: геть однаковісінька кольористична гама – і в півонії, і в її сукні! (Марина Гримич); Я взяв у буфеті тарілку салату „Дністер” і березовий сік (Любко Дереш).

3. Компоненти на зразок *магістраль Харків – Донецьк, поєдинок Петренко – Михайлюк, переговори Київ – Брюссель* тощо, які не отримали у мовознавстві загальноприйнятої кваліфікації. Так, деякі дослідники визначають їх як „кратний називний” [240, с. 174-175; 60], автори „Русской грамматики” називають ці компоненти безсполучниковими сурядними сполуками [180, с. 63-64], а В.І. Кононенко, позицію якого ми схильні прийняти, обґрунтовує тяжіння таких „імпліцитних побудов” з просторовими та соціативними відношеннями до номінативних одиниць [102, с. 169-170]. Переважно вони спеціалізуються на ролі прикладки, але за будь-якої відмінкової форми пояснюваного субстантива стоять тільки в називному відмінку, напр.: *Напрямок північ-південь* визначався найкоротшою тінню... (Павло Загребельний); *У поїзді Київ – Львів* у компанії свого колишнього коханця Рюрика, його дружини і ще одного коханця, Чижика, якого вона любила тільки як друга, з Лялею уперше відбулося щось незрозуміле, – воно її ще не налякало, а тільки трохи збентежило (Марина Гримич); *Мати, вчителька початкових класів, іще рік-два попрацювала за інерцією в школі, а потім, втомившись існувати з доростаючою дочкою на 120 карбованців у місяць, влаштувалася провідницею на поїзд Ковель – Москва* (Олександр Ірванець); *Тож не виключено, що тепер Николь із Кейтом і справді можуть випередити парочку Круз – Холмс і одружитися раніше за них* (Україна молода); *Епізод матчу „Едмонтон” – „Нешвілл”* (Україна молода).

4. Назви організацій, різного типу закладів, творів, книг тощо, оформленні словосполучення або реченням, напр.: *І раптом йому згадалося, що*

щось подібне в нього раз сталося у молодості, коли після дворічного сидіння в одиночці царської тюрми вийшов під час революції на волю й почув у товариша в хаті на бандурі й пісню „Зоре моя вечірняя” (Володимир Винниченко); Зрозуміло, що це викликало чергові прокльони, а в кількох середніх школах Львова і Галичини книгу „Література могла бути іншою” навіть привселюдно спалили під час урочистих лінійок з нагоди дня знань (Юрій Андрухович); Вона стояла на виставці перед картиною „Мак червоний в росі...” і розгублено мацала у себе на голові заколоту в коси маківку (Марина Гримич); Зустріч з письменницькою групою призначена була в ресторані „Чотири пори року” на восьму годину (Юрко Покальчук); Після завершення їхнього виступу „сімку” заводили в котрусь із кімнат чи гримерних за сценою і вручали кожному по коробці дорогих цукерок виробництва місцевої кондфабрики „Червона зірка” – „Червоний мак”, „Каракум” або навіть „З лікером” (Олександр Ірванець) і под.

Подекуди трапляються випадки, коли прикладка, що виражена словосполученням і підпорядковується опорному компонентів за допомогою вільного поєднання, не є онімом, напр.: Його завжди нудило від словосполучення „любовний роман” (Марина Гримич).

Якщо простежимо особливості підрядного зв'язку між членами апозитивної сполуки з прикладкою першого, другого чи третього різновиду в усіх відмінках означуваного субстантива: річка Інгул, річки Інгул, річці Інгул, річку Інгул, річкою Інгул, на річці Інгул; кав'ярня „Відень”, кав'ярні „Відень”, кав'ярні „Відень”, кав'ярню „Відень”, кав'ярнею „Відень”, у кав'ярні „Відень”; потяг Київ – Львів, потяга Київ – Львів, потягу Київ – Львів, потяг Київ – Львів, потягом Київ – Львів, на потязі Київ – Львів, то виявимо, що він (зв'язок) при називному відмінку пояснюваного іменника реалізується у формі кореляції, а при непрямих відмінках пояснюваного іменника – у формі вільного поєднання у відмінковому вияві. Подібне явище – поєднання одного компонента в різних формах з іншим різними способами – маємо й у сфері

синтаксичних зв'язків числівників *п'ять* і вище, які у називному відмінку керують іменником, а у непрямих узгоджуються з ним. Напевно, цей мовний факт – реалізація підрядного зв'язку прикладки з різними відмінками опорного субстантива у різних формах – спричинений тенденцією до протиставлення прямих і непрямих відмінків, яскравим виявом якої, на думку авторів монографії „Числівник української мови”, і є різні способи зв'язку числівника з іменником, а також протиставлення форми прямого відмінка й об'єднаної форми непрямих відмінків (напр., двовідмінкові парадигми східнослов'янських числівників *сорок* і *сто*) [6, с. 204]. А функціонування паралельних форм прикладки (у називному відмінку й відмінку, тотожному відмінку означуваного іменника: *до міста Миргород — до міста Миргорода*) свідчить про те, що ця тенденція продовжує діяти, а зумовлені нею процеси ще не дійшли завершення.

Щодо апозитивних побудов з прикладками четвертої групи, то між їхніми членами підрядний синтаксичний зв'язок встановлюється у формі вільного поєднання навіть при називному відмінку опорного члена, адже такі прикладки у зазначеній синтаксичній позиції кам'яніють і поводять себе як незмінюване слово.

Підсумовуючи питання про реалізацію вільного поєднання у відмінковому вияві як форми підрядного синтаксичного зв'язку в побудовах з ад'юнктом-номінативом, варто висвітлити ще один підхід до окреслення сфери його побутування. У науковій літературі трапляються твердження про те, що за допомогою вільного поєднання підпорядковується дієсловам на зразок *зватися*, *називатися* так званий „називний назви”, напр.: *Невтесом всі його дражнили, По-нашому ж то звавсь Охрім...* (Іван Котляревський); *І зветься та річка Дніпро* (Володимир Сосюра); *Її звали Кориця* (Любка Дереш). Аргументацію подібного твердження будують на тому, що номінатив у цій функції наближається до прислівникових форм, що у свою чергу підтверджується неможливістю поставити до нього відмінкове питання [224, с. 75]. Проте, така позиція видається недосить обґрунтованою, позаяк дієслова *зватися*,

називатися, іменуватися, величатися і под. є інформативно недостатніми, що засвідчує їхнє регулярне функціонування у ролі зв'язки складеного іменного присудка чи головного члена односкладного речення, співвіднесеного зі складеним іменним присудком [97; 55, с. 112, 126], і їхня семантична валентність відкриває позицію для актанта із значенням називання, яка може заповнюватися не лише номінативом, але й інструменталем чи навіть адвербіативом, напр.: *В тім городі жила Дідона, А город звався Карфаген...* (Іван Котляревський); *[Річард] Бувало, так і ранок застане, як дивлюсь на чарівницю, що люди зуть Венеція* (Леся Українка); *У веснянках богиня Сонце ще зветься дівчиною Рожею, або просто квітковою червоною рожею* (Іван Нечуй-Левицький); *Всі звали тут Євпраксію на латинський кшталт Пракседою...* (Павло Загребельний); *Звалась так та чудова країна через те, що її населення, люд, тобто, її Божий, завжди чухався* (Остап Вишня); *Доктори якомсь назвали той сон, але Софії було ніяково перепитувати про літургію...* (Марія Матіос). А оскільки наявність поширювача при таких дієсловах зумовлена його валентністю, немає підстав говорити про те, що підрядний зв'язок між ними встановлюється у формі вільного поєднання.

5.3. Конструкції з подвійним вільним поєднанням

У питанні вивчення вільного поєднання у відмінковому вияві на особливу увагу заслуговують сполуки, що складаються з трьох компонентів, між якими підрядний синтаксичний зв'язок реалізовується в цій формі. Найпоширенішими з-поміж цих утворень є такі, які логічно було б визначити як побудови з послідовним і паралельним вільним поєднанням. Конструкції з послідовним вільним поєднанням формуються за приєднання до опорного субстантива ад'юнкта, який має свій ад'юнкт (назвемо його ад'юнктом другого ступеня), поєднаний з ад'юнктом першого ступеня підрядним прислівним зв'язком також у формі вільного поєднання. Таким чином, утворюється словосполучення, у якому ад'юнкт першого ступеня пов'язується з опорним компонентом вільним

поєднанням, а ад'юнкт другого ступеня так само з ад'юнктом першого ступеня, напр.: *Чадіє небо. І ріка – в імлі, і Богородицею вийшла мєва з брунатною зорею у чолі* (Василь Стус); *...то були старі жінки з довжелезними задимленими люльками в зубах...* (Юрій Андрухович); *...тож коли дівчину з місяцем на лобі питали на вулиці сусіди: „Ти чия така пишна?“, – то, далєбі, не на те, аби почути простосердне дїтвацьке: „Мами Марії”...* (Оксана Забужко).

Побудови з паралельним вільним поєднанням утворюються внаслідок об'єднання двох (інколи й більше) субстантивних словосполучень з тим самим опорним компонентом і різними відмінковими формами, що вільно поєднуються, в одну конструкцію. У результаті цього опорні компоненти накладаються один на одного й утворюється словосполучення з двома ад'юнктами, кожен з яких поєднується з синтаксичною домінантою підрядним прислівним зв'язком у формі вільного поєднання, напр.: *борц з курятиною + борц у мисці* → *А коли увійшов у хату, то тітка розставляла обід на столі, застелєнім свіжою скатєртиною: і борц з курятиною в зеленій мисці, і курятину в білій квітчастій тарілці, і вареники...* (Тодось Осьмачка); *кіт у чоботях + кіт з вусами гасконця* → *...де заглядає в зоряні віконця **Кіт у чоботях з вусами гасконця*** (Ліна Костєнко); *дід з буком + дід під стіною* → *Але мовчазного білого **дїда з осиковим буком під стіною** охочі до балачок зрїдка таки зачіпали...* (Марія Матїос).

Але сполуки з послїдовним і паралельним вільним поєднанням особливого розгляду не потребують, натомість детальнішого опису вимагають утворення зі специфічним поєднанням компонентів, зокрема, конструкції з давальним адресатно-посесивним та конструкції із зовнішнім та внутрішнім вільним поєднанням.

5.3.1. Подвійна залежність давального адресатно-посесивного.
З-поміж інших вирізняються конструкції з давальним адресатно-посесивним, якому властива подвійна залежність – від дієслова та іменника, напр.: *Пани*

вино їм [жінкам] з тухольки пили. А ми у шапці ніженьки їм гріли (Ліна Костенко); *Вона лице схилила біле Коневі в гриву, впала з ним, Стріла в спині їй затремтіла Кінцем роздвоєним своїм...* (Володимир Сосюра); *Я вчора, пробачте, підгледів, як ви в потоці мили цій панії ноги. Наші чоловіки ніколи не мують своїм жінкам ноги* (Марія Матіос). Такі побудови не є новотворами сучасної української мови, вони, за свідченням мовознавців, досить широко вживалися й у старослов'янській, але на пізніших етапах розвитку слов'янських мов сфера поширення давального адресатно-посесивного відчутно звузилася [138, с. 461-462; 2, с. 236-238].

Наявність у конструкціях датива з адресатно-посесивною семантикою не передбачена семантико-синтаксичною валентністю предиката, а є наслідком синтаксичної деривації. Після об'єднання двох семантично елементарних речень та згортання в одному з них предиката належності давальний, який позначає суб'єкт володіння, сполучається підрядним зв'язком у формі вільного поєднання з компонентом у функції об'єкта володіння, який водночас є й об'єктом спрямування активної дії в другому реченні, пор.: *Кінь вороний у дальню путь не хоче, І срібним порохом Чумацького шляху Засліплює мандрівникові очі* (Юрій Дараган) ← *Кінь засліплює очі* + *Очі належать мандрівникові*; *Пахуче розріджене повітря вдаряло в голову молодій жінці, ніби легке вино, занадто квалливо випите...* (Павло Загребельний) ← *Повітря вдаряло в голову* + *Голова належала жінці*; *Композитор сидів на ліжку й дивився мені просто в очі* (Олександр Жовна) ← *Композитор дивився в очі* + *Очі належали мені*. Підпорядкування давального адресатно-посесивного, крім іменника, ще й дієслову відбувається, як слушно зауважив І.Р. Вихованець, через те, що сильна спрямованість дії на предмет втягує у свою орбіту й суб'єкт володіння цього предмета [40, с. 117]. Оскільки такий предикат (із семантикою активної дії) не відкриває валентної позиції для адресатної синтаксеми, тобто не керує нею, то між ними встановлюється слабкий підрядний зв'язок у формі вільного поєднання.

Про те, що датив у таких конструкціях насамперед пов'язаний з іменником, а вже через нього – з дієсловом, свідчить можливість трансформації давального в родовий чи власне-прикметник з посесивною семантикою та в результаті цього втрата підпорядкованості дієслову, пор.: *Зложи на мої коліна Каміння жорстоких днів І срібло свого полину Мені поклади до ніг* (Олена Теліга) → *І срібло свого полину поклади до моїх ніг; Леонід поцілував матері руку й помалу пішов із кімнати* (Володимир Винниченко) → *Леонід поцілував материну руку й помалу пішов із кімнати; Але вбивць голоси прикидались тоді убієнними, а пророчі слова заповзали вар'ятам в уста* (Ігор Римарук) ← *А пророчі слова заповзали в уста вар'ятів*. Відмінність давального адресатно-посесивного від власне-ад'єктива та генітива з посесивною семантикою зумовлена тим, що датив, окрім посесивного, також виражає значення особи, у зв'язку з якою чи стосовно якої відбувається дія.

5.3.2. Конструкції із зовнішнім та внутрішнім вільним поєднанням.

Специфіку таких побудов становить подвійний рівень їхнього членування: на першому етапі членування виокремлюють синтаксичну домінанту й ад'юнкт, між якими підрядний зв'язок реалізовується у формі вільного поєднання (зовнішнє вільне поєднання), цей ад'юнкт у свою чергу складається з двох компонентів – опорного й залежного, підрядний зв'язок між якими також встановлюється у формі вільного поєднання (внутрішнє вільне поєднання), напр.: *Він стояв обличчям до вікна і дивився на перон, туди ж, куди, здавалось, дивилася вона* (Олександр Жовна).

Дослідження фактичного матеріалу свідчить про те, що в таких синтаксичних структурах роль ад'юнкта першого рівня членування виконують конструкції тільки однієї формально-структурної моделі – $S_5 + \text{Praer} + S_{2,4}$, де при генітиві місце другого конституента заповнює виключно препозитив *до*, а при акузативі – *в* або *на* напр.: *Під одним на отакому помості, що був похожий на ті, по яких людей гонили у вагони, лежав черевом до дощок у одній сорочці, але в картузі, в штанах і в чоботях чекіст* (Тодось Осьмачка); *І вона сіла на*

кушетку лицем до вікна (Володимир Винниченко); *Попова хата, що її призначено під штаб, виходила танком на площу, де розташовувалися гармати* (Юрій Яновський).

Л.П. Давидова, торкаючись питання про сполуки орудного та родового з прийменником *до*, форму підрядного зв'язку між ними кваліфікує як „слабке керування, близьке до прилягання” [67, с. 15]. Однак результати застосування дериваційного аналізу доводять хибність такого потрактування й переконують у тому, що в таких побудовах препозитивний генітив підпорядковується інструменталеві за допомогою вільного поєднання, пор.: *За якусь хвилину йому стало легше і він повернувся лицем до камери...* (Тодось Осьмачка) → *Він був повернутий лицем до камери* → *Він був лицем до камери; Бо я стояв до ворога обличчям, а жінка в спину застромила ніж* (Ліна Костенко) ← *Я стояв, повернутий до ворога обличчям* ← *Я стояв + Я був обличчям до ворога* (← *Я був повернутий обличчям до ворога* ← *Моє обличчя було повернуте до ворога*). Після компресії компонент *до ворога* не знаходить місця у валентній рамці компонента *обличчям*, а тому підрядний зв'язок між ними встановлюється у формі вільного поєднання. А можливість посідання такими конструкціями предикатної позиції зумовлена наявністю в їхньому загальному значенні семи „повернутися”, яка імпліцитно зберігається й після редукції елемента *повернутий*.

Проте, у мовленні поширенішою для побудов формально-структурної моделі $S_5 + \text{Праер} + S_{2,4}$ є позиція не предиката, а адвербіальної синтаксеми способу дії при предикатах локативного стану, напр.: *Його хата стояла задньою стіною до нового кладовища, а правим причілком до старого* (Тодось Осьмачка); *Довгопол тим часом скинув шинель, ніби й не чуючи ущипливого голосу скрипаля, й сидів тепер лицем до Граба, стискаючи поданий Уласієм невисокий – на чверть пальця – вузенький келишок із вином* (Марія Матіос). Подекуди, у результаті складніших дериваційних процесів, можливе витворення сполук з синтаксичною домінантою-субстантивом та

ад'юнктом-конструкцією розглядуваної формально-структурної моделі, напр.: *У них криниця під дашком лускатим і добра хата вікнами в базар* (Ліна Костенко) ← *Хата стоїть вікнами в базар* ← *Хата стоїть* + *Хата повернута вікнами в базар*.

Висновки до розділу 5

1. Периферійною зоною функціонування вільного поєднання є конструкції з ад'юнктом-датовим чи -номінативом, ужитими в некатегорійному значенні, а також побудови з так званим подвійним вільним поєднанням.

2. Безприйменниковий давальний відмінок у сучасній українській мові вільно поєднується з субстантивами, виконуючи при них атрибутивну функцію, та з предикативною основою речення, виражаючи обставинне значення. Прийменниковий датив засвідчується здебільшого в детермінантній позиції реченнєвої побудови, проте зрідка можливе його переміщення й у прислівну, де синтаксичною домінантою для нього виступає субстантив (див. табл. А.4 „Транспозиції відмінків за їхнього підпорядкування синтаксичній домінанті вільним поєднанням”).

3. Між членами апозитивних конструкцій реалізація підрядного синтаксичного зв'язку можлива не лише у формі кореляції, а й у формі вільного поєднання у відмінковому вияві, передумовою чого є вживання прикладки в називному відмінку при непрямому відмінку означуваного іменника. А досить часте використання подібних сполук змушує визнати, що називний відмінок, окрім предикативної, має ще одну некатегорійну функцію – атрибутивну (див. табл. А.4 „Транспозиції відмінків за їхнього підпорядкування синтаксичній домінанті вільним поєднанням”).

4. У сучасній українській мові фіксуються трикомпонентні конструкції, що характеризуються подвійним вільним поєднанням – побудови з давальним адресатно-посесивним, із зовнішнім та внутрішнім вільним поєднанням, а також сполуки з послідовним і паралельним вільним поєднанням.

ВИСНОВКИ

1. Сьогодні суто морфологічний підхід до інтерпретації граматичних явищ не задовольняє потреби мовознавства, оскільки не завжди їх адекватно витлумачує, подекуди навіть унеможлиблює аналіз. Зважаючи на це, до кваліфікації підрядного зв'язку застосовуємо синтаксичний підхід та, як допоміжний, семантичний, відповідно до чого реалізація підрядного зв'язку в тій чи тій формі залежить не від морфологічного вираження ад'юнкта, а від його синтаксичної позиції щодо синтаксичної домінанти та семантико-синтаксичних відношень, що між ними встановлюються.

2. Вільне поєднання – одна з чотирьох форм реалізації підрядного прислівного й єдина форма репрезентації підрядного детермінантного синтаксичного зв'язку, за якої ад'юнкт знаходиться поза валентною рамкою синтаксичної домінанти, тобто не посідає позицію, відкриту її семантико-синтаксичною валентністю, таким чином, синтаксична домінанта не впливає на вибір морфологічної форми ад'юнкта. Ад'юнкт у конструкціях, де підрядний синтаксичний зв'язок репрезентований формою вільного поєднання, відзначається морфологічною різноманітністю: за формальними показниками вільне поєднання диференціюють на власне-вільне поєднання (функціонує у конструкціях, де ад'юнкт належить до класів незмінних слів) і вільне поєднання у відмінковому вияві (встановлюються у сполуках, де ад'юнктом виступає відмінок у некатегорійному значенні).

3. Відсутність морфологічних показників вільного поєднання спричинила переважання в його характері семантичного чинника над граматичним. Адже у мові трапляються речення, у яких певний елемент може виступати ад'юнктом щодо кількох синтаксичних домінант, і якій саме він підпорядковується насправді, визначається семантичною сумісністю компонентів. Нерегулярними ознаками цієї форми підрядного зв'язку є порядок слів, зокрема, контактне розташування компонентів, та комунікативна

настанова адресата, від врахування якої подекуди також залежить правильний вибір синтаксичної домінанти.

4. За синтаксичного погляду на підрядний зв'язок межі вільного поєднання, з одного боку, розширюються – за рахунок відмінкових форм, що функціонують в адвербіальній чи ад'єктивній сфері, які традиційно вважали слабкокерованими, а з іншого боку, звужуються, бо інфінітиви, що посідають синтаксичну позицію об'єктної субстанційної синтаксеми при предикатах певних лексико-семантичних груп (волевиявлення, бажання, інтенційні, настановчі, психічної, розумової діяльності, давання, володіння уміннями й навичками тощо), і прислівники, що є еквівалентами локативних синтаксем при локативних предикатах, потрактуємо як керовані форми (див табл. А.1 „Розмежування керування й вільного поєднання”).

5. Приймаючи синтаксичний підхід до витлумачення природи підрядного синтаксичного зв'язку, натрапляємо на проблему розмежування таких його форм, як слабке керування й вільне поєднання у відмінковому вияві, підґрунтям розв'язання якої беремо диференційні ознаки цих двох форм підрядного зв'язку: 1) будь-яка сильно- чи слабкокерована форма завжди зумовлюється семантико-синтаксичною валентністю синтаксичної домінанти й заповнює одну з позицій її валентної рамки; для ад'юнкта конструкції, де підрядний зв'язок між компонентами реалізовується у формі вільного поєднання, нехарактерне валентне поєднання з синтаксичною домінантою; 2) за реалізації в синтаксичних побудовах підрядного зв'язку у формі керування між компонентами цих побудов виникають субстанційні або комплетивні відношення, у випадках же, де маємо вільне поєднання, – атрибутивні чи адвербіальні.

6. Однією із специфічних рис вільного поєднання є його вторинність у структурі речення, його дериваційна природа. Елементарне з семантико-синтаксичного погляду речення складається з предиката та актантів, що заповнюють його валентну рамку. На формально-граматичному рівні такі

конструкції формує предикативний зв'язок (встановлюється між предикатом і лівобічною суб'єктною синтаксевою) та підрядний прислівний у формі керування (встановлюється між предикатом та правобічними субстанційними синтаксевами), інші ж форми підрядного зв'язку можливі лише за семантичного ускладнення реченнєвої конструкції, яке є наслідком певних дериваційних процесів. Зокрема, виникнення у реченні вільного поєднання пов'язане з такими дериваційними перетвореннями: трансформація складних речень на прості з формально-граматичного погляду, структурна редукція, контамінація двох взаємопов'язаних реченнєвих утворень і транспозиція субстанційних синтаксем.

7. Цілісні словосполучення функціонують у мові як незмінні елементи й цим наближаються до класів незмінних слів, а тому у випадках незумовленості їх семантико-синтаксичною валентністю синтаксичної домінанти підпорядкування цих одиниць реалізовується у формі власне-вільного поєднання.

8. У сучасній українській мові вільно поєднуватися з синтаксичною домінантою може практично будь-який відмінок, окрім кличного, єдиною умовою цього є втрата ним предметної семантики в силу транспозиції до атрибутивної чи адвербіальної сфери (див. табл. А.3 „Зведена таблиця формально-структурних моделей конструкцій, між компонентами яких підрядний синтаксичний зв'язок реалізовується у формі вільного поєднання у відмінковому вияві” і табл. А.4 „Транспозиції відмінків за їхнього підпорядкування синтаксичній домінанті вільним поєднанням”).

9. Найпоширенішими конструкціями, у яких підрядний зв'язок встановлюється у формі вільного поєднання, є конструкції з ад'юнктом, що належить до класу незмінних слів – прислівником, інфінітивом або незмінним прикметником, а тому такі побудови утворюють ядерну зону функціонування цієї форми підрядного зв'язку.

10. Напів'ядерну зону вільного поєднання становлять побудови з ад'юнктами, вираженими цілісними словосполученнями, родовим і орудним відмінком. Транспозитивна природа безприйменникового генітива не викликає сумніву: навіть у своїх первинних функціях він набагато поширеніший в ад'єктивній, ніж у субстантивній сфері, відповідно, частіше опиняється поза валентною рамкою синтаксичної домінанти, а отже, і сполучається з нею формою підрядного прислівного зв'язку вільним поєднанням частіше, ніж керуванням. Натомість, регулярну схильність безприйменникового орудного відмінка до транспозиції в адвербіальну сферу уможливорює його функціональна природа, оскільки його первинне категорійне значення – інструментальне – знаходиться на межі предметної й обставинної семантики. Прийменникові родовий та орудний відмінки здебільшого підпадають під дериваційні процеси, у силу яких після редукції опорного дієслова, не знаходячи позиції у валентній рамці нової синтаксичної домінанти, починають їй підпорядковуватися вільним поєднанням.

11. У напівпериферійній зоні вільного поєднання розташовані сполуки з ад'юнктом-локативом та -акузативом. Місцевий відмінок у сучасній українській мові посідає валентну позицію лише при локативних предикатах та деяких інших, при виборі ж іншої синтаксичної домінанти він переміщується до адвербіальної або атрибутивної сфери та його підпорядкування реалізовується вільним поєднанням. Безприйменниковий знахідний як відмінок, що вільно поєднується з синтаксичною домінантою, роль якої зазвичай виконує предикативний центр речення або, зрідка, дієслова певних семантичних груп – руху, міри ваги й міри вартості – знаходиться в адвербіальній сфері. Для знахідного прийменникового можлива транспозиція ще й в атрибутивну.

12. Периферійну зону вільного поєднання формують побудови, у яких роль ад'юнкта виконує датив або номінатив. Давальний безприйменниковий хоч і відзначається напівслабким зв'язком з опорним дієсловом, проте його проникнення в позасубстанційну сферу не набуло поширення: у своїх

атрибутивних й адвербіальних функціях він виступає досить рідко, а вибір ним у таких випадках синтаксичної домінанти характеризується значними лексичними обмеженнями. Давальний прийменниковий зазвичай уживається в детермінантній позиції речення, характеризуючись адвербіальною семантикою, а його транспозиція до атрибутивної сфери є рідкісним явищем. І найпериферійнішим відмінком у сфері вільного поєднання є називний, який сполучається з синтаксичною домінантою цією формою підрядного прислівного синтаксичного зв'язку, лише виконуючи роль прикладки при ній і не дублюючи її відмінок.

13. Специфічними сполуками сучасної української мови є побудови з подвійним вільним поєднанням: одні з них є результатом об'єднання двох конструкцій, у яких наявні тотожні компоненти (побудови з послідовним і паралельним приляганням), другі утворюються внаслідок конденсації висловлювання (конструкції з внутрішнім і зовнішнім вільним поєднанням), а треті – успадковані з праслов'янської мови (сполуки з давальним адресатно-посесивним).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андерш Й.Ф. Семантична характеристика давального відмінка в сучасній українській мові // Укр. мова і літ. в шк. – 1974. – № 10. – С. 34-40.
2. Андерш И.Ф. Дательный принадлежности в современном русском и украинском литературных языках // Сопоставительное исследование русского и украинского языков / АН УРСР Ин-т языкознания им. А.А. Потебни / Редкол.: Г.П. Ижакевич (отв. ред.) и др. – К.: Наук. думка, 1975. – С. 222-238.
3. Андерш Й.Ф. Валентно-інтенційна структура предиката і типологія простих речень у сучасних слов'янських мовах // Слов'янське мовознавство: X Міжнародний з'їзд славістів. Софія, верес. 1988 р. – К., 1988. – С. 124-136.
4. Апресян Ю.Д. О сильном и слабом управлении // Вопр. языкознания. – 1964. – № 3. – С. 32-49.
5. Арват Н.Н. Синтаксис словосочетания в современном русском языке: Курс лекций с практическими заданиями. Науч.-метод. пособие для студентов-филологов. – Нежин: Нежин. гос. пед. ун-т, 2001. – 67 с.
6. Арполенко Г.П., Городенська К.Г., Щербатюк Г.Х. Числівник української мови. – К.: Наук. думка, 1980. – 242 с.
7. Арутюнова Н.Д. Проблема синтаксиса и семантики в работах Ч. Филлмора // Вопр. языкознания. – 1973. – № 1. – С. 117-122.
8. Арутюнян В.Н. Неизменяемые прилагательные в русском языке (на материале заимствованных слов): Автореф. дис. ...канд. филол. наук: 10.02.01 / Азербайджанский пед. ин-т рус. яз. и л-ры им. М.Ф. Ахундова. – Баку, 1983. – 21 с.
9. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Сов. энцикл., 1966. – 608 с.
10. Бабайцева В.В. Гибридные слова в системе частей речи современного русского языка // Рус. яз. в шк. – 1971. – № 3. – С. 81-84.

11. Бабайцева В.В. Современный русский язык: Теория. Анализ языковых единиц: Учеб. для студ. высш. учеб. заведений: В 2-х ч. – М.: Издател. центр „Академия”, 2001. – Ч. 2: Морфология. Синтаксис. – 704 с.

12. Бабайцева В.В., Максимов Л.Ю. Современный русский язык: Учеб. пособ. для студ.: В 3-х ч. – М.: Просвещение, 1981. – Ч. 3: Синтаксис. Пунктуация. – 271 с.

13. Балко М.В. Семантико-синтаксичні аспекти цілісних словосполучень сучасної української мови: Дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01. – Донецьк, 2004. – 203 с.

14. Безпояско О.К. Дери́ваційні відношення між реченням і словосполученням // Мовознавство. – 1984. – № 2. – С. 32-37.

15. Безпояско О.К. Інфінітив у функції другорядних членів речення // Укр. мова і літ. в шк. – 1984. – № 3. – С. 51-53.

16. Безпояско О.К. Іменні граматичні категорії. – К.: Наук. думка, 1991. – 171 с.

17. Белошапкова В.А. Современный русский язык: Синтаксис. – М.: Высш. шк., 1977. – 248 с.

18. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Пер. с фр.; Под ред., с вступ. статей и ком мент. Ю.С. Степанова. – М.: Прогресс, 1974. – 447 с.

19. Богдан М.М. Родовий відмінок при віддієслівних іменниках // Укр. мова і літ. в шк. – 1972. – № 2. – С. 21-25.

20. Богдан М.М. Значення і синтаксичні функції родового присубстантивного відмінка (безприйменникові конструкції) // Укр. мова і літ. в шк. – 1975. – № 6. – С. 35-45.

21. Богуславский И.М. Исследования по синтаксической семантике: Сферы действия логических слов / АН СССР, Науч. совет по комплекс. пробл. „Кибернетика” / Отв. ред. А.П. Ершов. – М.: Наука, 1985. – 175 с.

22. Бондар О.І. Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові: Система засобів вираження: Наукова монографія; Одес. держ. ун-т ім. І.І. Мечникова. – Одеса: Астропринт, 1996. – 192 с.
23. Бондарко А.В. Теория морфологических категорий. – Л.: Наука, 1976. – 255 с.
24. Бондарчук Н.В. Бинарные оппозиции в системе падежей современного русского языка: Дис. ...канд. филол. наук: 10.02.01. – К., 1987. – 203 с.
25. Брицин В.М. Синтаксис и семантика инфинитива в современном русском языке / АН УССР. Ин-т языковедения им. А.А. Потебни; Отв. ред. Г.П. Ижакевич. – К.: Наук. думка, 1990. – 320 с.
26. Бровко А.С. Розмежування означуваного слова і прикладки // Укр. мова і літ. в шк. – 1970. – № 3. – С. 20-23.
27. Булаховський Л.А. Питання синтаксису простого речення в українській мові // Дослідження з синтаксису української мови: Зб. ст. аспірантів та дисертантів / Ред. О.С. Мельничук. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – С. 5-28.
28. Валгина Н.С. О двусторонней синтаксической связи в современном русском языке // Рус. яз. в шк. – 1972. – № 5. – С. 99-104.
29. Валгина Н.С. Синтаксис современного русского языка: Учебник. – М.: Агар, 2000. – 416 с. – Режим доступа: <http://www.hi-edu.ru/x-books/xbook089/01/index.html?i519>.
30. Ващенко О.І. Валентна і невалентна сполучуваність відприкметникових іменників у сучасній українській мові: Автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. – Х., 2005. – 20 с.
31. Вежбицка А. Дело о поверхностном падеже // Новое в зарубежной лингвистике. – 1985. – Вып. 15. – С. 303-341.

32. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: Видавничо-торгова фірма „Перун”, 2002. – 1440 с.
33. Весёлая Н.А. Синтаксические функции именительного падежа существительных и его эквиваленты: Дис. ...канд. филол. наук: 10.02.15. – Донецк, 2003. – 214 с.
34. Виноградов В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове): Учеб. пособие для филол. специальностей ун-тов / Авт. предисл. Н.Н. Прокопович, В.А. Белошапкова. – 2-е изд. – М.: Высш. шк., 1972. – 614 с.
35. Вихованець І.Р. Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській мові. – К.: Наук. думка, 1971. – 120 с.
36. Вихованець І.Р. Прийменниковий давальний у структурі словосполучення і речення // Синтаксис словосполучення і простого речення: (Синтаксичні категорії і зв'язки): Монографія / Редкол.: М.А. Жовтобрюх (відп. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1975. – С. 85-109.
37. Вихованець І.Р. Синтаксичні зв'язки і семантико-синтаксичні відношення // Синтаксис словосполучення і простого речення: (Синтаксичні категорії і зв'язки): Монографія / Редкол.: М.А. Жовтобрюх (відп. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1975. – С. 29-45.
38. Вихованець І.Р. Прийменникова система української мови. – К.: Наук. думка, 1980. – 286 с.
39. Вихованець І.Р. Родовий відмінок на тлі синтаксичної деривації // Мовознавство. – 1983. – № 2. – С. 65-71.
40. Вихованець І.Р. Система відмінків української мови. – К.: Наук. думка, 1987. – 231 с.
41. Вихованець І.Р. Категорія відмінка в проекції на семантико-синтаксичну структуру речення // Укр. мовознавство. – 1987. – Вип. 14. – С. 61-67.

42. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. – К.: Наук. думка, 1988. – 256 с.
43. Вихованець І.Р. Семантико-синтаксична класифікація відмінків української мови // Мовознавство. – 1988. – № 2. – С. 44-51.
44. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К.: Наук. думка, 1992. – 224 с.
45. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
46. Вихованець І.Р. Типологія семантико-синтаксичних відношень // Укр. мовознавство: Теорія і практика: Темат. зб. наук. пр. / Редкол.: А.П. Загнітко (відп. ред.) та ін. – К.: Ін-т систем. дослідж. освіти, 1993. – С. 7-10.
47. Вихованець І.Р. Дві версії про місцевий відмінок // Мовознавство. – 1994. – № 1. – С. 25-30.
48. Вихованець І.Р. Морфологічні і семантичні відмінки // Функціонально-когнітивні вияви граматичних структур: Зб. наук. пр. / Редкол.: А.П. Загнітко (наук. ред.) та ін. – К.: Ін-т змісту і методів навчання, 1998. – С. 13-17.
49. Вихованець І.Р. Українська відмінкова система у функціонально-категорійному вимірі (Спроба перекласифікації відмінків) // Наук. зап. Кіровоград. держ. пед. ун-ту ім. В. Винниченка. – Кіровоград, 2001. – Вип. 31. – Серія: Філол. науки (Мовознавство) – С. 13-16.
50. Вихованець Іван. Студії про члени речення: прислівник // Укр. мова. – 2005. – № 3. – С. 22-26.
51. Вихованець Іван. Студії про українські відмінки: термінологічний аспект // Укр. мова. – 2005. – № 4. – С. 3-7.
52. Вихованець Іван, Городенська Катерина. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики української мови / За ред. І. Вихованця. – К.: Унів. вид-во „Пульсари”, 2004. – 400 с.

53. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення. – К.: Наук. думка, 1983. – 219 с.
54. Вишня Л.І. Вживання часової конструкції з родовим безприйменниковим в українській мові // Граматичні та стилістичні студії з укр. та рос. мов: Республік. міжвідом. зб. / АН УРСР / Редкол.: І.К. Білодід (відп. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1965. – С. 206-215.
55. Вінтонів М.О. Типологія форм присудка в сучасній українській мові: Дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01. – Донецьк, 1997. – 181 с.
56. Войцехівська В.Г. Синтаксичні зв'язки дієслова // Укр. мова і літ. в шк. – 1972. – № 7. – С. 36-41.
57. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. – К.: Вища шк., 1985. – 360 с.
58. Городенська К.Г. Дери́вація синтаксичних одиниць / АН України. Ін-т мовознавства / Відп. ред. І.Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1991. – 192 с.
59. Горпинич В.О. Складні випадки відмінювання топонімів // Культура слова. – К.: Наук. думка, 1987. – Вип. 32. – С. 69-73.
60. Горпинич В.О. Кратний називний у функції неузгодженого означення // Укр. мова і літ. в шк. – 1991. – № 9. – С. 38-42.
61. Грамматика русского языка / Редкол. В.В. Виноградов, Е.С. Истрина. – М.: Изд-во АН СССР, 1954. – Т. 2: Синтаксис, Ч. 1. – 702 с.
62. Грамматика современного русского литературного языка / Отв.ред. Н.Ю. Шведова. – М.: Наука, 1970. – 767 с.
63. Грищенко А.П. Прикметник у функції головного компонента в словосполученні // Синтаксис словосполучення і простого речення: (Синтаксичні категорії і зв'язки): Монографія / Редкол.: М.А. Жовтобрюх (відп. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1975. – С. 120-130.
64. Гуйванюк Н.В. Засоби вираження присвійності в українській мові: Навч. посіб. – Чернівці: Чернів. держ. ін-т, 1975. – 20 с.

65. Гуйванюк Н.В. Родовий приналежності в сучасній українській мові // Укр. мовознавство. – 1982. – Вип. 10. – С. 41-48.
66. Давидова Л.П. Из спостережень над структурою і функціями субстантивних словосполучень // Укр. мова і літ. в шк. – 1971. – № 11. – С. 20-24.
67. Давыдова Л.П. Субстантивные словосочетания в современном украинском литературном языке: Автореф. дис. ...канд. филол. наук: 10.02.02 / Киев. гос. пед. ун-т им. А.М. Горького. – К., 1972. – 24 с.
68. Джура А.С. Синтаксична транспозиція відмінкових форм (на матеріалі іменникових форм родового відмінка): Автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 / Ін-т укр. мови НАН України. – К., 2000. – 19 с.
69. Дибров А.А. Типы синтаксических отношений между членами предложения, составляющими предикативное ядро (на материале славянских языков) // Науч. докл. высш. шк. Филолог. науки. – 1975. – № 5 – С. 41-48.
70. Добромислов В.А., Розенталь Д.Э. Трудные вопросы грамматики и правописания: Пособие для учителей / Под ред. А.Б. Шапиро. – 2-е изд., переработ. – М.: Учпедгиз, 1958. – Вып. 1. – 315 с.
71. Долгов Ю.С. Тип валентности как грамматическая категория в русском языке // Рус. языкознание. – 1990. – Вып. 21. – С. 44-49.
72. Єрмоленко С.Я., Бибик С.П., Тодор О.Г. Українська мова: Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я. Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. – 224 с.
73. Жаркова А.В. Отражение глагольно-именной природы инфинитива в его синтаксических функциях // Рус. яз. в шк. – 1982. – № 4. – С. 88-92.
74. Загнітко А.П. Структура та ієрархія валентних значень дієслова. – препр. – К.: Навчально-метод. каб. з вищ. освіти, 1990. – 64 с.
75. Загнітко А.П. Семантико-синтаксичні аспекти категорії стану дієслова // Семантика і функції граматичних структур: Зб. наук. пр. / Редкол.:

М.О. Луценко (наук. ред.) та ін. – К.: Навчально-метод. каб. з вищ. освіти, 1991. – С. 16-31.

76. Загнітко А.П. Позиційна модель речення і валентність дієслова // Мовознавство. – 1994. – № 2-3. – С. 48-56.

77. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Морфологія: Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 1996. – 365 с.

78. Загнітко А.П. Кваліфікаційні і класифікаційні ознаки підмета // Функціонально-когнітивні вияви граматичних структур: Зб. наук. пр. / Редкол.: А.П. Загнітко (наук. ред.) та ін. – К.: Ін-т змісту і методів навчання, 1998. – С. 17-27.

79. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.

80. Загнітко А.П. Синтаксичні зв'язки у внутрішній структурі українського простого речення // Донецький вісник Наук. тов. ім. Шевченка. – Донецьк: Східний видавн. дім. – 2004. – Т. 5. – С. 144-152.

81. Загнітко А.П. Теорія сучасного синтаксису: Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2006. – 378 с.

82. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. – М.: Наука, 1973. – 351 с.

83. Золотова Г.А. О синтаксической природе современного русского инфинитива // Науч. докл. высш. шк. Филолог. науки. – 1979. – № 5. – С. 43-51.

84. Іваненко З.І. Семантична структура прийменникових конструкцій // Мовознавство. – 1978. – № 3. – С. 13-22.

85. Іваненко З.І. Система прийменникових конструкцій адвербіального значення. – Київ; Одеса: Гол. вид-во видавн. об'єднання „Вища шк.», 1981. – 144 с.

86. Іваницька Н.Л. Складений присудок як синтаксична структура // Синтаксис словосполучення і простого речення: (Синтаксичні категорії і

зв'язки): Монографія / Редкол.: М.А. Жовтобрюх (відп. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1975. – С. 59-84.

87. Іваницька Н.Л. Взаємна зумовленість форм головних членів двоскладного речення // Укр. мова і літ. в шк. – 1979. – № 10. – С. 28-34.

88. Іваницька Н.Л. Вплив сполучуваності повнозначних слів на утворення компонентів синтаксичної структури речення // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 97-103.

89. Казимилова И.А. Семантическая структура и парадигматические отношения глагольно-инфинитивных сочетаний в современном русском языке: Дис. ...канд. филол. наук: 10.02.01. – К., 1993. – 225 с.

90. Камынина А.А. О подчинительных связях слов в простом предложении. – М.: Моск. гос. ун-т, 1970. – 44 с.

91. Кацнельсон С.Д. К понятию типов валентности // Вопр. языкознания. – 1987. – № 3. – С. 20-31.

92. Кацнельсон С.Д. Заметки о падежной теории Ч. Филлмора // Вопр. языкознания. – 1988. – № 1. – С. 110-117.

93. Ключковський Б.Г. Прикладка та її лексико-граматична роль // Укр. мова і літ. в шк. – 1955. – № 6. – С. 3-9.

94. Ключковський Б.Г. До питання про апозицію і структурно-граматичні способи її вираження в українській мові // Проблеми синтаксису: Пр. міжвуз. наук. конф. з пит. синтаксису. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1963. – С. 74-83.

95. Кобилянська М.Ф. Керування як тип підрядного зв'язку в українській мові: Навч. посібник. – Чернівці: Чернів. держ. ун-т, 1978. – 51 с.

96. Кобилянська М.Ф. Керування орудним відмінком в українській мові // Укр. мова і літ. в шк. – 1982. – № 10. – С. 34-41.

97. Ковбаса Н.Л. Розрізнення синтаксичних валентностей дієслівних зв'язок у іменному складеному присудку (за дистрибутивно-трансформаційними ознаками) // Мовознавство. – 1969. – № 6. – С. 31-37.

98. Ковинина Н.Г. Тяготение как особый вид синтаксической связи // Науч. докл. высш. шк. Филолог. науки. – 1969. – № 4. – С. 66-73.

99. Ковтюх С. (Авдеева) Нульова парадигма в сучасній українській літературній мові // Лінгвістичні студії: Зб. наук. пр. – Вип. 11.: У 2-х ч. / Уклад.: А. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк: ДонНУ, 2003. – Ч. 1. – С. 11-20.

100. Козачук Г.О. Багатослівні члени речення // Укр. мова і літ. в шк. – 1990. – № 12. – С. 52-59.

101. Кононенко В.І. Подвійні синтаксичні зв'язки // Укр. мова і літ. в шк. – 1975. – № 11. – С. 31-42.

102. Кононенко В.И. Системно-семантические связи в синтаксисе русского и украинского языков. – К.: Вища шк., 1976. – 208 с.

103. Кононенко В.І. Прийменниково-субстантивний комплекс в аспекті синтаксису // Мовознавство. – 1978. – № 3. – С. 3-12.

104. Кононенко В.І. Синтаксичні зв'язки в ускладненому реченні // Укр. мова і літ. в шк. – 1980. – № 1. – С. 27-34.

105. Костусяк Н.М. Категорія ступенів порівняння у граматичній системі української мови: Автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 / Ін-т укр. мови НАН України. – К., 1998. – 20 с.

106. Костусяк Н. Семантико-синтаксичні ознаки місцевого відмінка // Граматика слова і граматики мови: Зб. наук. пр., присвяч. ювілею д-ра філол. наук, проф., чл.-кор. НАН України, зав. від. граматики та історії укр. мови Ін-ту укр. мови НАН України Вихованця Івана Романовича / НАН України; Ін-т укр. мови; Донецький нац. ун-т / Анатолій Загнітко (ред.). – Донецьк: ДонНУ, 2005. – С. 66-82.

107. Котелова Н.З. Значение слова и его сочетаемость (к формализации в языкознании). – Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1975. – 164 с.

108. Кочерган М.П. Слово і контекст (Лексична сполучуваність і значення слова). – Львів: Вища шк. Вид-во при Львів. ун-ті, 1980. – 183 с.

109. Кротевич Е.В. Синтаксические отношения между членами словосочетания и предложения // Вопр. рус. языкознания. – Львов: Изд-во Львов. ун-та, 1956. – Кн.2. – С. 3-18.
110. Кротевич Е.В. О связях слов. – Львов: Изд-во Львов. ун-та, 1959. – 35 с.
111. Кротевич Є.В., Родзевич Н.С. Словник лінгвістичних термінів. – К.: АН УРСР, 1957. – 236 с.
112. Кузьминска Р. Синтаксис двойного подчинения и вопрос об адекватности грамматики зависимостей: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.21 / Ленинград. гос. ун-т им. А.А. Жданова. – Л., 1981. – 17 с.
113. Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. – К.: Рад. шк., 1965. – Ч. 2: Синтаксис. – 342 с.
114. Кульбабська О.В. Напівпредикативні конструкції в сучасній українській мові: Дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 – Чернівці, 1998. – 200 с.
115. Курилович Е. Деривация лексическая и деривация синтаксическая: К теории частей речи // Курилович Е. Очерки по лингвистике: Сб. ст. / Пер. с пол., фр., англ., нем. – М.: Изд-во иностр. лит., 1962. – С. 57-70.
116. Курилович Е. Проблема классификации падежей // Курилович Е. Очерки по лингвистике: Сб. ст. / Пер. с пол., фр., англ., нем. – М.: Изд-во иностр. лит., 1962. – С. 175-203.
117. Курс сучасної української літературної мови / За ред. Л.А. Булаховського. – К.: Рад. шк., 1951. – Т.2: Синтаксис. – 465 с.
118. Кучеренко І.К. Категорія відмінка в сучасній українській мові. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1961. – 52 с.
119. Кучеренко І.К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1964. – Ч. 2. – 159 с.
120. Лаврентьев А.М. Категория падежа и лингвистическая типология. На материале русского языка: Монография. – Новосибирск: Новосиб. гос. ун-т, 2001. – 216 с.

121. Лаврентьева Н.М. Синтаксические отношения и связи уровня простого предложения. – Саранск: Узд-во Саратов. ун-та „Саран. фил.“, 1985. – 152 с.

122. Ледней О.Ф. Об'єктні синтаксеми в структурі простого речення: Автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 / Одес. нац. ун-т ім. І.І.Мечникова. – Одеса, 2003. – 19 с.

123. Лекант П.А. Типы и формы сказуемого в современном русском языке. – М.: Высш. шк., 1976. – 141 с.

124. Ломтев Т.П. Основы синтаксиса современного русского языка. – М.: Учпедгиз, 1958. – 166 с.

125. Лучик А.А. Семантика прислівникових еквівалентів слова української і російської мов. – К.: Довіра, 2001. – 218 с.

126. Луццай В.В. Члены предложения и виды синтаксической связи в их взаимообусловленности: Учеб. пособие. – Донецк: Изд-во ДонГУ, 1981. – 64 с.

127. Максим'юк О. Субстантивне керування як тип підрядного зв'язку (на матеріалі творів Осипа Маковея) // Проблемні питання синтаксису: Зб. ст. / Редкол.: Н.В. Гуйванюк (відп. ред.) та ін.; НАН України, Ін-т української мови. – Чернівці: Чернів. держ. ун-т, 1997. – С. 197-204.

128. Максим'юк О.В. Кореферентність нерозкладних компонентів у структурі речення: Дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01. – Чернівці, 2006. – 217 с.

129. Малащенко В.П. О связи слов в словосочетании и предложении (На материале предложных конструкций с творительным падежом в современном русском литературном языке): Автореф. дис. ...канд. філол. наук / Моск. гос. пед. ин-т им. В.И. Ленина. – М., 1961. – 21 с.

130. Малащенко В.П. Свободное присоединение предложно-падежных форм имени существительного в современном русском языке. – Ростов н/Д: Изд-во Ростов. ун-та, 1972. – 172 с.

131. Масицька Т.Є. Особливості синтаксичної сполучуваності й семантико-синтаксичної валентності // Укр. мовознавство: Теорія і практика:

Темат. зб. наук. пр. / Редкол.: А.П. Загнітко (відп. ред.) та ін. – К.: Ін-т систем. дослідж. освіти, 1993. – С. 30-34.

132. Масицька Т.Є. Граматична структура дієслівної валентності. – Луцьк: Волинськ. держ. ун-т, 1998. – 206 с.

133. Матвеев С.Б. Семантична специфіка українського безособового речення з модальним предикатом // Мовознавство. – 1997. – № 4-5. – С. 27-32.

134. Межов О.Г. Суб'єктні синтаксеми у структурі простого речення: Автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 / Ін-т укр. мови НАН України. – К., 1998. – 19 с.

135. Межов О. Прийменниково-відмінкові засоби вираження суб'єктних та об'єктних синтаксем // Граматика слова і граматики мови: Зб. наук. пр., присвяч. ювілею д-ра філол. наук, проф., чл.-кор. НАН України, зав. від. граматики та історії укр. мови Ін-ту укр. мови НАН України Вихованця Івана Романовича / НАН України; Ін-т укр. мови; Донецький нац. ун-т / Анатолій Загнітко (ред.). – Донецьк: ДонНУ, 2005. – С. 152-175.

136. Мельничук О.С. Історія вживання давального безприйменникового відмінка в українській мові // Дослідження з синтаксису української мови: Зб. ст. аспірантів та дисертантів / Ред. О.С. Мельничук. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – С. 5-261-195.

137. Мельничук О.С. Порядок слов и синтагматическое членение предложений в славянских языках. – К.: Изд-во АН УРСР, 1958. – 64 с.

138. Мельничук О.С. Синтаксичні функції відмінків // Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / За заг. ред. О.С. Мельничука. – К.: Наук. думка, 1966. – С. 446-488.

139. Мельничук О.С. Про два синтаксичні рівні формування й опису словосполучень // Мовознавство. – 1970. – № 6. – С. 10-16.

140. Мельчук И. Согласование, управление, конгруэнтность // Вопр. языкознания. – 1993. – № 5. – С. 16-58.

141. Меншиков І.І., Попова І.С. Синтаксичні зв'язки слів у сучасній українській літературній мові: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Дніпропетр. нац. ун-т. – Д.: РВВ ДНУ, 2001. – 92 с.
142. Мещанинов И.И. Члены предложения и части речи. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1945. – 321 с.
143. Мещанинов И.И. Примыкание в различных синтаксических системах // Вопр. языкознания. – 1967. – № 3. – С. 3-17.
144. Мигирин В.Н. Принципы изучения членов предложения // Науч. докл. высш. шк. Филолог. науки. – 1961. – № 3. – С. 43-48.
145. Мірченко М.В. Структура синтаксичних категорій. – 2-ге вид., переробл. – Луцьк: РВВ „Вежа” Волинськ. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 393 с.
146. Моисеев А.И. Синтаксические особенности инфинитива в современном русском языке // Рус. яз. в шк. – 1957. – № 5. – С. 15-19.
147. Молотков А.И. Есть ли в русском языке категория неизменяемых прилагательных? // Вопр. языкознания. – 1960. – № 6. – С. 68-73.
148. Москальская О.И. Синтаксическая парадигматика и синтаксическая деривация // Проблемы общего и германского языкознания / Редкол.: Э.М. Медникова и др. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1978. – С. 71-78.
149. Муравьева Л.С. Сочетаемость глаголов движения с другими глаголами в современном русском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Моск. гос. ун-т – М., 1975. – 18 с.
150. Мурзин Л.Н. Синтаксическая деривация: Анализ производных предложений русского языка. Пособие по спецкурсу. – Пермь: Изд-во Перм. ун-та, 1974. – 170 с.
151. Мухин А.М. Функциональный анализ синтаксических элементов на материале древнеанглийского языка. – М.; Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1964. – 292 с.

152. Норман Б.Ю. К вопросу о двусторонней синтаксической связи // Рус. яз. в шк.. – 1980. – № 4. – С. 84-87.

153. Оравец Я. К вопросу о глагольной интенции и глагольном управлении // Единицы разных уровней грамматического строя языка и их взаимодействие / АН СССР. Ин-т рус. языкознания. Науч. совет по проблеме „Теория советского языкознания” / Редкол.: В.Н. Ярцева, Н.Ю. Шведова (отв. ред.). – М., 1969. – С. 176-187.

154. Павлович М.В. Синтаксичні зв'язки кількісних числівників // Укр. мова і літ. в шк. – 1964. – № 12. – С. 79-81.

155. Панасенко І.С. Ознаки сильного іменникового керування // Укр. мовознавство. – 1985. – Вип. 13. – С. 79-83.

156. Панов М.В. Об аналитических прилагательных // Фонетика. Фонология. Грамматика: Сб. ст. к 70-летию А.А. Реформатского / Редкол.: Ф.П. Филин (отв. ред.) и др. – М.: Наука, 1971. – С. 240-253.

157. Пархонюк Л.М. Грамматические и функционально-семантические особенности аппозитивных конструкций в информационном тексте (на материале украинской советской газеты): Автореф. дис. ...канд. филол. наук: 10.02.02 / Днепрпетр. гос. ун-т им. 300-летия воссоединения Украины с Россией. – Д., 1986. – 19 с.

158. Пасічник І.А. Семантико-синтаксична валентність предикативних прикметників: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Ін-т укр. мови НАН України. – К., 1998. – 17 с.

159. Пастухова Л.С. Расположение в предложении членов с двойной синтаксической связью // Проблемы теории членов предложения / Редкол.: В.Н. Мигирин (отв. ред.) и др. – Кишинев: Штиинца, 1973. – С. 75-80.

160. Петровская С.С. Субстантивно-инфинитивное словосочетание и его синонимы в современном русском языке: Дис. ... канд. филол. наук. – К., 1985. – 229 с.

161. Печников А.Н. Соотносительные глагольные и именные словосочетания, включающие дательный падеж без предлога: Автореф. дис. ... канд. филол. наук / Куйбышев. гос. пед. ин-т им. В.В. Куйбышева. – Куйбышев, 1966. – 14 с.

162. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. – 7-е изд. – М.: Учпедгиз, 1956. – 511 с.

163. Півторак Г.П. Морфологія інфінітива в східно-слов'янських мовах: (Порівняльно-історичний нарис). – К.: Наук. думка, 1974. – 144 с.

164. Пінчук О.Ф. Субстантивні двочленні словосполучення з віддієслівним іменником у ролі головного компонента // Синтаксис словосполучення і простого речення: (Синтаксичні категорії і зв'язки): Монографія / Редкол.: М.А. Жовтобрюх (відп. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1975. – С. 170-185.

165. Плющ М.Я. Орудний суб'єкта в активних і пасивних конструкціях // Синтаксис словосполучення і простого речення: (Синтаксичні категорії і зв'язки): Монографія / Редкол.: М.А. Жовтобрюх (відп. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1975. – С. 109-115.

166. Плющ М.Я. Відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення: Навч. посібник. – К.: КДПШ, 1978. – 107 с.

167. Плющ М.Я. Категорія суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення. – К.: Вища шк., 1986. – 176 с.

168. Попов А.С. Три сектора в структуре простого предложения (предикативный, полупредикативный и непредикативный) // Синтаксические связи в русском языке: Межвуз. темат. сб. / Редкол.: А.Ф. Прияткина (отв. ред.) и др. – Владивосток, 1974. – С. 65-82.

169. Попова З.Д. К теории падежного значения // Вопр. языкознания. – 1970. – № 4. – С. 92-101.

170. Попова З.Д. „Согласование”, „управление”, „примыкание” в русской лингвистической терминологии // Синтаксические связи в русском языке:

Межвуз. темат. сб. / Редкол.: А.Ф. Прияткина (отв. ред.) и др. – Владивосток, 1974. – С. 3-8.

171. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. – М.: Учпедгиз, 1958. – Т. I-II. – 536 с.

172. Прокопович Н.Н. О процессах структурного преобразования словосочетаний в современном русском языке // Развитие синтаксиса современного русского языка: Сб. ст. / Под ред. Н.С. Поспелова и Е.А. Иванчиковой. – М.: Наука, 1966. – С. 127-146.

173. Прокопович Н.Н. Словосочетание в современном русском литературном языке. – М.: Просвещение, 1966. – 400 с.

174. Распопов И.П. Строение простого предложения в современном русском языке. – М., 1970. – 190 с.

175. Распопов И.П. О так называемых детерминантных членах предложения // Вопр. языкознания. – 1972. – № 6. – С. 55-61.

176. Распопов И.П. Очерки по теории синтаксиса. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1973. – 220 с.

177. Распопов И.П. Валентность, синтаксическая проекция и синтаксическая ориентация словесных форм в составе конструктивной базы предложения // Распопов И.П. Спорные вопросы синтаксиса. – Ростов н/Д: Изд-во Ростов. ун-та, 1981. – С. 44-58.

178. Руденко Л.М. Обставинна детермінація в структурі тексту (семантико-синтаксичний і стилістичний аспекти): Автореф. дис. ...д-ра філол. наук: 10.02.01 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1996. – 52 с.

179. Русская грамматика: В 2-х т. / Vmdeckэ redaktor Karel Horblek. – Praha: Academia, 1979. – Т. 2. – 1093 с.

180. Русская грамматика: В 2-х т. / Глав. ред. Н.Ю. Шведова. – М.: Наука, 1982. – Т. 2: Синтаксис. – 709 с.

181. Савчук Т.В. функціонально-семантичні параметри релятивних дієслів української мови: Автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 / Ін-т укр. мови НАН України. – К., 2006. – 21 с.

182. Селезнева Л.Б. Примыкающий номинатив в системе географических собственных имен русского языка (На материале газет): Автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 / Иркут. гос. ун-т им. А.А. Жданова. – Иркутск, 1972. – 20 с.

183. Сидоренко В. Сильне й слабке керування як вияви обов'язкової і факультативної залежності між словами // Лінгвістичні студії: Зб. наук. пр. – Вип. 11: У 2-х ч. / Уклад.: А. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк: ДонНУ, 2003. – Ч. 1. – С. 74-79.

184. Силкина З.А. Опосредствованная синтаксическая связь именных форм с подлежащим и прямым дополнением (Именное тяготение): Автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.01.01 / Воронеж. гос. ун-т им. Ленинского комсомола. – Воронеж, 1973. – 20 с.

185. Силкина З.А. Тяготение как особый вид синтаксической связи слов (К постановке проблемы) // Материалы по русско-славянскому языкознанию: Сб. ст. / Редкол.: В.И. Собинникова (науч. ред.) и др. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1973. – С. 204-209.

186. Сиротинина О.Б. Порядок слов в русском языке. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1965. – 172 с.

187. Сиротинина О.Б. Лекции по синтаксису русского языка. – М.: Высш. шк., 1980. – 141 с.

188. Сич В.Ф. Синтаксичні функції інфінітива // Укр. мова і літ. в шк. – 1972. – № 3. – С. 24-31.

189. Скобликова Е.С. Согласование и управление в русском языке. – М.: Просвещение, 1971. – 239 с.

190. Слинько І.І. Інфінітив у функції другорядних членів речення // Укр. мова в шк. – 1961. – № 6. – С. 21-32.

191. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 1994. – 670 с.

192. Смагленко Ф.П. Про предикативне означення в українській мові // Укр. мова і літ. в шк. – 1954. – № 1. – С. 20-24.

193. Снитко Е.С. Деривация и ее виды в русском языке // Рус. языкознание. – 1982. – № 4. – С. 84-89.

194. Сологуб Н.М. Синтаксична варіантність прийменниково-відмінкових конструкцій місцевого відмінка // Синтаксис словосполучення і простого речення: (Синтаксичні категорії і зв'язки): Монографія / Редкол.: М.А. Жовтобрюх (відп. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1975. – С. 115-120.

195. Современный русский язык: Учеб. для филол. спец. ун-тов/ В.А. Белошапкова, Е.А. Брызгунова, Е.А. Земская и др. / Под ред. В.А. Белошапковой. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. шк., 1989. – 800 с.

196. Степаненко М.І. Взаємодія формально-граматичної і семантичної валентності у структурі словосполучення та речення / НАН України, Український мовно-інформаційний фонд. – К., 1997. – 216 с.

197. Степанов Ю.С. Проблема классификации падежей: (Совмещение классификаций и его следствия) // Вопр. языкознания. – 1968. – № 6. – С. 36-48.

198. Степанова М.Д. Теория валентности и валентный анализ (на материале немецкого языка): Учеб. пособие по курсу грамматики и по спецкурсам нем. яз. для студ. 3-5 курсов фак-та нем. яз. – М., 1973. – 110 с.

199. Степанова М.Д. Валентность существительных и „потенциальные слова” (на материале немецкого языка) // Проблемы сочетаемости слов: Сб. статей / Отв. ред. Г.Ю. Князева. – М.: Б.и., 1979 (вып. дан. 1980). – С. 3-8.

200. Степанова М.Д., Хельбиг Г. Части речи и проблема валентности в современном немецком языке. – М.: Высш. шк., 1978. – 258 с.

201. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1969. – 583 с.

202. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1972. – 515 с.
203. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М.Я. Плющ, С.П. Бевзенко, Н.Я. Грипас та ін. / За ред. М.Я. Плющ. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Вища шк., 2000. – 430 с.
204. Творительный падеж в славянских языках / Под. ред. С.Б. Бернштейна. – М.: Изд-во АН СССР, 1958. – 379 с.
205. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Пер. с фр. И.М. Богуславского и др.; Вступ. ст. В.Г. Гака. – М.: Прогресс, 1988. – 656 с.
206. Терлак З.М. Залежний від прикметника додаток і способи його вираження // Укр. мова і літ. в шк. – 1982. – № 8. – С. 70-72.
207. Тимченко Є.К. Функции генитива в южнорусской языковой области. – Варшава, 1913. – 276 с.
208. Тимченко Є.К. Локатив в українській мові: З української складні. – К.: Червоний шлях, 1925. – 71 с.
209. Тимченко Є.К. Вокатив і інструменталь в українській мові. – К.: Вид-во ВУАН, 1926. – 118 с.
210. Тимченко Є.К. Номінатив і датив в українській мові. – К.: З друкарні Української Академії Наук, 1926. – 64 с.
211. Тимченко Є.К. Акузатив в українській мові: З української складні. – К.: Вид-во ВУАН, 1928. – 101 с.
212. Томусяк Л.М. Семантико-синтаксична організація речень з дуплексивами: Дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01. – Чернівці, 1999. – 199 с.
213. Топоров В.Н. Локатив в славянских языках. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – 379 с.
214. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во “Укр. енциклопедія” ім. М.Б. Бажана, 2000. – 752 с.
215. Федоров А.К. Трудные вопросы синтаксиса. – М.: Просвещение, 1972. – 239 с.

216. Филичева Н.И. Понятие синтаксической валентности в работах зарубежных языковедов // *Вопр. языкознания.* – 1967. – № 2. – С. 118-125.

217. Финкель А.М., Баженов Н.М. Курс современного русского литературного языка. – 2-е. изд. – К.: Рад. шк., 1965. – 656 с.

218. Філософський енциклопедичний словник / НАН України; Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди / В.І. Шинкарук (голова редкол.). – К.: Абрис, 2002. – 742 с.

219. Фурса В.М. Семантико-граматичне та словотвірне освоєння невідмінюваних імен: Дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01. – К., 2004. – 224 с.

220. Хасанова Р.Н. Тяготение как тип синтаксической связи в современном русском языке: Автореф. дис. ...канд. филол. наук: 10.02.01 / Моск. гос. пед. ин-т им В.И. Ленина. – М., 1981 – 16 с.

221. Чапля І.К. Прислівники в українській мові. – Х.: Вид-во Харків. держ. ун-ту, 1960. – 124 с.

222. Чеснокова Л.Д. Классификация слов на основе их пассивной сочетаемости // *Сочетаемость языковых единиц: Сб. ст. / Редкол.: Е.В. Олесеюк (отв. ред.) и др.* – Ростов н/Д: Изд-во Ростов. ун-та, 1968. – С. 82-110.

223. Чеснокова Л.Д. Конструкции с предикативными определениями и структура предложения: (Материалы для спецкурса). – Ростов н/Д, 1972. – Ч. 1. – 136 с.

224. Чеснокова Л.Д. Связи слов в современном русском языке: Пособие для учителей. – М.: Просвещение, 1979. – 110 с.

225. Чешко Е.В. К вопросу о падежных корреляциях // *Вопр. языкознания.* – 1960. – № 2. – С. 50-56.

226. Чопик Я.М. Зони атрибутивності у структурі простого речення (семантика і засоби вираження): Дис. ...канд. філол. наук: 10.02.02. – К., 1991. – 195 с.

227. Чорнобривець С.Г. Член речення з подвійним синтаксичним зв'язком із значенням стану // *Мовознавство.* – 1983. – № 3. – С. 69-71.

228. Чыонг Динь Бинь. Сочетание имен существительных с зависивым инфинитивом в современном русском литературном языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Моск. гос. пед. ин-т им В.И. Ленина. – М., 1979. – 17 с.

229. Шапиро М.А. О типах подчинительной связи внутри словосочетания // Рус. яз. в шк. – 1950. – № 2. – С. 21-31.

230. Шведова Н.Ю. Детерминирующий объект и детерминирующее обстоятельство как самостоятельные распространители предложения // Вопр. языкознания. – 1964. – № 6. – С. 77-93.

231. Шведова Н.Ю. Активные процессы в современном русском синтаксисе: (Словосочетание). – М.: Просвещение, 1966. – 155 с.

232. Шведова Н.Ю. Существуют ли всё-таки детерминанты как самостоятельные распространители предложения? // Вопр. языкознания. – 1968. – № 2. – С. 39-50.

233. Шведова Н.Ю. Согласование и координация: их сходство и различия // Проблемы истории и диалектологии славянских языков: Сб. ст. к 70-летию член-корреспондента АН СССР В.И. Борковского / Редкол.: Ф.П. Филин (отв. ред.) и др. – М.: Наука, 1971. – С. 312-319.

234. Шведова Н.Ю. Дихотомия „присловные — неприсловные падежи” в ее отношении к категориям семантической структуры предложения // Славянское языкознание: VIII Междунар. съезд славистов, Загреб – Любляна, сент. 1978: Докл. сов. делегации. – М.: Наука, 1978. – С. 450-467.

235. Швець І.Р. Синтаксичні функції інфінітива в сучасній українській мові (Інфінітив у функції другорядних членів речення). – Одеса: Вид-во Одес. держ. ун-ту, 1972. – 58 с.

236. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Вид. центр “Академія”, 2004. – 408 с.

237. Юсікова О.В. Семантико-синтаксична структура субстантивних вторинних словосполучень: Автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 / Ін-т укр. мови НАН України. – К., 1994. – 18 с.

238. Явир В.В. Несогласованные определения, выраженные беспредложными и предложными формами имен существительных в современном украинском литературном языке: Автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.02 / Одес. гос. ун-т им. И.И. Мечникова – Одесса, 1972. – 26 с.

239. Якобсон Р.О. Избранные работы: Пер. с англ., нем., фр. яз. / Сост. и общ.ред. В.А. Звегинцева; Предисл. В.В. Иванова – М.: Прогресс, 1985. – 455 с.

240. Янко-Триницкая Н.А. Кратный именительный в функции определения // Развитие синтаксиса современного русского языка: Сб. ст. / Под ред. Н.С. Поспелова и Е.А. Иванчиковой. – М.: Наука, 1966. – С. 174-185.

241. В№к, Piotr. Gramatyka jkzyka polskiego: Zarys popularny. – Wydanie V. – Wiedza Powszechna. – Warszawa, 1986. – 508 s.

242. Doroszewski W. Podstawy gramatiki polskiej. – Warszawa: Panstwowe wydawnictwo naukowe, 1952. – 320 s.

243. Fillmore Ch. The Case for Case // Universals in linguistic theory. – New York: Holt, Rinehart, Winston, 1968. – P. 1-88.

244. Fries Ch. The Structure of English: An Introduction to the Construction of English Sentences. – 2nd impress. – L.: Longmans, 1959. – XI, 304 p.

245. Groot A.W. de. Classification of Cases and Uses of Cases // For Roman Jacobson: Essays on the Occasion of his Sixtieth Birthday. – Hague, 1956. – P. 187-194.

246. Heinz A. System przypadkowy jkzyka polskiego. – Krakow: Naki. Uniw. Jagelockskiego, 1965. – 113 s.

247. Klemensiewicz, Zenon. Studia syntaktyczne: Prace komisji jkzykoznawstwa. – Wrociaw – Warszawa – Krakow: Zakiad narodowy imienia Ossolickich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1967. – № 15. – 51 s.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрухович Юрій. Дванадцять обручів: Роман. – К.: Критика, 2003. – 317 с.
2. Антоненко-Давидович Борис. Смерть; Слово матері; Кінний міліціонер: Повість; Оповідання; Сибірська новела / Лариса Федорів (упоряд.). – Львів : Червона Калина, 2003. – 192 с.
3. Багрянний Іван. Сад Гетсиманський. – К.: Наук. думка, 2001. – 548 с.
4. Багрянний Іван. Людина біжить над прірвою: Роман. – Львів: Євросвіт, 2006. – 336 с.
5. Білик І.І. Меч Арея: Роман. – К. : Рад. письменник, 1972. – 439с.
6. Білецький О.І. Літературно-критичні статті: Збірка. – К.: Дніпро, 1990. – 252 с.
7. Васильченко С.В. Твори: У 4-х т. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959. – Т. 2. – 611 с.
8. Винниченко Володимир. Оповідання. Слово за тобою, Сталіне!: Роман. Чорна Пантера і Білий Медвідь: П'єса. – К.: Наук. думка, 1999. – 440 с.
9. Вишня Остап (Губенко П.М.). Усмішки. – К.: Дніпро, 2001. – 350 с.
10. Вільде Ірина. Метелики на шпильках. Б'є восьма. Повнолітні діти: Повісті. – Дрогобич: Видавнича фірма „Відродження”, 2007. – 488 с.
11. Вінграновський М.С. Вибрані твори: У 3-х т. – Тернопіль: Богдан, 2004. – Т. 1: Поезії / Вступна стаття Т. Салиги. – 400 с.
12. Герасим'юк Василь. Була така земля: Вибране. – К.: Факт, 2003. – 392 с.
13. Глібов Л.І. Байки. Поезії: гумор, сатира. – К.: Дніпро, 1991. – 268 с.
14. Гончар Олесь. Вибрані твори. – К.: ПП Дніпро, 1968. – 813 с.
15. Гримич Марина. Мак червоний в росі...: Роман. – К.: ПП Дуліби, 2005. – 192 с.
16. Гримич Марина. Фріда: Роман. – К.: ПП Дуліби, 2006. – 192 с.

17. Гуцало Є.П. Княжа гора: Повісті. – К.: Молодь, 1986. – 236 с.
18. Дараган Юрій. Срібні сурми. Поезії / Біограф. нарис, упоряд. та примітки Л. Куценка. – Кіровоград: Спадщина, 2003. – 96 с.
19. Дереш Любко. Намір!: Роман. – К.: Дуліби, 2006. – 296 с.
20. Довженко О.П. Зачарована Десна. Оповідання. Щоденник (1941-1956). – К.: Дніпро, 2001. – 512 с.
21. Дрозд В.Г. Вибрані твори: У 2 т. – К.: Рад. Письменник, 1989. – Т.1: Оповідання. Роман. – 462 с.
22. Дубинянська Яна. Фелісі – Режим доступу: <http://yanadubynianska.iatp.org.ua/PDF/feliciu.html>.
23. Жовна Олександр. Експеримент: Повісті, оповідання. – Кіровоград: Мавік, 2003. – 245 с.
24. Забужко Оксана. Диригент останньої свічки: Поезії. – К.: Рад. письменник, 1990. – 143 с.
25. Забужко Оксана. Казка про калинову сопілку. – К.: Факт, 2000. – 84 с.
26. Забужко Оксана. Польові дослідження з українського сексу. – 4-те вид., виправ. – К.: Факт, 2002. – 116 с.
27. Загребельний Павло. Роксолана. – К.: Дніпро, 1979. – 598 с.
28. Загребельний Павло. Диво: Роман / Худож.-оформлювач І.В. Осипов. – Х.: Фоліо, 2001. – 638 с.
29. Загребельний Павло. Євпраксія: Роман / Худож.-оформлювач І.В. Осипов. – Х.: Фоліо, 2004. – 350 с.
30. Закувала зозуленька: Антологія укр. нар. поет. тв.: Для ст. шк. віку / Вступ. Стаття, упоряд. та приміт. Н.С. Шумами; Худож. оформ. А.О. Лівня; Упоряд. іл. матер. С.М. Музиченько. – К.: Веселка, 1998. – 510 с.
31. Збірник тарифів на перевезення вантажів залізничним транспортом України – Режим доступу: <http://www.uz.gov.ua/ci/ua/mtu/tk1/index.html>.
32. Іваничук Р.І. Мальви; Орда: Романи. – Х.: Фоліо, 2006. – 416с.

33. Ірванець Олександр. Рівне / Ровно (Стіна): Нібито роман. – К.: Факт, 2006. – 156 с. – (Сер. „Містами”).
34. Кащенко А.Ф. Зруйноване гніздо: Іст. повісті та оповідання / Упоряд., авт. післямови та приміт. В.Г. Беляєв. – К.: Дніпро, 1991. – 646 с.
35. Квітка-Основ'яненко Г.Ф. Маруся: Вибрані твори: Для серед. і ст. шк. віку. – К.: Веселка, 1983. – 180 с.
36. Кобилянська О.Ю. Людина: Повісті, оповід.: Для ст. шк. віку / Упоряд., передм. і приміт. В.Ф. Погребенника. – К.: Веселка, 2000. – 350 с.
37. Костенко Л.В. Вибране. – К.: Дніпро, 1989. – 559 с.
38. Костенко Л.В. Берестечко: Історичний роман. – К.: Укр. письменник, 1999. – 157 с.
39. Котляревський Іван. Енеїда: Поема, п'єси / Худож.-ілюстратор А.Д. Базидевич; Худож.-оформлювач І.В. Осипов. – Х.: Фоліо, 2005. – 350 с.
40. Коцюбинський М.М. дорогою ціною: Вибрані твори; Худож. І.Н. Філонов. – К.: Веселка, 1970. – 201 с.
41. Кочерга І.А. Драматичні твори: драма / АН УРСР. – К.: Наук. думка, 1989. – 731 с.
42. Кочерга С.О. Генеральний текст оглядової екскурсії по експозиції „Ломикамінь” відділу „Музей Лесі Українки,, – Режим доступу: http://lesiaukrainka.crimea.ua/virtualno_s.htm.
43. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: Підручник для студ. філол. спеціальностей вищих закладів освіти. – К.: Вид. центр „Академія”, 2000. – 368 с.
44. Куліш Микола. П'єси. – К.: Наук. думка, 1998. – 304 с.
45. Куліш П.О. Чорна рада. Хроніка 1663 року; Оповідання. – К.: ТАСТ-М, 2000. – 384 с.
46. Лепкий Б.С. Прозові твори: В 3-х т. – Тернопіль: Збруч, 2004. – Т. 1: Мотря: Іст. повість; Сотниківна. Іст. картина з часів Івана Виговського. – 351 с.

47. Логвин Юрій. Танці шайтана – Режим доступу: <http://lib.meta.ua/book/18850>.
48. Маланюк Євген. Невичерпальність. Поезії, статті. – К.: Веселка, 1997. – 318 с.
49. Малик В.К. Твори: У 2 т. – Т. 1.: Таємний посол: Роман. Посол Урус-шайтана; Фірман султана: Кн. 1, 2 / Передм. – К.: Дніпро, 1986. – 440 с.
50. Матіос Марія. Бульварний роман. – Львів: Літ. агенція „Піраміда”, 2003. – 188 с.
51. Матіос Марія. Щоденник страченої: Психологічна розвідка. – Львів: Літ. агенція „Піраміда”, 2005. – 192 с.
52. Матіос Марія. Нація. Одкровення. – 3-тє вид., доп. – Львів: Літ. агенція „Піраміда”, 2006. – 204 с.
53. Мирний Панас. Повія: Роман з нар. життя. – Сімферополь: Крим, 1969. – 493 с.
54. Міщенко Д.О. Синьоока Тивер: Історичний роман. – К.: Рад. письменник, 1983. – 432 с.
55. Мушкетик Ю.М. Яса: Роман. – Х.: Фоліо, 2006. – (Сер. „Українська література”). – Т. 1: Розділи 1-17. – 415с.
56. Мушкетик Ю.М. Яса: Роман. – Х.: Фоліо, 2006. – (Сер. „Українська література”). – Т. 2: Розділи 18-33. – 415с.
57. Мушкетик Ю.М. Гетьманський скарб: Роман. – Х.: Фоліо, 2007. – 415 с.
58. Нестайко В.З. Тореадори з Васюківки: Трилогія про пригоди двох друзів: Для серед. шк. віку / Євген Семенов (мал.); Б.Й. Чайковський (передм.). – 5-е вид. – К.: Веселка, 2000. – 438с.
59. Нечуй-Левицький Іван. Твори: У 2 т. – К.: Дніпро, 1977. – Т. 1. – 517 с.
60. Нечуй-Левицький Іван. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології. – 2-ге вид. – К.: Обереги, 2003. – 144 с.

61. Олійник Б.І. Стою на землі: Вірші та поеми. – К.: Криниця, 2003. – 695 с.
62. Олійник М.Я. Леся: Повість. – К.: Молодь, 1960. – 234 с.
63. Осьмачка Тодось. Поезії. Повісті: Старший боярин. Ротонда душогубців. – К.: Наук. думка, 2002. – 423 с.
64. Пільгук І.І. Дуби шумлять: Біограф. повісті. – К.: Дніпро, 1990. – 569 с.
65. Поезія: Ліна Костенко, Олександр Олесь, Василь Симоненко, Василь Стус. – 2-ге вид., доп. – К.: Наук. думка, 1999. – 272 с.
66. Покальчук Юрко. Озерний вітер: Повісті та оповідання. – 2-ге вид. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. – 332 с.
67. Покальчук Юрко. Ритм. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2004. – 58 с.
68. Празька поетична школа. Антологія / Упоряд. Текстів та передм. О.Г. Астаф'єва, А.О. Дністрового. – Х.: Веста: Вид-во „Ранок”, 2004. – 256 с.
69. Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини / АН УРСР Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського; Упоряд. М.М. Пазяк; Відп. ред. С.В. Мишанич. – К.: Наук. думка, 1989. – 480 с.
70. Про затвердження Правил перевезень вантажів автомобільним транспортом в Україні – Режим доступу: http://www.astim.com.ua/useful/prav_perev.txt.
71. Римарук Ігор. Діва Обида. Видіння і відлуння. – 2-ге, доп. – Львів: Кальварія, 2002. – 160 с.
72. Розстріляне відродження. Антологія 1917-1933. Поезія. Проза. Драма. Есей / Упоряд. Ю. Лавріненко. – К.: Смолоскип, 2002. – 984 с.
73. Рубан Василь. Берегиня: Іст. роман. – К.: Укр. письменник, 1992. – 191 с.
74. Самчук Улас. Марія; Куди тече та річка. – К.: Наук. думка, 2001. – 416 с.

75. Симоненко Василь. Ти знаєш, що ти – людина: Вірші, сонети, поеми, казки, байки. – К.: Наук. думка, 2001. – 296 с.
76. Сингаївський М.Ф. Поезії. – К.: Молодь, 1966. – 191 с.
77. Сиротюк М.Й. Забілі сніги: Роман. – К.: Дніпро, 1975. – 568 с.
78. Скляренко С.Д. Святослав: Роман. – К.: Рад. письменник, 1968. – 662 с.
79. Скляренко С.Д. Володимир: Роман. – К.: Дніпро, 1971. – 486 с.
80. Сосюра Володимир. Третя рота: Роман / Упоряд. тексту, авт. післямови та допов. приміт. С. Кальченко. – К.: Укр. письменник, 1997. – 350 с.
81. Сосюра Володимир. Мазепа: Поема. Лірика. – К.: Дніпро, 2001. – 221 с.
82. Старицький Михайло. Останні орли: Іст. повість із часів Гайдамаччини – Хмельницький : Поділля, 1996. – 671 с.
83. Стельмах М.П. Велика рідня: Роман-хроніка. – К.: Держвидав, 1956. – 562 с.
84. Стельмах М.П. Правда й кривда (Марко Безсмертний). – К.: Молодь, 1966. – 456 с.
85. Стус Василь. Палімпсест: Вибране. – К.: Факт, 2003. – 432 с.
86. Тельнюк Станіслав. Грає синє море – Режим доступу: <http://lib.meta.ua/book/18935>.
87. Тютюнник Г.М. Вибрані твори: Оповідання. Повісті. – К.: Дніпро, 1981. – 607 с.
88. Тютюнник Г.М. Вир: Роман. – К.: Рад. шк., 1990. – 512 с.
89. Українка Леся. Вибране: Поезії. Поеми. Драматичні твори. – К.: Дніпро, 1977. – 637 с.
90. Українка Леся. Оргія: Драматичні поеми. – К.: Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2001. – 772 с.
91. Українка Леся. Бояриня: Драм. Поема / Л. Українка. Гетьман Іван Виговський: Роман / І. Нечуй-Левицький. – К.: Наук. думка, 1997. – 336 с.

92. Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник. – К.: Либідь, 1993. – 256 с.
93. Федорів Роман. Єрусалим на горах: Роман. – Львів: Червона калина, 1993. – 501 с.
94. Франко І.Я. Борислав сміється: Повість. – К.: Молодь, 1962. – 233 с.
95. Хвильовий Микола. Сині етюди. – Львів: Каменярь, 1991. – 150 с.
96. Чайковський А.Я. Сагайдачний: Іст. роман: У 3-х кн. – К.: Варта, 1993. – 571 с.
97. Чемерис Валентин. Фортеця на Борисфені – Режим доступу: <http://lib.meta.ua/book/18762>.
98. Чубач Ганна. Дзвінка ріка: Лірика. – К.: Університетське вид-во „Пульсари”, 2001. – 224 с.
99. Шаповал Іван. Слідами запорожців – Режим доступу: <http://lib.meta.ua/book/18900/>.
100. Шевченко Тарас. Кобзар / Вступ. ст. та примітки Р. Полонського. – Х.: Фоліо, 2006. – 736 с.
101. Шевчук В.О. Дім на горі: Роман-балада / Післямова М.Г. Жулинського. – К.: Рад. письменник, 1983. – 487 с.
102. Шевчук В.О. Біс плоті: Іст. повісті / Худож. оформ. А.А. Бодрова. – К.: Твім інтер, 1999. – 360 с.
103. Шкляр Василь. Кров кажана: Роман. – Львів: Кальварія, 2003. – 220 с.
104. Яновський Юрій. Вибрані твори / Упоряд. текстів та передм. Я.Ю. Голобородько. – Х.: Веста: Вид-во „Ранок”, 2003. – 368 с.
105. Ячейкін Юрій. Біблійні пригоди на небі і на землі – Режим доступу: <http://lib.meta.ua/book/18799>.

Періодичні видання:

Дивослово

Україна молода

Інтернет-видання:

20 хвилин

Газета 7 днів

Львівська газета

Народний оглядач

Політичний Дніпропетровськ

Рівне вечірнє

Українська правда

ДОДАТОК А

Таблиця А. 1

Розмежування керування й вільного поєднання

№ з/п		Форма зв'язку		КЕРУВАННЯ		ВІЛЬНЕ ПОЄДНАННЯ	
		Граматична характеристика	Сильне керування	Слабке керування	Вільне поєднання у відмінковому вияві	Власне-вільне поєднання	
1	2	3	4	5	6		
1	Статус у системі синтаксичних зв'язків	Одна з форм підрядного <u>прислівного</u> зв'язку	<i>Одинокі сови лякали слух несподіваним шурхотом (Марія Матіос); мовчки доїхали до похідного шпиталю... (Юрій Яновський).</i>	<i>Поетам всіх віків була потрібна Муза. А хто потрібен жінці, якщо вона поет? (Ліна Костенко); Вони ідуть осіннім полем – древні, юні (Ігор Римарук).</i>	Одна з форм підрядного <u>прислівного</u> зв'язку та єдина форма підрядного <u>детермінантного</u> зв'язку	<i>А тут осінь – суцільний смуток. Сіра, як свинець на покрівлях монастирських (Павло Загребельний); Як навесні шум зелений сумну діброву, То щодня поет приходив До діброви на розмову (Леся Українка).</i>	<i>Христина сиділа незворушно і розгублено кліпала повіками (Марина Гримич); Допіру лив високий дощ (Василь Стус).</i>
2	Синтаксична позиція ад'юнкта стосовно синтаксичної домінанти	Валентно зумовлений	<i>Деякі люди знали це точно, бо скрізь є люди, які знають правду (Марія Матіос); Волин слухняно зліз з дерева і подався на галявину (Юрко Покальчук); Ховалася – не сховалась, понесла йому в ліс</i>	<i>Про Сагайдачного співали, Либонь, співали і про Січ... (Іван Котляревський); Так плвли вони через ріку (Юрій Яновський).</i>	Валентно незумовлений	<i>Не первина їм у море ходити – вони запалили люльки та завели пісні про Сагайдачного та про Самійла Кішку (Адріан Кащенко); Там була річка і через річку місток (Тодось Осьмачка); Карета була схожа на якийсь хитромудре</i>	<i>Скільки не кликали Гафійку їсти, вона не ввійшла (Михайло Коцюбинський); Ой, стисне пристрасно аркан Твоє, твоє співуче горло (Юрій Дараган).</i>

їсти... (Василь Герасим'юк).

оздоблений сундук з дорогого дерева і міді (Станіслав Тельнюк).

Продовж. табл. А. 1

1	2	3	4	5	6
3	Тип семантико-синтаксичних відношень між синтаксичною домінантою ад'юнктом	Комплетивні, напр.: Хлопець зістрибнув з ганку й почав шукати закинені в траву каштани (Валерій Шевчук); Тепер вона поїхала додому, а я продовжую дивитися довкола себе її очима (Павло Загребельний); <i>Субстанційні (а саме: об'єктні), напр.: Пий же бризки, свіжі та іскристі, Безіменних, радісних джерел! (Олена Теліга); Вчися чекати, друже, вчися чекати (Василь Стус).</i>	Субстанційні (власне-субстанційні або з відтінком атрибутивності) чи адвербіальності), напр.: ...а о п'ятій було призначено в сквері біля Кремля побачення з Анатолем (Володимир Винниченко); Далі прийшов з хутора Макар подивитись на бій (Юрій Яновський); Мовчки перейшов він повз них у браму і опинився на полі (Михайло Коцюбинський); Дід Гордій уже веде тебе до криниці на лавку, над якою в'ється гілля – коси молодих вишень, обіймає хмільними руками... (Євген Гуцало).	Атрибутивні, напр.: Затіню очі капелюшком з крисами , худе звіря із траурними рисами (Ліна Костенко); ...припитався був хвалити Ганнусю неабихто – сам Маркіян із хутора... (Оксана Забужко); У полі кричить птах (Юрій Яновський); І він тільки обіймав її поглядом та говорив такі компліменти, від яких мармурово-матові щоки Заболотової легесенько й тепло рожевіли (Володимир Винниченко); <i>Апозитивні, напр.: Яюсь Ірина замовила в бюро послуг „Світанок”</i> прибиральницю для миття вікон (Марина Гримич); Щось іще? Так, звісно: рельєфні серп і молот над дверима з перону до почекальні і напівзірвана реклама „Слухайся своєї спраги” де-небудь (Юрій Андрухович).	Атрибутивні, напр.: Сашко молився на ніч, з молитвою на вустах заснув, і снівся йому теплий піщаний берег Дніпра влітку... (Юрко Покальчук); І зрозумієш – знову дивитися на світ як на сіру дійсність немає причин (Любка Дереш); <i>Адвербіальні, напр.: Натомлені села вечеряти сіли Під грушами, вишнями і небесами (Микола Вінграновський); Вийшла ти на мармуровий ганок, Усміхнулась радісно мені (Юрій Дараган).</i>

Продовж. табл. А. 1

1	2	3	4	5	6
4 Морфологічне вираження ад'юнкта	<p>Знахідний безприйменниковий (при перехідних дієсловах), напр.: ...Ринуть води, утрат – і розчинять мій страх без сліда (Оксана Забужко); родовий безприйменниковий (з семантикою частини від цілого та при дієсловах з часткою не), напр.: Тут не почувалося дбайливих рук, приміщенню бракувало душі (Борис Антонечко-Давидович); прийменниково-відмінковий комплекс (за умови, що прийменник дублює префікс опорного дієслова), напр.: Сонце заходить за обрій (Юрій Яновський); На Київ наступає Радзивіл (Ліна Костенко); <i>інфінітив</i>, напр.: Вона любила спати зіщулившись (Павло Загребельний); а також <i>називний</i> і <i>орудний</i> при дієсловах називання, напр.: Я називаюся Леонід (Марія</p>	<p>Безприйменникові родовий, напр.: Що ж хай надходить! Мене навіть радує душного літа завчасний кінець... (Леся Українка); <i>давальний</i> напр.: За те що ми в космос знялися, що нині здорові й живі, я пам'ятник бабі Онисі воздвиг би на площі в Москві (Василь Симоненко); <i>орудний</i>, напр.: Синиця в шибку вдарила крильми (Василь Симоненко); <i>усі</i> прийменникові (за умови, що прийменник не дублює префікс опорного дієслова), напр.: Поклав зерно на призьбу, а сам витягнув з криниці води... (Михайло Стельмах); Веде укрита килимами тіл дорога на Поділ... (Юрій Клен); Це ж я тобі назустріч завше йшов, і серце обпікалося тобою... (Василь Стус); Не розлучусь я з юністю моєю, у пісні хоч, і</p>	<p>Будь-який прийменниковий <i>чи</i> безприйменниковий <i>–</i> відмінок, окрім кличного, напр.: Випірнувши між будинків поза магазином „Електроніка”, вони звернули на Млинківську... (Олександр Ірванець); Та найстрашніше – очі, очі! – скажені очі Богуна (Ліна Костенко); Офіційне, переслане поштою запрошення відкривалось дещо спотвореним епіграфом з Антонича... (Юрій Андрухович); Я читала, що в якомусь місті стоїть пам'ятник чайці... (Олесь Гончар); А назустріч їй вершечками засяяли верби, мовби золотими перами втикались (Степан Васильченко); Уже третю добу Корнелія не їла, очей не склеювала, людського голосу не чула й свіжого повітря в грудях не мала (Марія Матіос); За останні гроші я купив квиток на</p>	<p><i>–</i> <i>Прислівник</i>, напр.: Жменька ж вар'ятів, упавши з небес, дибас пішки (Ігор Римарук); <i>прислівникова сполука</i>, напр.: Шовковий шум танечної ходи йому на згадку залишає осінь (Ліна Костенко); <i>компаратив</i>, напр.: Ганнуся пильніше придивилася темнавим патьокам на срібному місячному поді... (Оксана Забужко); <i>суперлатив</i>, напр.: Двадцять років була вона переконана, що знає його найліпше: він запоем писав, вона його редагувала (Марина Гримич); <i>інфінітив</i>, напр.: Птиці зелені у пізню пору спати злетілись на свіжий поруб (Ліна Костенко); <i>незмінний прикметник</i>, напр.: Стіна все ще лежала паралельно</p>	

Закінчення табл. А. 1

1	2	3	4	5	6
4 Морфологічне вираження ад'юнкта	<i>Матіос</i>); Моя поразка з водами Дніпра!.. <i>Сосюра</i>); зветься Берестечком (<i>Ліна Костенко</i>).	Вінки цибулі бурштинові там висять просто на тинах (<i>Ліна Костенко</i>); <i>прислівники місяця при дієсловах руху та дієсловах на зразок бути, перебувати, напр.: Із правдою розлучені слова кудись біжать по сірому перону (<i>Ліна Костенко</i>); Що трапилось? Як ти опинився тут? (<i>Володимир Малик</i>).</i>	трамвай... (<i>Роман Андріяшик</i>); І вона не сміє сказати неправду чи злукавити недомовкою водою , яким підживляв себе Марченко, стояв наполовину порожній (<i>Юрій Яновський</i>); Дзвіночки тепер нагадують чомусь Різдво на селі (<i>Ірина Вільде</i>).	фасадів обкому й постаті в плащах кольору хакі так само ритмічно-симетрично стояли через рівні інтервали попід нею (<i>Олександр Ірванець</i>); <i>цілісне словосполучення, напр.: ...знайдеш старосвітську прикрасу заможної київської міщанки XIX століття...</i> (<i>Марина Гримич</i>).	

Таблиця А. 2

Зведена таблиця формально-структурних моделей конструкцій, між компонентами яких підрядний синтаксичний зв'язок реалізовується у формі власне-вільного поєднання

Синтаксична домінанта	Цілісне словосполучення									
	Adv	Adv _{comparat} , Adv _{superlat}	Inf	Adj _{constant}	Adj ₂ + S ₂	Praep + Adj ₂ + S ₂	Adj ₅ + S ₅	Praep + Adj ₅ + S ₅	Praep + S _{2,5,6} + Praep + S _{2,4,5,6}	Praep+S ₅ +Conjunct+S ₅ , S ₂ + Praep + S ₅
Ад'юнкт										
V _f	+	+					+			
Predicat	+		+							
Adv part	+	+								
S ₁₋₇	+		+	+	+		+	+	+	+
Adj	+									
Part	+	+								
Adv	+									
Предикативний центр речення	+		+		+	+				

Таблиця А. 4

Транспозиції відмінків за їхнього підпорядкування синтаксичній домініанті вільним поєднанням

№ з/п	Відмінок	Сфера транспозиції	Синтаксична домініанта	Приклади
1	2	3	4	5
1	Називний	ад'єктивна	субстантив	Років десять тому Тимчук вів відділ культури в обласній молодіжці, писав доволі дотепні фейлетони і в київському видавництві „Молодь” готувалася до друку збірка його гуморесок (<i>Олександр Ірванець</i>); Коли я долав завалений снігом Ринок, мені привиділося, як у брамі біля кнайпи „Синя пляшка” прошмигнула знайома постать (<i>Любка Дереш</i>).
2	Родовий безприйменниковий	ад'єктивна	субстантив	Але у відповідь гармати Гримлять під мурами Полтави... (<i>Володимир Сосюра</i>); Ти мене даремне, леле, у світ неправди привела (<i>Василь Стус</i>); У цих садах, в сонатах солов'їв , він чує тихі кроки браконьєра (<i>Ліна Костенко</i>).
3	Родовий прийменниковий	ад'єктивна	субстантив	Огні погасли на руїнах Трої, і дим від Іліона в небі зник... (<i>Леся Українка</i>); Є тільки дійсність, яка не залишає місця для страху (<i>Любка Дереш</i>); В короні з буряків на буряковій гичці Із димаря Варвара виліта (<i>Микола Вінграновський</i>)
		адвербіальна	предикативний центр речення	Я без тебе нічого не значу, Ніби птиця без крил (<i>Василь Симоненко</i>); У правди заболіла голова од часнику, політики й гудрону (<i>Ліна Костенко</i>); Трепета відтоді завжди тремтить зо страху (<i>Марія Матіос</i>);
			вербатив	І поки жінка з-під долоні зиркала , траплялось греку як не те, то те (<i>Ліна Костенко</i>); І лиш діди, як сонце похолоне, Розказують повільно, ніби сон, Що бивсь він до останнього патрона І не хотів здаватися в полон (<i>Василь Симоненко</i>);
			ад'єктив	Рівна, прозора, проста до геніальності нота з'єднує віки (<i>Юрій Яновський</i>); Саме там, у липкій від крові траві, лежить [...] один із них – сіроокий доброволець з незакінченою університетською освітою (<i>Юрій Андрухович</i>);
			адвербіатив	...дід Влодко нічого про їхні справи не знав, лиш говорив як завжди [...] просто і виразно до моторошности (<i>Юрко Покальчук</i>).

Продовж. табл. А. 4

	2	3	4	5
4	Давальний безприйменниковий	ад'єктивна	субстантив	Добрій пораді ціни немає (<i>Нар. тв.</i>); Пам'ятники. Пам'ятник народу. Пам'ятник Герою. Пам'ятник жінці над Дніпром (<i>Олександр Довженко</i>); І на душі так дико й димно... Хрещений батько Мотрі він (<i>Володимир Сосюра</i>);
		адвербіальна	предикативний центр речення	Може, вкладала душу в діда, як укладала би в дитину, якої не народила Андрієві (<i>Марія Матіос</i>); Вона сміялася і жартувала з клієнтами, як інші, реготала з дотепів, раділа новим сукням і смачному шоколадові і нічого не пам'ятала про минуле (<i>Юрко Покальчук</i>).
5	Давальний прийменниковий	адвербіальна	предикативний центр речення	Але ж завдяки тому безладдю гетьман Правобережжя донині держить (<i>Богдан Лепкий</i>); Але так бувало не раз, що державні мужі діють всупереч державному розуму ... (<i>Іван Пільгук</i>);
		ад'єктивна	субстантив	Мова різко скоротила ваш шлях назустріч одне одному ... (<i>Оксана Забужко</i>).
6	Знахідний безприйменниковий	адвербіальна	вербатив з семантикою руху, міри ваги й міри вартості	Він під сконцентрованим по ньому огнем пробіг тридцять кроків і ліг... (<i>Володимир Сосюра</i>); Щоправда, зараз я важу не вісімдесят два кілограми, а сімдесят один (<i>Юрій Мушкетик</i>); Обережно, чарку розіб'єш, двадцять сантиметрів коштує , не хватить заплатити (<i>Володимир Винниченко</i>);
			предикативний центр речення	Під балкон моєї донни Кожен вечір я приходжу, І в журбі тяжкій в зітханнях Цілу нічку я проводжу (<i>Леся Українка</i>); Чогось він так дивився і дивився, він міг дивитись і годину, й дві (<i>Ліна Костенко</i>).

Продовж. табл. А. 4

1	2	3	4	5
7	<i>Знахідний прийменниковий</i>	<i>ад'єктивна</i>	<i>субстантив</i>	<p>Ніч на Купайла дуже значна для українського народу (<i>Іван Нечуй-Левицький</i>); От тепер уже одкрита Всім у рідний край дорога (<i>Леся Українка</i>); Обступи мене, ліс, як в легенді про князя Хегата, коли й кінь був убитий, і він уже ледве брів (<i>Ліна Костенко</i>);</p> <p>Красу він Києва відчув і матір бачив на хвилину (<i>Володимир Сосюра</i>); А я вставав, на шаблю руку сперши. І крізь поразки йшов до перемог (<i>Ліна Костенко</i>); Вряди-годи ставав страшенно занудним через прискіпливість до дрібниць (<i>Юрко Покальчук</i>);</p> <p>Він пильнував крізь ґрати у величезну залу-клітку, повно набиту людьми (<i>Тодось Осьмачка</i>); Живий труп уже почав робити якісь натяки на щось більше, частіше брати Юдіф за руку й кликати до себе на „склянку чаю” (<i>Володимир Винниченко</i>); А повинь заливала верболози по саме небо і по самі котики (<i>Ліна Костенко</i>);</p> <p>Поставала перед ним у імператорських шатах, у короні й горностаях, гарна й на вроду, і на зріст, краснопера, чиста, як сніг, молода на вигляд... (<i>Павло Загребельний</i>); Прив'язана за коси до сосни, мов немовля – за білий біль біліша потріскувала навіжена тиша, а надокіл – як божевільні сни... (<i>Василь Стус</i>).</p>
		<i>адвербіальна</i>	<i>предикативний центр речення</i>	
			<i>вербатив</i>	
			<i>ад'єктив</i>	

Продовж. табл. А. 4

1	2	3	4	5
8	Орудний безприйменниковий	адвербіальна	вербатив	[Лісовик] Он жовтими пушинками вже плавають на чистім плесі каченята дикі (<i>Леся Українка</i>); Ліс горів жовто-червоними, неформеними плямами і, як на образі здалека був краший, як зблизька (<i>Ірина Вільде</i>); Я їх [ліси] люблю. Я знаю їхню мову. Я з ними теж мовчанням говорю (<i>Ліна Костенко</i>);
			ад'єктив	Нічна учта в замку нічим не різнилась від того, що вже бачила Євпраксія в Германії, переконалася ще раз: не мають ці люди ні совісті, ні сорому, черстві душею, тверді серцем , усі вкупі зі своїм імператором (<i>Павло Загребельний</i>); Ота некрасива, тиха, але добра серцем Ольга, якої він три роки ніби зовсім не помічав, вона тільки в ці дні зважилась відкритись подругам своїм почуттям... (<i>Олесь Гончар</i>);
			предикативний центр речення	Прибувши, запалювала ночами для повідомлення громади про свою присутність великі вогні (<i>Ольга Кобилянська</i>); Іншими днями знов Тетяна, мов той лід весняний <i>тане</i> (<i>Ольга Кобилянська</i>); Малим я Сокільського лісу боявся, смерекового (<i>Василь Герасим'юк</i>);
		ад'єктивна	субстантив	Брови шнурочком , майже непомітні, підборіддя гостре, ніс задертий зухвало (<i>Павло Загребельний</i>); Голова кругла, під циркуль, ніс чобітком , а стільки зарозумілості, що лише люлечки не вистачає (<i>Василь Шкляр</i>).
9	Орудний прийменниковий	адвербіальна	вербатив	Вася вибачливо і з гідністю посміхнувся (<i>Володимир Винниченко</i>); Дайте людині попоїсти зі смаком! (<i>Марина Гримич</i>);
			предикативний центр речення	І на третьому поверсі їй не довго довелося чекати під дверима на виклик (<i>Тодось Осьмачка</i>); Він ставав навколішки й придивлявся, як хиляться сухі стеблинки під легким вітром (<i>Юрій Яновський</i>); Шуміли верби над рікою ... (<i>Володимир Сосюра</i>);
		ад'єктивна	субстантив	І, наче для підсилення цього вибуху симпатії чи новонародженої любові приходить їй на думку сцена з учителем Мірчуком і тим нещасним словником (<i>Ірина Вільде</i>); Верби й тополі, діброви й гаї, Стежка між нивами плідними, Гордо я вас називаю – „мої”, Щиро вважаю вас рідними (<i>Василь Симоненко</i>); Особливо болісне безсилля перед жінкою (<i>Павло Загребельний</i>).

Закінчення табл. А. 4

1	2	3	4	5
10	<i>Місцевий</i>	<i>адвербіальна</i>	<i>вербатив</i>	<p>Якісь прегарні скіфські молодичі книші пекли на глиняній кабиці (<i>Ліна Костенко</i>); ...але все ж останні дні я перебував у стані якоїсь дивної тривоги... (<i>Олександр Жовна</i>);</p>
			<i>ад'єктив</i>	<p>...той голос звертався не до неї, той, уже-наче-й-не-батьків, такий недосяжний у своєму високому чоловічому смутку голос взагалі не знав, що вона є на світі... (<i>Оксана Забужко</i>); А потім стало чути тільки скиглення її, похоже на скавучання знесиленого голодом та холодом занесеного цуценяти десь за село, у рів і покинутого на дощі та на осіннім вітрі (<i>Тодось Осьмачка</i>);</p>
			<i>суперлатив</i>	<p>Це місце, де спала баба, було найстрашнішим куточком в хаті... (<i>Марина Гримич</i>); Будь ласка, вислухай мене так, ніби це найважливіші слова у житті (<i>Любка Дереш</i>); І йому вже видно було, що ніяка принада не спіймає цього найвірнішого бобиря на світі (<i>Володимир Винниченко</i>);</p>
		<i>ад'єктивна</i>	<i>субстантив</i>	<p>Чогось приснились гличики на плоті (<i>Ліна Костенко</i>); Позаду йшов високий молодий чоловік в окулярах, згинаючись під двома чемоданами (<i>Олександр Жовна</i>); Весна в горах дарує нам таку непересічну і зворушливу гаму! (<i>Юрій Андрухович</i>).</p>